

T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE TARİHİ BÖLÜMÜ

KİMLİK VE KİŞİLİK OLUŞUMUNDA DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

Selahattin AYDAR

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN

IĞDIR-2013

T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

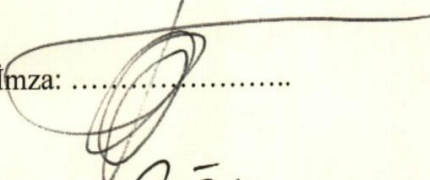
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Jrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN danışmanlığında, Selahattin AYDAR tarafından hazırlanan bu çalışma 10/09/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından... Felvete Terimi... Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

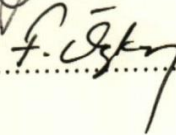
Başkan : Jrd. Doç. Dr. Yusuf MUCİT

İmza:

Jüri Üyesi : Jrd. Doç. Dr. Ali Yıldız MURHAN

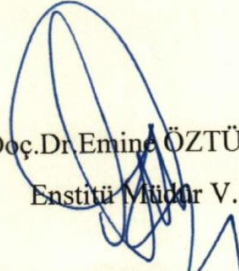
İmza:

Jüri Üyesi : Jrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 10 / 09 / 2013

Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK
Enstitü Müdür V.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	iv
ÖZET	1

I. BÖLÜM

DÜNYA GÖRÜŞÜ	6
I.1. Tanımı ve Kavramsal Çerçevesi	6
I.2. Dünya Görüşünün Oluşmasında Bireysel ve Toplumsal Faktörlerin Etkisi	9
I.3. Dünya Görüşünün İnşası	11
I.4. Dünya Görüşünün İdeoloji İle İlişkisi	13
I.5. Dünya Görüşünün Türleri	15
I.5.1. Bilimsel Dünya Görüşü ve Dayanakları	16
I.5.2. Dini Dünya Görüşü	23
I.6. Küreselleşmeci Dünya Görüşü	28

II. BÖLÜM

KİŞİLİK OLUŞUMUNDA DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ETKİSİ	33
II.1. Kişiliğin Tanımı ve Kaynağı	33
II.2 Benliğe Dair Yaklaşımlar	34
II.2.1. Rasyonalist Yaklaşımlar Açısından Benlik	38
II.2.2. Fenomenolojik Yaklaşımlar Açısından Benlik	44
II.2.3. Ben'in Dünyasında Başkası İle Olan İlişkisi	48
II.3. Benlik'ten Kişiliğe Geçiş	55
II.4. Kişiliğin Şekillenmesi	60
II.5. Sosyal Kişi ve Sosyal Kişilik	62

II.6. Kişilik Oluşumunda Dünya Görüşünün Rolü	64
---	----

III. BÖLÜM

KİMLİK OLUŞUMUNDA DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ETKİSİ	69
III.1. Kimlik Nedir?	69
III.2. Kimlik Tespiti ve İnşası	71
III.3. Kimlik Türleri	74
III.3.1. Doğuştan Kazanılan Kimlikler	74
III.3.2. Sonradan Kazanılan Kimlikler	74
III.4. Kimlik-Dünya Görüşü İlişkisi.....	75
III.4.1. Bilimsel Dünya Görüşü-Kimlik İlişkisi.....	78
III.4.1. Dini Dünya Görüşü-Kimlik İlişkisi	81
III.5. Kimlik Bunalımı ve Yabancılaşmada Dünya Görüşü Faktörü	88
III.6. Değişme/Sosyal Değişme, Yabancılaşma ve Kimlik Sorunu	93
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	98
ÖZET	104
ABSTRACT	105

ÖNSÖZ

Tez çalışması olarak kimlik ve kişilik oluşumunda dünya görüşünün rolü konusunu tercih etmemizin nedeni, daha önce benzeri bir çalışmanın yapılmamış olması ve dolayısıyla özgün bir araştırma ortaya koyma isteğimizdir.

Kimlik ve kişilik tanımlamalarının yeni bir boyut kazandığı çağımızda söz konusu tanımlamalara etki eden temel unsurların neler olduğu, bu bağlamda dünya görüşü ile ilişkili olarak açıklanması gerekmektedir. “Kimlik Ve Kişilik Oluşumunda Dünya Görüşü’nün Rolü” konulu bu çalışmanın asıl önemi buradan kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde dünya görüşü kavramı üzerine birkaç tane akademik çalışma olmasına rağmen, dünya görüşünün birey ve topluma akseden yönünü, başka bir ifadeyle; kimlik ve kişilik ile ilişkilendirilerek yapılan bir çalışma mevcut değildir. Kimlik, genellikle sosyoloji biliminin temel konularından biri sayılmaktadır. Kişiliği ise psikoloji ile ilişkilendirmek daha mantıklıdır. Fakat bunların oluşumda felsefi alt yapıların irdelenmesi; bunun yapılırken de özellikle dünya görüşü öğretisi ile ilişkilendirmesi tezimizin önemini arttırmaktadır.

Bu çalışmanın fikir babası olan ve çalışma süresince fikirlerini ve kütüphanesini bizimle paylaşan, teşvik ve hoşgörüsünden dolayı danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN teşekkür ederim.

Selahattin AYDAR
IĞDIR-2013

KISALTMALAR

bkz.: Bakınız

C. : Cilt

DPÜ: Dumlupınar Üniversitesi

Haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

ss.: Sayfa sayısı

Trs. : Tarihsiz

Üniv. : Üniversitesi

vb.: Ve benzeri

yay. : Yayınları

GİRİŞ

İnsan dünyayı, coğrafyada sözü edildiği gibi dağlardan, denizlerden, karalardan mevcut bir sistem olarak algılamaz ve bu ölçülerde görmez. Çünkü insan algıladığı dünyaya kendi zihninde suretler giydirir. Bir ressam veya heykeltıraşın yaptığı şey bundan farksız bir şey değildir. Ressam ve heykeltıraş dünyayı aynı gözlerle görür fakat zihne yansıyan suret birbirinden farklıdır. Nitekim onların ortaya koyduğu her eser kendi bünyesinde öznellik barındırır. Yani eser, kişinin öznelliğinin kendi suretinde yontması ve onu renklendirmesidir. Bu farklılığın temel sebebi ise kişinin dünyaya farklı açılardan bakmasını sağlayan Tanrı, insanlık, gelecek ve benzeri konularda sahip olunun inançlar, düşünceler, tavırlar ve değerlerin ürünü ve/veya yansıması olan dünya görüşüdür. Dahası kişiyi çevreleyen dünya ve içinde yaşadığı toplumla ilgili din, felsefe, sosyopolitik, estetik, bilimsel ve benzeri görüşlerin tümü insanın dünya görüşünü meydana getirmektedir.

Ömer Hayyam şöyle der:

“Ey kör! Bu yer, bu gök, bu yıldızlar boştur boş!
Bırak onu bunu da gönlünü hoş tut hoş!
Şu durmadan kurulup dağılan evrende,
Bir nefestir alacağın, o da boştur boş!”¹

Bu dörtlükte iki temel unsur olduğu kabul edilebilir: Birincisi Hayyam’ın dünyayı nasıl gördüğünü ortaya koyan dünya görüşüdür. Dünyayı şekilsiz, hedefsiz, maksatsız olgular bütünü, hiçlik içinde hiçliği görmesidir. İkinci temel unsur ise kişinin şu anını doyasıya, tüm arzu ve isteklerine hiçbir sınır koymadan yaşamasıdır. Bu da Hayyam’ın kendi dünya görüşüne göre ortaya attığı bireysel ve toplumsal hayat tarzıdır. Buna karşılık Mevlana’nın şöyle dediği kabul edilir:

“Eğer zerreyi kaldırırsan yerden
Tepetaklak olur bütün âlem baştan aşağı”²

Burada söz konusu olan dünya görüşü, dünyanın ince bir hesaba göre ve belli bir amaç ve hedef için yaratılmış olduğu yönündedir. Böyle bir dünya görüşüne sahip

¹ Ömer Hayyam, *Bütün Dörtlükler*, Cem Yayınevi, İstanbul, Mart 1998, s.42

² Ali Şeriatî, *Dünya Görüşü Ve İdeoloji*, Fecr Yayınları, Ankara 2011, s.15

olan Mevlana için atılması gereken her adım ve yapılan her davranış inceden inceye düşünülmesi gerekir. Çünkü dünya ince bir nizam üzerine yaratılmış büyük bir düzendir. İnsan da bu düzenin bir parçası, bir unsurudur. Sorumsuzluk ve düzene aykırı hareket etmek söz konusu değildir. Bu dünyada keyfi arzu ve isteklerini insan sorumsuzca ve istediği şekilde yaşayamaz. İnsanın iradesini sınırlayan ve mutlak düzene şekil veren, onu belli bir ölçüyle yaratan Mutlak İradeye karşı sorumlu olduğu gibi, varlık âleminin diğer unsurlarına karşı da sorumludur.

O halde Ömer Hayyam, Mevlana, J.P Sarte, Albert Camus, Yunus Emre, Schopenhauer ve benzerleri arasındaki fark, onların dünya görüşlerine göredir. Yani varlığı nasıl telakki ettiklerine göredir. Aynı şekilde dünya görüşü bir zihin inşa etme sürecidir. Her insan aynı mantığı kullanır, fakat ulaştığı sonuçlar ve ortaya koyduğu davranış örüntüleri, dünya görüşlerinin değişik olmasından ötürü farklılık göstermektedir. Söz konusu bu farklılık aslında dünya görüşünün öznel bir durumun göstergesi olmaktan başka bir şey değildir.

Dünyanın zihnimizce öznel şekilde anlamlandırılması, davranışlarımıza, inancımıza, duygu ve düşüncelerimize bir anlam katar. Nitekim insanoğlunu etkileyen şey varlıklar ve olaylar değil, onlar hakkındaki düşünceleri ve tutumlarıdır. Öyleyse dünya görüşünü incelemek, aslında insanları incelemektir. Yani dünya görüşünü incelemek aslında insanların kişiliklerini irdelemek, kişiliği meydana getiren unsurları tespit etmektir. Bir akımın, bir grubun, bir milletin dünya görüşü üzerine düşünmek, o grubun ve milletin yapısı, tabiatı ve sıfatlarının niteliği üzerine düşünmek dolayısıyla da kimlikleri üzerine düşünmektir. Bu yönüyle ele alındığında dünya görüşü faktörünün kişi ve toplum üzerindeki önemli etkisi açıkça anlaşılmaktadır.

Her insanın bir dünya görüşü vardır. Meselenin aslı ise var olan dünya görüşüne kaynaklık eden temel unsurların neler olduğunu anlamaktır. Çünkü dünya görüşüne göre düşünen ve eyleyen kişi belli bazı toplumsal normlara, dini ve ahlaki ilkelere, gelenek, göreneklere ve benzeri insan ile ilişkili olan tüm unsurlara göre hareket eder. Bazen de aynı toplumda yaşayan insanlar, farklı tip dünya görüşleri oluşturabilmektedir. Bundan dolayı dünya görüşünde nesnellikten söz etmek mümkün değildir. Burada kişisel bir tercihten ya da mevcut genel dünya görüşüne

aykırı bir görüş geliştirme, var olanla çatışma yaşama ile ortaya çıkan bireysel dünya görüşünden söz edilebilir. Anlaşılabacağı üzere dünya görüşü bir tercih meselesidir.

İnsanların Tanrı hakkındaki fikirleri dünya görüşleri hakkında çoğu kere belirleyici olmaktadır. En temel dünya görüşleri, kendi içinde diğer dünya görüşlerini barındırıyor olsalar bilse, asıl kaynağı kişilerin dini eğilimlerinde aramak gerekmektedir. Çünkü varlık sahası ve inanç birbiriyle zorunlu ilişki içersindedir. Bu yönüyle bakıldığında Tanrı varlığının kabul edilip edilmemesi dünya görüşünün oluşmasında tetikleyici bir unsurdur.

Din eksenli özellikle Tanrının varlığını olumlayan dünya görüşlerinde kişi evreni iradeli, şuurulu, belli bir hedefe yönelmiş şekilde kabul eder. Kendisini de iradeli âlemin bir ferdi, mensubu sayar. Bu tip dünya görüşüne sahip insan evrenin karşısında ve dolayısıyla da evreni yaratan yaratıcı karşısında kendisini sorumlu hisseder ve böyle bir kişilik geliştirir.

Bir diğer belirgin dünya görüşü ana renklerini Tanrı'yı reddeden anlayıştan almaktadır. Bu ana unsur altında birçok benzer ve farklı dünya görüşlerini sıralamak mümkündür. Ortak yönleri ise Tanrı, bu dünya görüşlerinde ya hiç yoktur ya da etki alanı çok sınırlıdır. Bu tip dünya görüşlerinde çoğu kez bireysel çıkışlar ön plandadır. Kişi varlığı boş ve anlamsız görür. Ona hiçbir değer atfetmez. Yaşam stili ve düşünce dünyası buna göre şekillenir. Kişi kedisine ya da diğer insanların dışında başka hiç kimseye karşı sorumluluk hissi taşımaz. Kaynağını Tanrısızlıktan alan diğer bir önemli dünya görüşü de varlığı saçma telakki etme eğilimidir. O halde denilebilir ki, dini inanış, Tanrı'nın varlığı ya da yokluğuna dair görüşler, dini eğilimler insanın dünya görüşüne doğrudan etki eden unsurlardır. Bu noktada ortaya çıkan en önemli dünya görüşü aklın ilkelerini salt doğru kabul eden, insanın bilme süreçlerinin tamamını akıl ile sınırlayan bilimsel dünya görüşüdür.

Her bir insanın dünya görüşünü ayrı ayrı tanımlama imkânı yoktur. Bireyin içinde bulunduğu ve kurallarına göre hareket ettiği, değerlerini kabul ettiği toplumun dünya görüşü vardır. Kişi istemese de, şayet aksi bir dünya görüşü geliştirmemişse mevcut olana uyar. Yukarıda da belirttiğimiz üzere burada bir zorunluluk yoktur; bilinçli bir seçim ya da iradesizce var olana ayak uydurma vardır. İnsan farkında olsun ya da olmasın bir dünya görüşünün kabullerine göre yaşamaktadır. Başka bir

ifadeyle söyleyecek olursak, kişi çoğu kere dünya görüşüne göre davranışta bulunur ve kanaatleri buna göre ortaya çıkar. Davranış ise bir dışavurumdur. Özetlemek gerekirse aslında davranış, kişiliğin ve kimliğin somutlaşmış halinden başka hiçbir şey değildir. O halde dünya görüşünü incelemek demek, aslında insanların kişilik ve kimliklerini meydana getiren unsurlar üzerine düşünmek demektir.

Dünya görüşü sadece dini tercihin bir sonucu olarak mı ortaya çıkar ya da dünya görüşü, kişinin kendisinin ürettiği bir şey midir? şu kesin bir gerçektir ki, dünya görüşü, dış dünyadan, fakat belirli kültür ve değerlere sahip toplumların, kendilerine has özelliklerinden, anane, gelenek ve göreneklerinden, fikir adamlarından, tarihi ve kültürel miras unsurlarından, eğitim ve öğretim faaliyetlerinden ve benzeri tüm unsurlardan üretilmiş bir bakış açısı olduğudur. Önemli olan burada dünya görüşünü meydana getiren ve insanla ilişkili olan hiçbir etkenin göz ardı edilmemesidir.

Kimlik, çeşitli genetik özelliklerin taşınması ve sonradan bireyin içinde bulunduğu ve devamlı ilişki içinde olduğu dış dünyanın kişide bıraktığı etki ile ortaya çıkar. Kimliğin üzerinde dış dünya mı yoksa genetik özellikler mi daha çok etkendir sorunu hakkında birçok araştırma yapıldığı halde kesin bir sonuca varılmadığı bilinmektedir. Fakat bu araştırmaların tümü sonuç itibariyle kimlik üzerinde dış dünyanın etkisinin daha fazla olduğu yönündedir. Çünkü birey dış dünyanın etkisiyle zihniyet oluşturma faaliyeti içerisinde ve bu faaliyet ömür boyu devam etmektedir. Söz konusu bu faaliyetin dünya görüşü olduğunu yukarıda belirtmiştik. O halde eğer ki zihniyetin oluşuma etki eden faktörler iyi tespit edilirse, birey veya toplumun kimliği hakkında bilgi edinme daha kolay olacaktır.

Kimlik bunalımı, kimlik karmaşası, yabancılaşma, kendinden ve değerlerinden uzaklaşma çağımızın önemli kimlik sorunları olarak kabul edilir. Kişinin kendi doğasına ve kültürüne yabancılaşmasını, bireysel yaşam tarzlarının ortaya çıkması ve benzeri birçok sorunun kaynağında dünya görüşünün olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Her ne kadar psikolojik bir sorun olarak görünmüş olsa bile kuşaklararası çatışmayı da buna bağlamak doğru bir çıkarım olacaktır. Çağımızda kitle iletişim ağının yaygın hale gelmesi, popüler kültürün her türlü olumsuz yansıması, modern yaşam tarzının iğimizde yer bulması, eğitim ve öğretimde sunulan materyallerin değer ve inançlarımızla çakişması v.b gibi birçok etken dünya görüşümüzü olumsuz

yönde etkilemekte ve yukarda sözü edilen problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle kitle iletişim araçları, sosyal paylaşım alanları gibi teknoloji ile ortaya çıkan unsurlar, evlerimizin, odalarımızın içine kadar girip, bizlere yeni ve yabancı olduğu ısmarlama dünya görüşlerini sunmaktadır.

Bunların yanı sıra bireyin daha çok öznel bir yanı olan kişiliğin oluşmasında da dünya görüşünün ciddi etkileri vardır. Kişiliğin temel unsuru olan ben'in mahiyeti, kendisini ve başkasını tanımlama şeklinin dünya görüşü ile yakın ilişkili olduğu gözden kaçmayan başka bir gerçektir. Felsefe serüveni içerisinde benliğin mahiyeti ve onun ne olduğu, hangi kaynaklardan beslendiği ve başkasına karşı nasıl bir tavır takınması gerektiği gerçeği sıkça tartışılan ve tam bir zemin üzerine oturtulamayıp, bir sorun olarak günümüze kadar gelen bir problem olarak algılanmaktadır. Bu noktada yukarıda da izah etmeye çalıştığımız gibi, Tanrı veya metafizik bir alan ile maddi unsurlardan meydana gelen bir dünya anlayışın felsefe geleneğinde kişilik ve benliğe ne tür etkilerinin olduğunu ortaya koymak konuyu temellendirmek açısından bize kolaylık sağlayacaktır.

I. BÖLÜM

DÜNYA GÖRÜŞÜ

I.1.Tanımı ve Kavramsal Çerçevesi

Kişinin ya da bir grubun, yaşamı ve evreni konu alan, kendisine ilişkilerini ve faaliyetlerini düzenleme ve açıklama olanağı veren kuşatıcı ve geniş kapsamlı olan dünya görüşü, bir toplumsal sınıf, grup, kuşak ya da dini topluluğa özgü olup, ona dünyaya belli bir açıdan bakma olanağı veren inançlar topluluğu olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle; bir bireyin, ya da bir grup insanın; Tanrı, gelecek v.b konularda sahip olduğu inançlar, düşünceler, tavırlar ve değerler bütününe; insanı çevreleyen dünya ve içinde yaşadığı toplumla ilgili felsefi, sosyopolitik, estetik, bilimsel değerlerin tümünün adıdır.³

Terim olarak dünya görüşü, gerçekliğin tabiatı, kaynağı, varlık sebebi ve düzeni, insanın bu gerçeklik alanındaki yeri ve nasıl davranacağına dair kanaatler ve inançlar sistemi; metafizik, teolojik, epistemolojik, antropolojik ve ahlaki inançlar bağı; insanın bütün dünyayı ya da “büyük resmi” görme ve anlama tarzıdır. Başka bir ifadeyle dünya görüşü; kişinin algılama, düşünme, bilme ve eylemini belirleyen ve bunların temelini oluşturan, bütün gerçeklik alanı hakkındaki inançlar sistemi; bireyi çevreleyen toplumun, geleneklerin, kurumların, kuralların ve dilin içinde gizli olan temel kabuller ve kanaatlerdir. Dolayısıyla sahip olunan dünya görüşü, insanın varoluşuna dair bütün problemleri bir hipoteze dayalı olarak bütünlük içinde çözen zihinsel bir inşadır.⁴ Aynı şekilde dünya görüşü denildiğinde, etimolojik olarak İngilizce “word-view” ve Fransızca’da “vision du monde” kavramlarına karşılık gelmektedir. Dini açıdan ise zihnin varlığı ne şekilde algıladığı, ona hangi anlamlar yüklediği ve içeriğinin ne olduğunu açıklamasıdır.⁵

Alman idealizminde dünya görüşü kavramı sıkça kullanılmaktadır. Dünya görüşü kavramını bu günkü anlamıyla olmasa da Kant’ın ilk olarak kullandığı kabul edilmektedir.⁶ Hegel, kavramı sanatla ilişki kurarak kabul eder, dünya görüşünün sanatta kendisini ifade ettiğini belirtir. S. Kierkegard, kavrama “yaşam görüşü”

³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 274

⁴ Latif Tokat, “*Dünya Görüşü-Din İlişkisi*”, Hitit Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/1, s. 42

⁵ Şeriatî, *Dünya Görüşü Ve İdeoloji*, s. 235

⁶ Tokat, “*Dünya Görüşü-Din İlişkisi*”, s. 41

ifadesiyle yer verir ve O'na göre sanat, etik ve din dediği yaşam tarzları aslında değişik dünya görüşlerinin hayata ve topluma yansımış halleridir. Bütün bilgileri bir bakış açısından ve gerçekliği bu bakış açısına göre yorumlamak olarak kabul eden F. Nietzsche, dünya görüşü yerine söz konu olan bakış açısını yani “perspektif” terimini kullanır.⁷

Dünya görüşü doğaya ve insana bütünleşmesine bir bakıştır.⁸ Bu yönüyle dünya görüşü felsefi, sosyolojik, ve antropolojik bir kavram olarak ele alınabilir. Bu açıdan bakıldığında bireyin dünya görüşü onun mensubu olduğu sınıfsal yapıyla da ilişkilidir. Dolayısıyla bireyin gözünde dış dünya, mensubu olduğu toplum ve sınıfından gerçeklik aynasına ve nesnellik perdesine düşün bir izdüşümüdür⁹ denilebilir.

O halde dünya görüşü, birey ve toplumu ilgilendiren maddi ve manevi tüm değerleriyle ilintilidir. Toplumunu değerli kılan unsurların ana renklerini belirleyen temel öge dünya görüşü olarak kabul edilebilir. Burada dünya görüşüyle kültür arasındaki bağa dikkat etmekte fayda vardır. Çünkü her kültürel sistem, kendine özgü bir düşünce biçimiyle harekete dönüştürülen bir dünya görüşüyle bağlantılıdır. Belirli bir düşünce şeklinin ilke, değer ve kavramları, bu düşünce şekliyle bağlantılı dünya görüşünü hem etkiler hem de ondan etkilenir. Bir milletin dünya görüşü, kendisini bu düşünce yoluyla toplumun kültüründe somutlaştırır. Dolayısıyla hiçbir düşünce; ilke, değer ve kavramlarıyla bir bütün halinde sağlam, olumlu ve tutarlı bir dünya görüşünü, toplum üyelerinin bilinçlerinde yerleşmiş bir kültürü esas almadıkça etkili olmaz. Birey ve toplum seviyelerinin her ikisinde de dinamizmin ve kaynağı olabilecek dünya görüşü ve düşünce şekli budur.¹⁰

Dünya görüşü, dünya ve hayatla ilgili bir dizi imge ve varsayım olarak tarif edilir. Birey, kafasındaki şemalara bağlı olarak hayatı tarif etmeye, anlamaya çalışır. Her bireyin kafasında iyiler ve kötüler, iyi ve kötü arasında sıkışmış olanlar vardır ve birey, algıladığı her şeyi, bu şemalar içinde bir yere oturmaya çalışır. Eğer o yeni algılananlar zihinsel şemalardaki doğrularla çelişmiyorsa sorun yok demektir. Çelişiyorsa birey, ya o algılananları kendi gerçekliğinden koparıp, zihinsel

⁷ Tokat, “Dünya Görüşü-Din İlişkisi”, s. 43-44

⁸ Henri Lefebvre, *Sosyalist Dünya Görüşü*, Çev. Doğan Görsev, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 14

⁹ Şeriati, *Dünya Görüşü Ve İdeoloji*, S 13

¹⁰ Abdulhamid A. Ebu Süleyman, *Kur’ani Dünya Görüşü*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 10

şemalarındaki uygun hale gelecek şekilde değiştirir ya da o algılananları tümünden reddeder.¹¹ Söz konusu bu kabullenme ve reddetme eğilimi bireyin benimsediği, kendisine bir ilke ve ölçüt haline getirdiği dünya görüşüne aykırı davranamama düşüncesinden gelmektedir.

Dünya görüşü toplumun tüm bireylerini ilgilendiren bir kavramdır. Toplumun temel dinamikleri, kişilerin dünya görüşünü belirler. Öte taraftan toplumda birey olarak sorumluluk sahibi olan kişiler vardır ve genel anlamda bunlar aydın diye nitelendirilir. O halde dünya görüşü kavramını tanımlarken “aydın” ile ilişkilendirmekte fayda vardır. Çünkü aydınların ilk belirgin alametlerinden biri dünya görüşü farklılığıdır.¹²

İnsan doğası gereği yaşadıkları üzerinde düşünen ve sorgulayan bir varlıktır. O kendi üzerine düşündüğü kadar, toplumsal olaylar, beşeri ilişkiler, tarih, gelecek, maddi ve manevi varlığın alanını ve sınırını da merak eder ve sorgular. Bu noktada kişinin kafasında çeşitli soru ve sorunların belirmesi kaçınılmazdır. İşte dünya görüşü bireyin kafasına ve hayaline gelen bu sorulara cevap verir. Dünya görüşü bu soruları cevaplamakla da kalmaz, aynı şekilde kendi içinde mantıklı, tutarlı, sistemli ve ahenkli bir bütünlük oluşturur. O halde dünya görüşü, insan ve kâinat hakkında söz konusu olan tüm meseleleri kapsar. Hepsini hakkında bir izah ve açıklama ortaya koyar.¹³ Dünya görüşü bu yönüyle kendi içinde mantıklı ve tutarlı, aynı zamanda birbirleriyle ilişkili olan üç aşamayı barındırdığı kabul edilir. Bunlar sırasıyla; dünyaya ilişkin tasavvurlarımız, varlık sahasında olup bitene ilişkin değerlendirmelerimiz ve üçüncü olarak ta olmasını öngördüğümüz durumun gerçekleşmesinin istek ve iradesini taşıyamamızdır.¹⁴

Birçok filozof ve düşünürde yukarıda değinilen tanımın bir gereği olarak çeşitli somut veriler ortaya attıkları görülmektedir. Örneğin; Platon, Farabi, Orwel gibi çeşitli düşünürler, benimsedikleri dünya görüşlerinin bir gereği veya olmasını hayal ettikleri dünya düzenini ortaya koyabilmek adına çeşitli görüşler ortaya atarak

¹¹ Haluk Gülgen, “*Dünya Görüşü Ve İletişim*”, Dünya Görüşü, Bersey İletişim Enstitüsü Yay., İstanbul 2009, s. 139

¹² Yumni Sezen, *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma Ve Kimlik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, Aralık 2002, s. 130

¹³ Kadir Mısıroğlu, *İslam Dünya Görüşü*, Sebil Yayınları, İstanbul 2010, S. 14

¹⁴ Fatih Özkan, “*Dünya Görüşü Öğretisi*”, İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı/No:1, Nisan 2012, s. 19

ütopyalar meydana getirmişlerdir. Ütopya, gerçekte olmayan, tasarlanmış olan ideal toplum ve devlet şekli anlamını taşır. Bu noktada ütopyalar aslında belli bir dünya görüşü çerçevesinde ideal düzen arayışlarının tasarlanmış tipik örnekleridir. Birey benimsediği dünya görüşünün niteliğine göre bir düzeni veya toplum modeli ister. Örneğin Platon, Devlet adlı eserinde kendi dünya görüşünü yansıtan bir toplum ortaya koymaya çalışmaktadır. Platon'un dünya görüşünde erdem önemli bir yer tutar. Platon bu toplum düzeninde sınıfları üçe ayırır ve her sınıfı bir erdem ile özdeş kılar. İşçi sınıfının erdemi kanaatkâr olmak, bekçi sınıfının erdemi cesaret, yöneticinin erdemi ise bilgeliktir. Platon'dan etkilenmiş olan Farabi, Erdemli Şehir adlı eserinde benzer bir ütopyik devlet tasarlamıştır. Daha çok bir dini dünya görüşünün temsilcisi olarak kabul edebileceğimiz Farabi'nin ütopyasında kötü insanlar toplumdaki çıkarılır. Erdemli şehirde gerçeklikler, doğruluklar, iyilikler ve güzellikler birleşmektedir. Bunun sağlayan peygamber ile filozofun erdemlerini kendisinde birleştiren yönetici kişidir ve bu özelliklerini topluma yayarak devleti yönetir.¹⁵ Bu ve bunlara benzer birçok ütopyada kişinin temsil ettiği dünya görüşünün toplum ve devlet düzenine yansımış şeklini görmek mümkündür.

Genel anlamda özetlenecek olursa, insanın sorumluluğu, beşeri toplum, toplumsal düzen ve insanlar arasındaki ilişkiler; zihinde özel bir biçimi olan evrende kendine özgü bir anlam kazanır ve bu anlam dünya görüşüdür. Yani insanların ilişkileri dünya görüşlerine bağlıdır ve ahlak felsefesi, davranış felsefesi, toplumsal düzen kâinat düzeniyle uyum içindedir. Birey veya toplum evreni ne şekilde algılanırsa, o şekilde ve ona uyumlu olarak o insana anlam yüklenebilir. İnsan ne şekilde anlamlandırılırsa, toplum kimliği de ona göre anlam kazanır. Toplum ne şekilde izah edilirse, birey de buna göre kendisi için hayat felsefesi belirler ve somutlaştırır, dahası buna göre bir kimlik edinir. O halde tüm bu alanlar birbirinden bağımsız düşünülemez.

I.2. Dünya Görüşünün Oluşmasında Bireysel ve Toplumsal Faktörlerin Etkisi

Bir dünya görüşü kişinin bilinçli çabalarının, çalışma ve araştırmalarının sonucu olarak benimsenebildiği gibi, bir koşullanma sürecinin sonucunda da

¹⁵ <http://www.turkcebilgi.org/bilim/felsefe/utopyalar-3559.html> 22/01/2013

oluşabilir. Söz konusu koşullanma bireyin içinde yaşadığı toplumun değerlerine ve dünya görüşüne paralellik gösterebilir.

Birey mensubu olduğu toplumun değerlerini, kültürünü, gelenek ve göreneklerini dolayısıyla da dünyayı algılayış biçimini bu koşullanma süreci ile elde eder. Daha ilk yaşlardan itibaren birey aile ile iletişim ve etkileşim sağlar. Bu etkileşim ve ilişkiler, ileriki yaşlarda toplumun diğer fertleriyle olan ilişkisiyle birlikte birey için geniş bir ilişki ağına dönüşür. Aile içindeki ilk eğitim, sonraki yaşlarda verilecek eğitim ile çatışma yaşamasa kendisine verilen eğitim etkisiyle birey, toplumun dünya görüşünü yansıtan bir dünya görüşünü benimseme yoluna gidebilir. Bu noktada dünya görüşünün oluşmasında toplumsal faktörlerin etkin rol oynadığını söylemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte toplumda konuşulan dilin etkisiyle de birey mevcut dünya görüşünü seçme yoluna gidebilir. Nitekim dil, tarihi ve toplumsal mirasın taşıyıcısıdır. Ayrıca dil toplumun nasıl düşündüğünün ve düşündüklerinin ne şekilde ifade ettiğinin bir göstergesidir. Bu noktada toplumsal bir bağ unsuru olarak karşımıza çıkan dilin dünya görüşü meydana getirmede etkin rol oynadığı söylenebilir.

Toplumsal zihniyeti yaratan ve üreten kültürle, kültürü üreten ve sürdüren zihniyet arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.¹⁶ Bu etkileşimi harekete geçiren toplumda belli bir grup veya ırk değildir. Toplum içinde yaşayan tüm gruplar, kültürün ortaya çıkmasında, dolayısıyla da dünya görüşünün oluşmasında şu veya bu şekilde belli roller üstlenmektedir. O halde dünya görüşünün oluşmasında mevcut kültürel dokunun etkisi oldukça fazladır. Kültürü meydana getiren tüm unsurlar, toplumsal zihnin oluşmasında etkin ve belirleyici bir rol üstlenir. Bu nedenle bir arada yaşayan farklı etnik gruplar arasında düşünsel ya da manevi farklılık çoğu kez söz konusu olmaz. Başka bir deyişle hepsinin zihinsel yapısı aynı özelliklere sahiptir ve aynı değerlerden beslenmektedir. Söz konusu değerler, kaynağını aynı coğrafyada yaşamakta bulur. Ayrıca aynı eğitimi alan, aynı dine inanan ve ortak bir tarih bilincine sahip olan farklı etnik gruplara mensup insanlar aynı veya benzer dünya görüşlerini inşa edebilirler. Tek fark, dünya görüşünü ifade etme biçiminde olabilir.

¹⁶ Oğuz Adanır, "Kimlik Mi Zihniyet Mi?", Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, İzmir, Kasım 2002, s.57

Birey ve toplum için nelerin değerli olup nelerin olmadığı da zihniyet ile yakın ilişkilidir. Her toplum iyi ve kötüyü, güzel ve çirkin olanı, hoş olan ve olmayanı, ne amaçla yaşaması ve neyin uğruna ölmesi gerektiğini zihniyetin değer yargıları ile meydana getirdiği dünya görüşünün etkisiyle belirler. Bütün bu davranış kalıpları, değer hükümlerine göre sınıflanır. Birey ve toplumun belli şeylere yükledikleri değer, kimi zaman o şeyin gerçek değeri olmayabilir. Yani bir şeyin değeri, bireylerin ona yükledikleri değere göre değişkenlik gösterebilmektedir.¹⁷ Toplumdaki birliktelik duygusu ve zihniyeti meydana getiren ortak öğeler söz konusu durumu zorunlu kılar. Dünya görüşünü inşa eden tüm değer kavramlarında anlaşılacağı üzere bilinen ile olan üzerinde her zaman bir örtüşmenin olması mümkün değildir. Yani bir toplum ve birey için değerli olan başkası için değersiz olabilmektedir. Bu farklılık, farklı dünya görüşlerinin inşa edilmesine neden olmakla beraber, toplumların genel farklı kimlik öğelerinin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

I.3. Dünya Görüşünün İnşası

Dünya görüşünün inşası insan zihniyle dolayısıyla da bilgiyle doğrudan ilişkili bir olaydır. Burada en önemli nokta bilgi sorunudur. Bilgi, öznenin amaçlı yönelimi sonucunda, özne ile nesne arasında, yani bilebilen insan zihniyle var olan arasında kurulan ilişkinin ürünü olan şeydir. Aynı şekilde bilgi, var olan hakkında hüküm vermedir, var olanı tanıtan şeydir. İnsanın bilinçli her eylemi zorunlu olarak bilgiye dayanır.¹⁸ Yani insan bilgiye göre hareket etmektedir. Öte taraftan söz konusu olan bu bilginin çoğu zaman genel geçer bir formu mevcut değildir. O daha çok öznel olan bir zihin sahasında ortaya çıkar. Nitekim dünya görüşüne ait olan bilgi ne kadar güvenilir ve değişmez bir bilgi olarak ele alınsa alınsın, sonucun özneliği kesin suretle değişme göstermez.¹⁹

Kişinin doğumundan ölümüne kadar olan tüm zaman dilimlerinde zihin devamlı olarak var olanla ilişki içine girer ve kavram üretir. Bilginin insan zihnine düşün izdüşümü olan kavram ile birlikte o kavramın niteliklerine göre birey dünya görüşünü inşa etmeye başlar ve insan bu doğrultuda yargıda bulunur ve çeşitli

¹⁷ Cengiz Anık, "Toplumsal Zihniyet Aracılığı İle Sosyal Kontrol", Uluslar arası Güvenlik Ve Terörizm Dergisi C. 2/1, Trs. s. 108

¹⁸ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 50

¹⁹ Özkan, "Dünya Görüşü Öğretisi", s. 15

davranışlar sergiler. Söz konusu bu kavramlar insanda ve toplumlarda zihniyeti meydana getirir. Zihniyet ise insan zihninin bir hali, başka bir tavrıdır. Yani zihniyet, insanın varlığı anlayış tarzı ve bu anlayışa göre varlık karşısında vaziyet alış halidir. Zihnin bu hal ve tavrı, ferdin ve sosyal grubun düşüncesini sevk ve idare eder.²⁰ Bu bağlamda zihinle bağlantılı olan zihniyet, ilk etapta her ne kadar bireysel süreçlerle ilişkili olduğu anlaşılmış olsa bile, aslında çok daha yönlü, karmaşık ve merkezinde toplumsal bağlantılar üzerine kuruludur. İşte bu eyleme yön veren, onu harekete geçiren unsur zihnin var olanla ilişki içine girmesiyle oluşturduğu kavramlar ve kavramların insanda değer yargısı haline gelmesi ile oluşan dünya görüşüdür. Dünya görüşü o halde zihniyet ile doğrudan ilişkili veya onun belli bir formu olmak durumundadır. Çünkü zihniyet, belli bir bakış açısıyla bütünleşmiş, değer yargıları, tercih ve eğilimler toplamı, kısacası dünyaya ve dünya ilişkilerine içten dışa bir tavır alış²¹ olarak tanımlanmaktadır. O halde zihniyet bir yaşam tarzıdır ve bu tarz, bilginin insanda inşasıyla mevcut olur. Zihniyet neyi gerektiriyorsa, kişi öyle yaşar ve ona göre davranışta bulunur. Şu halde zihniyet, aslında dünya görüşünün bir diğer adıdır.

Zihin tarafından üretilen kavram dil ile somutluk kazanır. O halde dil ile dünya görüşü arasında zorunlu bir bağ vardır. Bilindiği üzere dil, canlı bir varlıktır ve dil ile bir toplumun değerleri, kültürü ve tarihi sonraki nesillere aktarılır. Toplumun tüm gelişim aşamalarında dil, taşıyıcı bir rol üstlenmektedir. Aynı şekilde dünya görüşünün inşasında ve onu temsil etmede de dilin aynı rolü karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bir dile ait olmak, o dil ile kendini ifade etmek aslında bir dünya görüşüne ait olmak demektir.²² Konuşulan dilin kavramlarına yüklenen değer ve yargı biçimi, konuşulduğu coğrafya, düşüncelerin dille ifade edilmiş biçimi aslında bireyin dünya görüşünün içinde gerçekleşir ve dil, böylelikle dünya görüşünün somut bir temsilcisi olur.

Dünya görüşü dil üzerinde kapsayıcı bir etkiye sahiptir. Nasıl ki bir bireyin konuşmaları dil içinde gerçekleşiyorsa, bireyin düşünce ve davranışları da dünya görüşü dairesinde gerçekleşmektedir. Mesela, atasözleri, sadece dilin değil, dünya

²⁰ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 229

²¹ Sabri Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar Ve İzmler*, Mayaş Yay, Ankara 1993, s. 19

²² Düccane Cundioğlu, "Dünya Görüşü Ve Dil", *Dünya Görüşü*, Bersey İletişim Enstitüsü Yay., İstanbul 2009, s. 71

görüşünün de takip edebileceği verilerdir. Yani atasözleri her dilde takip edilerek o milletin dünya görüşü hakkında bilgi sahibi olunabilir. Aynı şekilde yukarıda da değindiğimiz üzere bir toplum için değerli olan bir şey, ötekisi için değersiz hatta zararlı olabilmektedir. Bunun örneğini dil ile kullanılan kavramlarda bulmak mümkündür. Örneğin bizde değerli sayılan misafir kelimesinin Almanca karşılığı “gast”tır. Gast, orta dönem Almancasında “düşmanlık” manasında kullanılır. Çünkü bir alman için misafir, yabancısıdır ve zarar vericidir.²³

Dilin diğer bir fonksiyonu toplumun hangi duygular ile düşündüğünü ve düşündüklerini ne şekilde aktardığıdır. Dilin ifade ettiği kavram ve semboller bir dilden ötekine tercüme edilebilir fakat dünya görüşünün etkisi ile ortaya çıkan duygu yoğunluğunu başka bir dilde ifade etmek mümkün değildir. Çünkü bir dünya görüşü başka bir dünya görüşüne tercüme edilmez.²⁴ Bu noktada dilde kullanılan sembolik tüm ifadelerin, duyguya ait tüm değer ve bilinç düzeylerinin dili kullanan insan topluluklarının dünya görüşünü yansıttığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

1.3. Dünya Görüşünün İdeoloji İle İlişkisi

Dünya görüşü kavramı yerine çoğu kez ideoloji kullanılsa da aslında ikisi farklı kavramlardır. İdeoloji daha dar kapsamlı bir anlama sahiptir. İdeoloji, onu ortaya koyanlar tarafından belli bir niyete göre inşa edilir. Dünya görüşü ise genellikle kendiliğinden ortaya çıkar ve daha geniş bir anlama sahiptir. İdeolojide, bilinçli ve genellikle sistematik bir fikirler inşası söz konusu iken; dünya görüşü daha çok doğal seyir içinde ortaya çıkar ve daha kalıcıdır. İdeolojide bilinç önemlidir. Zaten bilinçli olmayan ideolojiden söz etmek mümkün değildir. Böyle bir şey ideoloji değil, ancak gelenek olur. Ayrıca yine ideoloji, onu ortaya koyan ve savunucuları tarafından daha çok politik amaçlara yönelik kullanılır. Dünya görüşünü ise sadece bununla sınırlamak mümkün değildir. O daha geneldir ve etki alanı çok daha geniştir. Dünya görüşü, ideolojiyi de içine alan bir kavramdır.

İdeoloji kavramını ilk ortaya atan kişi Fransız filozof Destutt De Tracy'dir. De Tracy, bu günkü anlamıyla olmasa bile, 19. yüzyılın başlarında herkesin her şeyin bir kanun ve bilimini keşfetme telaşında olduğu dönemde idea-loji, yani zooloji, biyoloji

²³ Cundioğlu, “Dünya Görüşü Ve Dil”, Dünya Görüşü, s.74

²⁴ Cundioğlu, “Dünya Görüşü Ve Dil”, Dünya Görüşü, s.75

gibi bir fikirler bilimin geliştirmek, fikirlerin kanunlarını bulmak niyetiyle bu kavramı ortaya attığı bilinmektedir.²⁵

İdeoloji kelimesi, düşünce, hayal, ideal ve zihinsel biçim anlamındaki “ide”; mantık ve tanıma anlamındaki Latince kökenli “loji” kavramlarından türetilmiştir. Bundan dolayı aslında ideoloji inanç bilimi manasına da gelir. Başka bir ifadeyle, ideoloji inanç kavramına karşılık gelmektedir. Dünya görüşüne göre daha dar kapsamlı olan ideoloji, dış gerçekliğin değeriyle ve bu dış gerçekliğin değerlendirilmesiyle ilgili olarak düşünürün bir tür inancıdır. Aynı şekilde bu dış gerçekliğin hangi anormallikler taşıdığı, nasıl değiştirilmesi ve ideal şekle dönüştürülmesi gerektiğine inançtır.²⁶

Bu noktada ideolojinin tanımı siyaset bilimi açısından yapılmış bir tanım olarak kabul edilebilir. Kitle toplumunun ortaya çıkmasıyla belirlenen söz konusu inançlar, yönetilenler arasında yaygın, yönlenmiş; fakat sınırlı, belirsiz fikir kümeleridir.²⁷ İdeoloji, olaylar üzerine kurulu, insanların düşünce ve davranışlarını etkileyen, çeşitli kaynaklardan özellikle de siyasetten beslenen inançlar sistemidir. Herkesin kendisine göre benimsediği bir ideolojisi vardır. Bu tanımlamaya göre ideolojinin siyaset ile yakın ilişkili bir kavram olduğu sonucuna varılabilir.

Bazı siyaset bilimciler, özellikle siyaset söz konusu olduğunda, dünya görüşü yerine ideoloji kavramını kullanmaktadırlar. Çünkü siyaset açısından dünya görüşü, genellikle siyasi ideolojidir.²⁸ Bu nedenle ideolojiyi bütünüyle dünya görüşünden ayırmak da mümkün değildir. İdeolojiyi siyasal anlamda insanların hangi merceklerle dünyaya baktıklarını gösteren, dünyayı özellikle de toplumsal ilişkileri anlamaya yönelik totalistik bir dünya görüşü olarak düşünülebilir. Örneğin önemli bir ideoloji savunucusu ve kurucusu olan Marks, sınıflar arasındaki çatışmaları çeşitli konseptlere bağlar ve bunların farklı olmasının temel nedeni ise O’na göre dünya görüşüdür. Başka bir ifadeyle, çatışmanın asıl nedeni, sistemdeki çelişkilerle siyasi hareket arasındaki mekanizmayı sağlayan şey, dünya görüşünün farklı şekilde ortaya

²⁵ Şahin Alpay, “Dünya Görüşü Ve Siyaset”, *Dünya Görüşü*, Bersey İletişim Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2009, s.93

²⁶ Şeriati, *Dünya Görüşü Ve İdeoloji*, s. 66-67

²⁷ Metin Kazancı, Althusser, “İdeoloji Ve İdeoloji İle İlgili Son Söz”, Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, Trs., s. 3

²⁸ Alpay, “Dünya Görüşü Ve Siyaset”, *Dünya Görüşü*, s.92

çıkmasıdır. Çünkü çatışmayı sağlamak için önce bireyin dünyayı nasıl gördüğünü öğrenmesi gerekmektedir. Birey dünyadan ne bekler ve dünyanın nasıl olmasını ister? Bireyin ahlaki değerleri nelerdir ve bunlarla çatışan siyasal düzen nedir?²⁹ Tüm bu sorular ve benzerlerinden dolayı, ayrıca sorulara verilen cevapların nitelik ve kapsamlarından dolayı dünya görüşü ile ideoloji arasında söz konusu bir ilişkinin var olduğu kabul edilebilir.

Özetle, İdeoloji genel olarak siyasi ya da toplumsal bir öğretiyi meydana getiren ve siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemidir. Bir topluma, bir döneme ya da toplumsal bir sınıfa özgü inançlar bütünü, bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler dizgisi, insanların kendi varoluş koşulları ve ilişkilerinden yaşam tarzlarıyla ilgili tasarımlar bütünüdür. Yine ideoloji özde, kolektif bir davranış temeli olarak, muhafazakârlık, liberalizm, sosyalizm benzeri ayrı politik bakış açılarıyla birleşen ve siyasi bir öğretiyi meydana getiren genel sistemini ifade eder.³⁰ Oysaki dünya görüşü, siyasal sistem ve izmlerle uğraşmaz. O bir hayat felsefesidir ve belli bir gurubun tekeli altında değildir. Dünya görüşünü, bir çağ veya dönem ile isimlendirmek mümkün değildir. İdeolojiyi ise felsefe tarihinde söz konusu bir isimlendirmeye konu olmuş, nitekim 19. Yüzyıl ideoloji çağı³¹ olarak nitelendirilmiştir.

1.4. Dünya Görüşünü Türleri

Dünya görüşünün ortaya çıkmasına kaynaklık eden her unsurun adıyla aslında o dünya görüşünü isimlendirmek mümkündür. Bundan dolayı insan ile ilgili olan ne kadar değer ve tutum varsa, o kadar çok dünya görüşü vardır dileyebiliriz. Fakat

²⁹ Çağlar Keyder, “*Dünya Görüşü Ve Toplum Bilim*”, Dünya Görüşü, Bersey İletişim Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2009, s. 40

³⁰ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 448

³¹ **İdeoloji çağı** deyiminin tam olarak ne anlama geldiğini ifade edebilmek için, ideolojiyi fenomenlerle, özellikle de toplumsal fenomenlerle ilgili bir düşünce sistemi olarak ya da bir sınıf veya bireye özgü düşünme tarzı diye düşünebiliriz. Tanımın birinci bölümü fenomenler, özellikle de toplumsal fenomenler üzerine olan teoriyi ya da teorilere işaret eder. Saint-Simon’un ve Comte’un teorileri bu çerçeve içinde değerlendirilebilir. Öte yandan tanımın ikinci bölümü, bir teoriden ziyade, bir birey ya da toplumsal katmana özgü düşünme tarzı ya da tavırlar sistemini dile getirir. K. Marks’ın, F. Nietzsche’nin ve nihayet W. James’in felsefeleri, bu bakış açısından ele alınabilir. İşte, bu türden geniş kapsamlı ve eyleme yönelik toplum anlayışları, endüstri alanındaki gelişmelerin bir sonucu olarak, özellikle bu çağda yaygınlaşmış olduğu içindir ki, 19. Yüzyıla ideoloji çağı adı verilir. (Bkz. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, S. 449)

çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz üzere, daha çok dünya görüşüne renk veren ana unsurlar üzerinde duracağız.

Hâkim dünya görüşlerini, dünyanın dış gerçekliği dışında hiçbir şey kabul etmeyen ve hatta zihni dahi maddenin bir formu olarak kabul eden bilimsel dünya görüşü ile ilahi ve manevi olanı kabul eden, dış dünyanın gerçekliğinin yanı sıra, duyu algılarının algılayamadığı, ancak akıl, his ve iman ile bilgisine ulaşılabilen ve manevi alanı kabul eden dini dünya görüşlerini ele alacağız.

1.4.1. Bilimsel Dünya Görüşü ve Dayanakları

Bilimsel dünya görüşünün kökenin Eski Yunan'a kadar götürme imkânı vardır. Nitekim Leukippos ve Demokritos gibi atomcu filozoflar Yunan felsefesini meşgul etmiş olan 'birlik-çokluk' problemi ve dolayısıyla da 'gerçekten var olanın ne olduğu' sorusu üzerinde durmuşlardır. Onlara göre, doğada var olan tüm nesnelere yani çokluk bir şeyden, maddeden meydana gelmiştir. Atomcu filozoflar sözü edilen bu birliği maddenin küçük ve bölünemez parçacıkları, kendi ifadeleriyle 'atom' olarak tanımlamışlardır.³² Bir bilimsel dünya görüşünün ortaya atılması adına ilk dayanak noktası atomcu filozofların söz konusu tespitleri ekili olduğu kabul edilebilir.

Dış dünyada olgular ve onlara ait bilgi, deney ve gözleme başvurulmuş olarak ortaya konmaya çalışılmaktadır. Böylelikle olgulara ait bilgi zihin vasıtasıyla sistematik hale getirilerek tekrar dış dünyaya yansıtılır. Buna göre her bilim alanı; fizik, matematik, kimya v.b söz konusu yansımanın belirli formlarıdır.³³ Peki, bilim nasıl olur da bir dünya görüşü meydana getirebilmektedir? Thomas S. Kuhn "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" adlı eserinde bilimin belli aşamalarla ilerleyişinin çeşitli paradigmlar vasıtasıyla oluştuğunu ve buna bağlı olarak devrimler yoluyla dünya görüşünün şekillendiğini şu şekilde ifade etmektedir:

"Yeni bir paradigmanın peşinden giden bilim adamları yeni araçları benimserler ve farklı yerlere bakmaya başlarlar. Daha da önemlisi bilim adamları, devrimler sırasında bildikleri araçlarla daha önce bakmış oldukları yerlere tekrar

³² Emel Koç, "Klasik Materyalizm Ve Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi Ve İlk Yansımaları" Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kasım 2009, Cilt 1- Sayı-2, s.75

³³ Özkan, "Dünya Görüşü Öğretisi", s. 19

baktıkları zaman yeni ve farklı şeyler bulurlar. Sanki bilim topluluğu birden bambaşka bir gezegene taşınmıştır ve bu gezegende tanıdık nesnelere hem farklı bir ışıkta görünürler hem de bilinmeyen bazı başka nesnelere bir arada bulunurlar. Tabii aslında öyle bir şey olmamıştır, herhangi bir coğrafi aktarım söz konusu değildir. Laboratuvarın dışındaki günlük yaşam eskisi gibi sürüp gitmektedir. Fakat yine de paradigma değişiklikleri gerçekten bilim adamlarının, araştırma ile bağlanmış oldukları dünyayı farklı şekilde görmelerine neden olur. Söylemek istediğimiz, bu dünya ile olan ilişkileri yalnızca gördükleri ve yaptıkları ile sınırlı kaldığı ölçüde, bilim adamlarının bir devrimden sonra farklı bir dünyayla ilişki kurduklarıdır.”³⁴

Buna göre insan bilimsel faaliyetler ile evrendeki ilişkileri anlamaya, meydana gelen değişim ve dönüşümleri idrak etmeye uğraşır. Böylelikle evrende test edilebilir olan ve olgulara dayanmayan bilginin mümkün olamayacağı bir dünya görüşü olarak bilimsel dünya görüşü meydana gelmektedir.

Şeraiati bilimsel dünya görüşünü evreni maddi öğeler üzerine inşa edilmiş, hareketi, eylemi ve değişimi bilinçsizce, anlamsızca fakat belli bir neden-sonuç ilişkisine göre gerçekleşen, evrenin tezahürlerinin ve eylemlerinin toplamı olan mekanizma biçiminde algılamak anlamına geldiği şeklinde değerlendirir.³⁵ Böyle bir dünya görüşünde bilinç, şuur, hedef, anlam ve duygu mevcut olmamakla beraber var olan her şeyin, hepsi de maddi olan öğeler, ilişkiler, etki ve tepkiler bütünü olduğuna ve evrenin tek unsuru olan maddeden başka bir gerçeklik bulunmadığını kabul eder. Bu dünya görüşüne göre kişi maddi dünyanın dışına çıkamaz, zaten maddi dünyanın dışında bir gerçeklik söz konusu değildir.

Bilimsel dünya görüşünde manevi ve İlahi olana genellikle yer yoktur. Bilimsel dünya görüşü, tinsel olanı kabul etmediğinden, insanı Tanrıya karşı sorumlu tutmaz. Dolayısıyla insan, dünyaya karşı da sorumlu değildir.³⁶ İnsan eylemlerinde hürdür; fakat tam anlamıyla sorumsuz değildir. Bireylerin bu dünya görüşüne göre sorumluluk sınırı, diğer bir bireydir. Şuur sahibi olan insan, toplum içinde yaşadığı ve bilinçli olduğu için, çoğu kez sorun yaşamamak adına, diğer insanlar karşısında sorumluluk duyar.

³⁴Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilgün Kuyaş, Alan Yayınevi, İstanbul 2003, s. 175

³⁵Şeraiati, *Dünya Görüşü Ve İdeoloji*, s. 236

³⁶Şeraiati, *Dünya Görüşü Ve İdeoloji*, s. 17

Bu noktada önemli olan ve maddeci aynı şekilde bilimi temel alan dünya görüşünün ortaya çıkmasına zemin hazırlayan, dünya görüşü olarak aşkın bir varlığa yer vermeksizin temelde insan ve insan aklının gücüne vurgu yapan, kısacası insanı merkeze alan hümanizm yaklaşımının ortaya çıkmasıdır.³⁷ Hümanizme göre doğruyu bulmak insanın bir yetisidir. Fakat doğruyu bulma yönteminde gizemcilik, mistizm, gelenek ve bunlar gibi genel geçer kanıtlarla ve mantıkla bütünleşmeyen yöntemler izlenemez. Gerçeğe duyulan bu arzu, gözü kapalı kabullenimlerle değil, bilimsel şüphecilik ve bilimsel yöntemle doyurulmalıdır.

Antik Yunan felsefesinin kılavuzluğunda 14. Yüzyıldan itibaren insanın ne olduğunu arayan, insanın özü ile bu dünyadaki yerinin ne olduğunu araştıran akıma hümanizma adı verildi. Bu dönemde antik yapıtlar çeviriler yorumlanır, her şeyden önce de gerçek ve tam kadrolarıyla ortaya konulmaya çalışılır. Hümanizm deyiimi, ilkin ve dar anlamıyla, antik literatür üzerindeki daha çok filolojik nitelikte yapılan bu çalışmalara verilen addır. Sonraları daha geniş bir anlama bürünen ve günümüzde hala bu anlamıyla kullanılan hümanizm, geniş anlamıyla, modern insanın yeni hayat anlayışını ve duygusunu dile getiren bir akımdır. Antik literatür ile uğraşmaların ortaya çıkması, bu yeni yaşama duygusunun kendisine biçim kazandırmasından ileri gelmektedir. Bu yeni hayat duygusu da, dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe yaratmak ve kültür bilimlerinin doğal bir sistemini temellendirmek kaygısıyla ortaya atılmıştı. Bu yönüyle hümanizm, yalnız filolojik bir çalışma, araştırma değil, aynı zamanda bir hayat anlayışının kendisine yöneldiği bir ide'dir.³⁸

O halde hümanizm bu günkü anlamıyla ideolojik bir bakış açısını sergilemektedir. Çünkü insanın bireyciliğine vurgu yapan hümanizm, seküler bir hayat anlayışını vurgular. Başka bir ifadeyle hümanizm Tanrı merkezli bir anlayış ve yaklaşımdan insan ve dünya merkezli olana bir yönelişi ifade eder. Bu yönüyle hümanizm, insanın metafizikle olan bağının koparılması anlamını taşımaktadır. Seküler hümanizm anlayışı; her bireyin kendi içerisinde dinin etkisi olmadan gelenekleri, dogmaları ve ideolojileri basit bir şekilde kabul etmeyerek sorgulaması gerektiğini, sorunlarının çözümü aşamasında kesin kararlarını verirken inanç

³⁷ Tokat, "Dünya Görüşü-Din İlişkisi", s. 58

³⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitapevi, 23. Basım, İstanbul, Nisan 2012, s. 167

etkisinde kalmadan hareket etmesi gerektiğini savunur. Ayrıca o bilimin ilkelerini kabul eder. Bununla birlikte hümanizm de mistik ve gizemli olana yer yoktur. Hümanizmde insan, tüm ahlaki ilke ve normların tek belirleyicisidir.³⁹ O yani insan, kendisi dışında hiçbir varlığa ihtiyaç duymaz. Tüm ilkeler insan ürünüdür. İnsanın yüzünü Tanrı'dan, gökyüzünden yeryüzüne çeviren hümanizm, her yönüyle insanlara yeni bir dünya görüşü sunmaktadır. Nitekim böyle bir akımın çıkmasına Ortaçağ Hıristiyan dünyasının ve din adamlarının din, otorite, toplumsal düzen ve insanın Tanrı karşısındaki konumu ile ilgili yanlış ve yanlış tutumlarının olduğu kabul edilir. Bu yönüyle bakıldığında bir dünya görüşünün ortaya çıkmasında, diğer öteki bir dünya görüşü çoğu kez tetikleyici unsur olabilmektedir. Yani birey benimsediği ya da kendisine dayatılan bir fikir ve otoriteye karşı çıkmakla kendisi için yeni değerler meydana getirebilmektedir.

Aydınlanma çağı ve sonrasında insanın önyargılarından kurtulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yönüyle insanın bir doğa varlığı ve akıl varlığı olduğu ortaya konulmuş olup onun eleştirici tarafı esas alınarak akıl varlığına özel bir önem verilmektedir. Buna göre insan dinsel tüm dogmaların etkisinden kurtulup yeni bir "insanlık dini" yaratma ihtiyacını hissetmektedir. Bu dönemde özellikle Herbert Von Cherbury'nin etkisiyle herkesin üzerinde uzlaşabileceği evrensel akıl dininin temelleri atılmaya başlandı. Böylece dünya ötesi âlemle bağı koparan insan, laikleşmeye dönük olan sürecin içine girmeye başladığı kabul edilir. Özellikle 16. Yüzyılda Montaigne birlikte bireyin akıl yönünün ön plana çıkarılması, zihnin güven içinde çalışabilmesi için onun özgürleştirilmesi gereği vurgulanmıştır.⁴⁰ İngiliz Francis Bacon ise insanda bilgi yollarını kapayan, insanın kendi aklını yine kendisinin kullanmasını engelleyen "put"(idol)ları ortadan kaldırmaya çalışmaktaydı. Spinoza, panteist bir rasyonalizmin içinde insanı değerlendirirken, Leibniz'de insanın akıl varlığı yönünü ortaya çıkarır ve akla uygun bir bilginin esas idealini, insanın ulaşması gereken asıl amacı olarak göstermekteydi.⁴¹ Ayrıca 20. Yüzyılın ilk yarısına büyük ölçüde damgasını vuran "Viyana Çevresi" olarak bilinen mantıkçi pozitivistler, gerçekte kendilerini "karanlık" diye nitelendirdikleri sosyo-politik bir atmosferin ürünü olduklarını öne sürmekteydiler. Bu yüzden mevcut koşulları yeni

³⁹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/H%C3%BCmanizm> /10/12/2012

⁴⁰ Michel De Montaigne, *Denemeler*, Alkım Yayınları, İstanbul, Trs. s. 34

⁴¹ Hüsrev Akdeniz, *Toplum, İdeoloji, İnsan Ve Eğitim*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2012, s. 39

bir felsefe anlayışı, bilimci bir dünya görüşü ile ıslah etmeye ve yeni baştan şekillendirmeye çalışmaları bilimsel dünya görüşünün daha geniş kitlelerce kabul görmesine neden oldu.⁴² Söz konusu mantıkçı pozitivistlerin dayanak noktası ise Auguste Comte'dur. Nitekim Comte, metafiziğe güvenmeyip, sadece deneyime dayanan bilgiye önem vermekteydi. Ayrıca O, insanlık tarihini veya bilimlerin ya da tek insanın entelektüel tarihini sırasıyla (1) dini, (2) metafizik, (3) pozitif evrelerden meydana gelen bir ilerleme ya da gelişme süreci olarak görmekteydi. Comte söz konusu yaklaşımıyla bir bütün olarak rasyonalite alanının tamamen bilim tarafından üretildiğini ifade etmiş oluyordu.⁴³ Tüm bu yaklaşımlar, şüphesiz ki yeni bir insan anlayışının, insanın dünyayı algılayış biçiminin ortaya çıkmasına ve insan aklının hayatı yeniden anlamlandırmasına hazırlayıcı etken olduğu kabul edilir.

Bununla birlikte bilimsel dünya görüşünün oluşmasında etken temel felsefi yaklaşımın ampirist yaklaşım olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Nitekim insan zihninde olup bitenlere Newton'un deneysel yöntemini uygulayarak bir insan bilimi kurmayı ve geliştirmeyi öneren David Hume, gerçek bilginin sadece bireyin kendisine şahit olabildiği, kendisinin test edilebildiği olguların bilgisi olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁴ Hume, buna tecrübe adına vermektedir. Sadece olgulara ait bilginin bilinebileceğini vurgulayan Hume ayrıca insan zihninin bilgi açısından analiz edildiği zaman zihnin tüm içeriklerinin ancak söz konusu tecrübe ile ve bu tecrübenin algılar yoluyla gerçekleştirilebileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu ise olgular arasındaki zorunlu bağlantılar ile açıklanabilecek bir durumdur.⁴⁵ Hume'un bu yaklaşımı hiç kuşku yok ki, insan zihninin çalışma prensipleri ile olgular dünyasındaki mevcut ilişkiler arasında bir bağlantı kurar ve bu noktada bilimsel dünya görüşünün felsefi temellerini sağlamlaştırmaktadır.

Modern çağlar bu paralellikte bir dünya görüşü ortaya koyduğu kabul edilir. Özellikle bu çağlarda yukarıda belirtilen hümanizmin ortaya çıkışını da tetikleyen Tanrı'nın yani Tanrı adına konuşanların insana mutlak doğru olarak kabul edilmesi hüviyeti reddedilmiştir. Aydınlanma denilen şey de aslında insan zihninin yer küreye

⁴² Ahmet Cevizci, *Felsefe*, Sentez Yayınları, İstanbul, Ekim 2008, s. 114

⁴³ Cevizci, *Felsefe*, s. 115

⁴⁴ David Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, Çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s.24

⁴⁵ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, s.27

indirilmesinden başka bir şey değildir. İnsan zihni ve akli böylelikle büyüden arındırılmıştır. Burada insan zihninin yer küreye indirilmesi demek, insanın beden en yer küreye ayak basması anlamına gelmez, zaten basmaktadır. Esas olan bir düşünce sistematığı anlamında insanın kendi deneyimlerinin sonucu olan bir dünyayı tanımlamaya, öğrenmeye başlamasıdır.⁴⁶ Söz konusu bu tanıma süreci, insan ile dünya arasında yeni bir uzlaşmanın oluşmasına, zihin ile nesnel dünyadaki ilişkilerin daha açık şekilde anlaşılmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ilişki zorunlu olarak Tanrı varlığına ve O'nun etkinliğine çoğu kez yer bırakmayan yeni bir dünya anlayışını, yani bilimsel dünya görüşünü meydana getirmektedir.

Modern çağlar ile birlikte anlaşılacağı üzere Tanrı'nın yeryüzündeki hâkimiyetine çok yönlü olarak son verme iradesi güdümüştür. Bunun en önemli sebebi bilimin de etkisiyle insanın ve insan aklının yüceleştirilmesi, diğer tüm varlıklar arasında en tepeye oturtulmasıdır. Bu şekilde insan akli değişmez, neredeyse Tanrısal akıl kadar yanılmaz kılınmıştır. Modernizm, bir şekilde aklın kabul etmediğini reddet komutunu vermiştir. İnsan akli her şeyi çözebilen, çözemediği zaman onu yok sayan bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu şekilde insanın yer küreye maddi temeller üzerinden taşınması söz konusu olmuş, yer çekimi insanı daha da kuvvetle insanı toprağa çekmeye başlamıştır. Sadece bedenin değil, zihninde yer çekimine bağlı olması bu anlamı taşımaktadır.⁴⁷ Bu çağın diğer bir önemli yönü de, nedensizlikleri ortadan kaldırmasıdır. Bununla beraber, deneyimler, birikimler, test edilip onaylananlar vardır. Bunun dışında bir gerçeklik aramak, insan aklının ürünü olmayan bilgiler ile uğraşmak veya böyle bir bilginin ve varlık sahasının olduğundan söz etmek dahi anlamsızdır. Bilinen tek bir gerçek vardır; o da insan tarafından denenebilen ve sonuçları ortaya konulabilen bilgilerdir.

Tanrı varlığına karşı duran bilimsel materyalizmin dünya görüşü, âlemin kaynağı ve amacı hakkında başka bir cevap bulması gerekir. Bu cevap aslında Rönesans ile birlikte cevaplanmaya başlamış, fakat tam anlamıyla dini dünya görüşüne, özellikle Hıristiyan dünya görüşüne alternatif dünya görüşü 18. Yy aydınlanma felsefesiyle ortaya çıktığı görülmektedir. Aydınlanma felsefesi, başta dini dünya görüşü olmak üzere, kendinden önceki dünya görüşlerine cephe alır ve

⁴⁶ Deniz Ülke Arıboğan, "Katolikleşen Dünyada Belirsizlik Ve Strateji", Dünya Görüşü, Bersey İletişim Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2009, s.14-15

⁴⁷ Arıboğan, "Katolikleşen Dünyada Belirsizlik Ve Strateji", Dünya Görüşü, s.15

şöyle der: “Önceki tüm dünya görüşleri yanlıştır. Her şeye sıfırdan başlanması gerekmektedir. Sıfırdan başlamak için de, şimdiye kadar anlatılanları bir kenara bırakalım. Bireye bakalım, bireyin kendi mantığıyla, kendi aklıyla düşünerek çıkardıklarına bakalım.” Dolayısıyla aydınlanma her şeyi dünyevileştirip açık kılmaktadır. Birey kendi başına düşünmeye muktedir olduğuna göre, bütün düzeni meşrulaştıran düzenin dışına çıkabildiğine göre, bundan sonra her şeyi yapabilir konuma getirilmektedir. Burada önemli olan birey üzerindeki söz konusu bu vurgudur. Bu noktada insan aklının somut bir yansıması olan bilime önemli bir rol düşmektedir. Bundan dolayı bu sorulara cevap verebilmek için bilimsel dünya görüşü bilimin ilkelerini esas alır. Başka bir ifade ile en belirgin şeklini aydınlatma ile kazanan bilimsel dünya görüşün temel taşı, akli kullanmak, mantığı kullanmaktır ki bu bilim ile ifade edilir. Nitekim aydınlanmaya göre, insan sadece akli ile düşünebilir, mantıki olarak ortaya çıkardığı şeylere inanır, sadece gördüğü şeyleri kabul edebilir. Dahası insan tüm hurafelerden kurtulmalı, test edemediği, deneyleyemediği şeylerin tümünü bir tarafa atmalıdır.⁴⁸ Anlaşılacağı üzere, deney ve gözlem ile izah edilemeyen, bilimsel bir temele oturtulmayan bilginin bilimsel dünya görüşünde hiçbir değeri yoktur. Söz konusu bilim ile ilişkilendirilemeyen bilgi Tanrı'nın bilgisidir. O bilgi olarak deney-gözlem ile ortaya çıkan ve sonradan kazanılan, zihinde doğuştan hiçbir şekilde verisi bulunmayan *a posteriori* bilgiyi kabul eder.

Bilimsel dünya içindeki gelişmeler, insanlığı meşgul eden belli başlı problemlere verdiği cevaplarla desteklememiş, aksine yalnızlığa ve saçmalığa terk etmiştir. Nitekim Süleyman Hayri Bolay'a göre bilimsel dayanaklı maddeci anlayış problemleri çözmede derin boşluklar bırakmıştır. Dahası Sartre gibi ateist bir filozofun bile bilimsel görüş ile şekillenen anlayışı ve ona bağlı hayat tarzını beğenmediğini ve eleştirdiğini ifade etmektedir.⁴⁹ Bu yönüyle bilimsel dünya görüşü, insanı zorunlu olarak maddeci bir anlayışa taşır. Bilimsel faaliyetlerde akıl doğa alanı üzerinde çok fazla izah yapmakla beraber insanın pratik yaşam alanına çok ciddi katkılar sunamamaktadır. Maddeci anlayış veya metafizik alanın varlığını kabul etmemek bir yönüyle bireyi hiçlik duygusuna ve saçmalığa götürür. Nitekim kâinat

⁴⁸ Keyder, “Dünya Görüşü Ve Toplumbilim”, Dünya Görüşü, , s. 37

⁴⁹ Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye’de Ruhçu Ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Nobel Yayınları, Ankara Nisan 2008, s. 272

şuur ve bilinç olmadığından, aynı şekilde üstün bir yaratıcı ve tinsel olanı kabul etmediğinden, varacağı en son nokta budur.

Bundan dolayı insan âlemde yabancıdır ve onunla çelişki içerisinde. Buradan şu sonuca varmak mümkündür: İnsan ile dünya arasındaki yukarıdaki söz konusu ilişki, insanın düşüncesindeki ve mantığındaki maddi dünya görüşünden çıkan ilişkidir. Zaman ve maddeyi içinde barındıran mekân dışında söz konusu başka bir gerçeklik yoktur. İnsanın duygu ve hislerine hitap eden, onu madde âleminde koparıp manevi alana yücelten zaman ve mekân üstü bilgi de yoktur. Dahası ve belki de en önemlisi, kişinin kendisini karşısında sorumlu hissedebileceği, kendisini yarattığı gibi, âlemi de yaratan, zaman ve mekân üstü bir yaratıcıya karşı sorumluluk taşımaz. Böylelikle insanın ilişkilerini ve akıl çerçevesini dünya ile sınırlayan salt maddeci anlayış zorunlu olarak insanı hiçliğe ve saçma duygusuna götürür.

I.4.2. Dini Dünya Görüşü

İlahi kaynaklı olsun ya da olmasın her yeni din, eski anlayışlar ve kurumların anlamları ve varlık sebeplerinin kaybolduğu yeni bir dünya yaratır.⁵⁰ Din, bireylerin ve toplumun anlam dünyasındaki boşlukları ne kadar doldurur ve varlık hakkındaki sorularına ne kadar cevap verebilirse, yeni bir dünya yaratmada o kadar etkili olur. Bu noktada dinin, birey ve toplumu ne kadar kuşattığı, ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verdiği son derece önemlidir. Her dinin fikir ve insan hayatıyla ilgili, insanların çeşitli olay ve problemlere karşı tutum ve düşünce kalıplarını içinde barındıran, insanlara olay ve durumlar karşısında nasıl davranmaları gerektiği noktasında yol gösterici bir rol üstlendiği kabul edilebilir.

Her din, varlıklar arasındaki ilişkilere, insan ve kâinat ile ilgili olaylara, dünyaya karşı bir bakışa, bir tutuma sahiptir. Bu muhteva ve tüm alanlara karşı alınan tavır, o dine bağlanan insanlarda belirli bir zihniyet oluşturur. Bunun için insanlar, normal günlük işlerini yaparken bile söz konusu zihniyetin etkisi altında kalırlar. Farkında olsun ya da olmasınlar, dünyayı o zihniyetin çevresinde görürler. İşte bir dinin ruhu, bu zihniyet paralelinde ortaya çıkan tutumu yansıtır. Böylece her dinin ortaya koyduğu ve kendisine has bu ruh tarafından objektifleştirilen, dünyaya

⁵⁰ Niyazi Akyüz, "Din Ve Kültür", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Editör: Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Gündüz Yay. Ankara, 2011, s. 345

karşı bir tutum ortaya çıkar.⁵¹ Bu tutum tüm beşeri ilişkilere yansır. Başka bir ifadeyle, dinin kendi mensuplarına sunduğu tutum insanın tüm hayat alanlarına, ekonomik, sosyal, siyasal, sanat v.b tüm yaşamsal faaliyetlerin şekillenmesinde belirleyici rol oynar.

Bununla birlikte dinlerin, dünya karşısında olumlu, olumsuz ve bireyin ilişkilerinin türüne göre hem olumlu hem de olumsuz olabilecek (dengeli) tutum olmak üzere üç türlü tutumu vardır.⁵²

- 1- *Olumlu Tutum*: Her ne kadar âlemde bir takım geçici güç ve eğilimler, iyiliği durmadan ortadan kaldırmaya çalışsa da dünya, temeli itibariye iyidir. Buna göre dünya ilahi bir varlık, Tanrı'nın bir eseri, ilahi vahiy ve ulûhiyetin görünür şekli olarak kabul edilebilir. İlahi kaynaklı olan Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi dinler bu tutuma kısmen örnek verilebilir.
- 2- *Olumsuz Tutum*: Özellikle dinlerde görülen, dünyaya karşı bu olumlu ve iyimser tutuma karşılık, daha faklılaşmış bir takım dinler, daha olumsuz ve kötümser bir tutum takınmaktadırlar. Budizm ve Maniheizm gibi dinler, bu tutuma verilebilecek en çarpıcı örneklerdir. Bu dinlerde dünya, karamsar bir şekilde telakki edilir. Ayrıca dünya, kötülük ve acının hüküm sürdüğü bir alandır. Bu dinlerin en önemli yönü, maddi dünyadan tümüyle uzaklaşmak, dünyadan el etek çekmek gereğidir. Nitekim ilahi hakikatlere ulaşmada en büyük engel, maddi dünyadır ve dünya özünde insanlara sundukları itibariyle kötüdür.
- 3- *Dengeli Tutum*: Herhangi bir dine mensup olan insanların birçoğunun sahip olduğu üçüncü tutum, İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi yüksek dinlerde görülen, dünyayı yine Tanrı'nın eseri kabul eden, ama tabii olan her şeyin ne salt iyi, ne de salt kötü olarak kabul edildiği tutumdur. Bu tutumda din, dünya içinde pasif değil, aksine doğrudan belirleyicidir ve aktiftir. Bu tutuma sahip olan dinler, mensuplarından, iyiliğin temsil edilmesini, eksiklikleri tamamlama, güzele teşvik, ayrıca kötülük ile de mücadele

⁵¹ Akyüz, "Din Ve Kültür", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, s. 346

⁵² Akyüz, "Din Ve Kültür", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, s. 346-347

edilmesini ister.⁵³ Bu tutumun açık bir örneğini eski İran din anlayışında görmek mümkündür. Buna göre dünya büyük bir savaş meydanı olarak görülmekte, iyiliğin temsilcisi olan Ahura-Mazda ile kötülüğün temsilcisi olan Ehrimen eşit koşullar altında savaşmaktadır. Savaş, sonuç itibarıyla dünya özünde iyi olduğundan, iyiliğin galibiyetiyle sonuçlanmaktadır.

Dinin tanımında, din ile dünya görüşü arasındaki ilişkiyi görmek mümkündür. Nitekim dine dair yapılan bir tanımlamada din; bireysel ve toplumsal yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, mensuplarına bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur.⁵⁴ Bunun dışında dine ilişkin birçok tanım yapılmaktadır. Bu tanımlar arasında farklılıklar olmakla birlikte, üzerinde bir ortak kaniya varılan önemli nokta, dinin hem bireysel hem de toplumsal yönünün olduğudur. Din sadece insanın iç dünyasında kalmayıp aynı zamanda toplumda da kendini gösterir. Buna göre din, sübjektif ve objektif yönüyle bir bütünlüğe sahiptir. Her iki yön de insanın dünyaya belli bir açıdan bakmasını belirlemede etkindir. O halde din, insanın dünyaya karşı belirli bir tutum sergilemesinde belirleyici bir unsurdur. Bu noktada ortaya çıkan tutum ise dini dünya görüşünden başka bir şey değildir. Öte taraftan ilahi kökenli olsun ya da olmasın, her din kâinata, insana, ahlak ve geleceğe dair bir açıklama yapar. Yukarıda dünya görüşünü tanımlarken insanın çeşitli sorular üzerinde düşündüğünü ve cevap aramaya çalıştığını belirtmiştik. Din de temelde aynı sorulara cevap arar.

Dini dünya görüşü, insanın kâinat üzerine düşünmesine, onunla olan ilişkilerini ve bağlarını ortaya çıkarmasına, aynı şekilde bireyde dünyaya karşı bir duruşun ve algının oluşmasına zemin hazırlar. Bu yönüyle bakıldığında dini dünya görüşünde kâinata ve içinde bulunan tüm varlıklara hâkim bir şuur vardır. İnsan bu hâkim şuur karşısında sorumludur.⁵⁵ Diğer tüm varlıklarda aynı yaratıcının elinden çıktığı için, insan bu varlıklarla zorunlu bir ilişki içindedir. Böylelikle insansın sorumluluğu yaratıcıya karşı olduğu kadar, aslında diğer varlıklara karşı da vardır.

Dini dünya görüşlerinin temeline baktığımızda; evrende pek çok Tanrı'nın varlığını kabul eden poli-teizm; Tanrı evrendir diyen panteizm; Tanrı evrendedir

⁵³ Akyüz, „Din Ve Kültür“, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, s. 347-348

⁵⁴ Recai Doğan, „Din Ve Eğitim“, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Editör: Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Gündüz Yay. Ankara, 2011, s. 310-311

⁵⁵ Şeriati, *Dünya Görüşü Ve İdeoloji*, s. 17

diyen pan-enteizm; Tanrı evrenin ötesindedir diyen ve aşkınlığa vurgu yapan deizm; Tanrı personel, sonsuz ve evrenin ötesindedir, fakat evrene müdahildir diyen teizm belli başlı dini dünya görüşleri olarak kabul edilebilir.⁵⁶

İlahi kökenli olan Müslümanlık ve Hıristiyanlık dinleri Tanrı temelli olan teizmin teosantrik dünya görüşüdür.⁵⁷ Her iki dinde yaratıcı ile insan arasında bir ayırım yapar. İnsanın kurtuluşu ancak yaratıcının elçileri aracılığıyla gönderdiği Peygamberlere ve getirdikleri mesajlara uymakla mümkün olur. Genelde tüm ilahi kaynaklı dinlerde, özellikle de Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta kâinat, kozmos, yani düzen şeklinde yaratılmıştır. Özellikle Müslümanlıkta, evren Yaratıcının sıfatlarını içinde barındıran ve sıfatları yansıtan kusursuz bir alandır. Bunun yanı sıra Abdulhamid A. Ebu Süleyman, dini dünya görüşünü, özellikle de Müslümanlık ile ortaya çıkan dünya görüşünü, dünya ve içindekilere yönelik olumlu, amaçlı, ahlaki ve Allah'ın yarattığı sağlıklı, dengeli, insan fitratını yansıtan tevhidi bir bakış açısı şeklinde değerlendirir. Ona göre bu perspektifin, yeryüzü ve zenginliklerinin sorumlu yönetimini destekleyen bilimsel ve hukuki bir bakış açısı olduğu kesindir. Böyle bir dünya görüşünün amacı, insan fitratını meydana getiren bileşenlerle ilgili farkındalık oluşturmak hem birey hem de toplum seviyesinde ve doğru bir tarzda bireyin kendisini gerçekleştirmek için belli bir kılavuza sahip olmasıdır.⁵⁸

Müslümanlık ve Hıristiyanlığa göre Allah, insanı kendi suretinde yaratmış ve Onu yeryüzüne halife kılmıştır. Müslümanlıkta insan temiz fitrat üzerine doğarken, Hıristiyanlıkta insanın ilk günah ile birlikte doğduğu kabul edilir. Müslümanlık, mutlak bir tevhit inancına dayanır. Hıristiyanlıkta söz konusu tevhitten söz etmek mümkün değildir. Baba-Oğul-Kutsal Ruh, tevhit anlayışını ortadan kaldıran unsurdur. Her iki dinin Tanrı ve insana dair görüşleri, pratikte, yani dünyaya ve insanın eylemlerine bakışları bakımından son derece farklı sonuçlar doğurması beklenir. Yahudilikte de İslamiyet ve Hıristiyanlığa benzer bir anlayış vardır. Fakat Yahudilikte din, daha katı ve Yahudi toplumu için daha geniş alanlarda kural belirleyici bir rol üstlenmektedir. Yahudilikte insan yeryüzünde yaratılan en üstün varlık olmakla beraber Yahudi ırkı özellikle de erkek Yahudiler Tanrı tarafından diğer insanlara ve tüm kadınlardan üstün yaratılmıştır. Hatta Yahudiler evlilik

⁵⁶ Tokat, "Dünya Görüşü-Din İlişkisi", s. 58

⁵⁷ Tokat, "Dünya Görüşü-Din İlişkisi", A.g.m, s. 59

⁵⁸ Ebu Süleyman, *Kur'ani Dünya Görüşü*, s. 41

kurumuna, Tanrı'nın "seçkin ırkı" olduğu düşünölen İsraililerin çoğalmasđ ve özellikle erkek çocuk elde edilmesi açısından bakan Yahudilerin, başka din ve millet mensuplarıyla evlenmeme konusunda çok titiz davrandıkları bilinmektedir. Bununla birlikte, günümüzde bazı batılı hahamlar, böyle durumlarda doğacak çocukların Yahudi olması koşuluyla nikâh kıymayı kabul etmektedirler.⁵⁹

Dünyanın varlığı ve niteliğine dair ortaya atılan soruları dini dünya görüşü açısından cevaplandırmak daha kolay olmaktadır. Nitekim dünyanın anlamı var mıdır yok mudur sorusu, dünyanın anlam koyma yetkisine sahip bir yaratıcı var mıdır yok mudur sorusuyla ilişkilidir. Dünya kutsaldan arındırıldığında, dünya Tanrı'dan arındırıldığında, dünyanın anlamı uçar, anlam buharlaşır. Dostoyevski'nin "Tanrı yoksa her şey mubahtır" sözü bu noktada ortaya çıkar. İnsan Tanrı'nın olmadığı ve her şeyin mubah olduğu bir dünyada dünya ile hesaplaşmak zorundadır. İşte dünyanın bir anlamının olup olmadığı sorunu insanı dünyanın anlamını düşünmeye sevk eden ruh hali, doğrudan doğruya insanın dünya görüşüne bağlıdır.⁶⁰

Dini dünya görüşünde, Tanrının insan veya evren ile olan ilişkisi dünya görüşünün çerçevesini çizmektedir. İslamiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik için Tanrıyla personel bir ilişki dinin merkezinde bulunur. Fakat Budist için kişilik yüklemeleri yapılacak bir Tanrı'dan bahsedilemez. Hindu'ya göre ise, âlem ya Tanrının bedenidir, ya da kâinat bir göz yanılmasından başka hiçbir şey değildir. Budizm ise âlemin yaratılmış olduğu fikri ve inancı yoktur, dahası o geçicidir. Âlemin bir başlangıcı yoktur ve ne de bir yaratıcı vardır.⁶¹ Anlaşılacağı üzere, ilahi dinler, kendilerine Yaratıcı tarafından gönderilmiş olan elçinin davranış biçimlerini ve getirdiği ilahi mesajlar doğrultusunda bir dünya görüşü belirler. Aynı şekilde, ilahi kaynaklı olmayan dinlerde de aynı şey söz konusudur. O inancı ortaya koyan ya da inancın kendisine atfedilen kişinin eylemleri, düşüncesi, ahlaki öğretileri, o inancı benimseyen kişilerin dünya görüşlerinin dokusunu meydana getirir. Bu noktada ilahi olmayan dinlerin de dünya görüşleri vardır ve bunlar da yine dini bir dünya görüşüdür denilebilir. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere dünya görüşü çoğu zaman bir inanç ve dolayısıyla da iman meselesidir.

⁵⁹ Abdurrahman Kurt, "Din Ve Aile", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Editör: Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Gündüz Yay. Ankara, 2011, s. 298

⁶⁰ Cundioğlu, "Dünya Görüşü Ve Dil", *Dünya Görüşü*, s.90

⁶¹ Tokat, "Dünya Görüşü-Din İlişkisi", s. 60

Dini dünya görüşlerinin en somut sonucunu, öngördükleri ideal insan tiplerinde bulmak mümkündür. Müslümanlar için Hz. Muhammed, Budistler için Buda, Hindular için Rama ve Krishna, Konfüçyanistler için Konfüçyüs ideal insan tipleridir. Tiplerin özellikleri nedir? Örneğin Hz. Muhammed sadece Tanrı'nın görevlendirdiği bir insan değil, aynı zamanda bir eş ve baba, usta bir diplomasi dehası, devlet adamı ve komutandır. Dolayısıyla Müslümanlar dünya görüşlerini bu çerçevede içerisinde belirlemeleri gerekmektedir. Oysa mesela Hıristiyan anlayışında Hz. İsa, insani yönünden çok tanrısal yönü ağır basan ve örnek alınması / idealize edilmesi zor olan bir kişiliktir. Müslümanlar için söz konusu olan çerçeve bu noktada Hıristiyanlar için söz konusu değildir. Buda ise, sarayı terk ederek hakikatin peşine düşen, yoksul ve evsiz kalarak ve bütün dünya güçlerinden vazgeçerek yaşayan bir kişiliktir. İdealize edilen insan tipleri, dünya görüşlerinin, varlık ve insanın varlık içindeki yeri ve amacı hakkındaki anlayışlarının doğal bir sonucudur.⁶² Sonuç olarak şöyle demek mümkündür: insanların inandıkları din, ister ilahi olsun ister olmasın onların dünya görüşlerini belirlemede önemli bir etkidir, çünkü fitratı gereği bir yaratıcıya inanma ihtiyacı hisseden insanoğlu dinden ayrı ve bağımsız düşünülemez.

I.5. Küreselleşmeci Dünya Görüşü

Hemen her insan ve toplum gelecekte yaşanılacak hayatı ve dünyayı kendi değerleri ve dünya görüşü doğrultusunda şekillendirmek ister. Bu istek, genellikle baskın olan kültürün diğer kültür alanlarına etki etmesi ile sonuçlanmaktadır. Yani güçlü olan bir değer veya dünya görüşü küreselleşmenin etkisiyle kendisi dışında birçok insan topluluğuna etki edebilmektedir. O halde küreselleşmenin insan üzerine etkisini, özellikle de bireyin ve toplumun zihin yapıları üzerindeki etkisinin çok yönlü irdelenmesi gerekir.

Küreselleşme, günümüzde sanayileşmesini tamamlamış, ekonomik açıdan hiçbir sorun yaşamayan kapitalist ülkelerin gelişme eğilimlerinin ortaya çıkardığı bir olgudur. Söz konusu bu değişim daha önceki değişim süreçlerinden farklı olarak sadece belirli ülkelerle sınırlı kalmayıp, dünya ölçeğinde etkili olmaktadır. Diğer bir ifadeyle yaşanmakta olan değişim, hem hayatın birçok alanında yeni yapılanmaları zorlayan etkileri yüzünden, hem de neredeyse tüm ülkeleri kapsayan bir yaygınlaşma

⁶² Tokat, "Dünya Görüşü-Din İlişkisi", s. 61

özelliği gösterdiğinden küresel bir nitelik kazanmaktadır.⁶³ Bu yaygınlaşma özelliği sadece ekonomi ve sanayi ile sınırlı kalmayıp, insan hayatının her alanına, tüm değer ve düşünce yapılarına etki etmektedir.

Küreselleşme ile beraber zihniyet yapıları da değişim gösterdiği kaçınılmaz bir gerçektir. Genel anlamda küreselleşme ile birlikte zihniyet, modernleşme ekseninde önemli bir değişim göstermektedir. Küreselleşmenin getirdiği sosyal ve politik bütünlük göz önüne alındığında, bir toplumun, devletin refah düzeyin yükseltecek birçok gelişmemin olabileceği herkes tarafından kabul edilebilir bir gerçeklerdir. Fakat küreselleşme ile beraber ortaya çıkan ahlaki ilkelerin bizlerdeki ile çatışması, yabancıları olduğumuz toplumların değerlerinin bilinçsizce taklit edilmesi, ahlaki çöküşü, beraberinde kimlik bunalımlarını ve kişinin kendisine yabancılaşmasını hızlandırmaktadır.

Küreselleşme ile beraber zihniyet yapıları, dolayısıyla da dünya görüşleri tek tipleşmektedir. Söz konusu bu tek tipleşmenin anlaşılması ve algılanmasıyla birlikte, Batı dünyası bir coğrafî bölge olmaktan çıkmış, dünya görüşünü yansıtan bir anlayış haline gelmiştir. Küreselleşme her ne kadar iktisadi ve siyasi bir anlayış olarak kabul edilse de, aslında bu birliktelikten kasıt, değerler birliği anlamında da anlaşılabilir. Başka bir ifadeyle, dünya görüşünü belirleyen değerler sistemini, tarihsel geçmişı ve coğrafyayı arka plana itmek suretiyle yeni değerlere, tüm insanlar için oluşturulmuş ilkelere kapı açmaktır. Günümüzde Küreselleşme, özellikle de Batılılık anlamındaki küreselleşme, dünyadaki tüm toplulukların ortak paydası olan evrensel etik ilkelerin adına ve buna tekabül eden toplumsal yaşam katlarına dönüşmektedir.

Dünya görüşünü şekillendiren bilginin de, küreselleşme ile yeni bir boyut kazandığı kabul edilir. Deniz Ülke Arıboğan'a göre küreselleşme ile birlikte sınırların ötesinde, başkalarına sunulan bilginin, post modern ve teknoloji çağının koşulları çerçevesinde internetten, televizyonlardan, radyolardan ya da yazılı medyadan aktarılan bilgiler olduğu ve özellikle medya ve teknolojik araçların, insanları yaşadığı coğrafyadan kopuk, zamanlar ve mekânlar ötesi dünya tasarımları üretmektedir.⁶⁴ Buna göre dokunamazsak da bildiğimiz coğrafyalar, inanmasak da

⁶³ Mevlüt Uyanık, "Çağdaşlaşma, Değişme Ve Dönüşme Tartışmalarında Sosyal Kimlikler Meselesi", *Din Kültürü Ve Çağdaşlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, Mayıs 2007, s. 66

⁶⁴ Arıboğan, "Katolikleşen Dünyada Belirsizlik Ve Strateji", *Dünya Görüşü*, s.15

benimseme ihtiyacı hissettiğimiz değerler bu yolla içimize girer ve bizde krizler meydana getirmeye başlar.

Bir toplumun, kültürün üyeleri genellikle diğer toplumlardan veya milletlerden farklı olarak bir öz farkındalık ve bir sınıf duygusu paylaşırlar. Her kültür ve kültürün mensubu olduğu toplum, belirli bir zaman ve mekâna yerleşmiştir. Bu maddi bir sınır olmamakla beraber daha çok değer ve kültür alanlarında ele alınabilir. Bununla beraber günümüz kültür akımlarının yoğunluğu ve hızı dünyayı küresel bütünleşme ve çözülme süreçlerinin yer aldığı tek bir alana dönüştürmektedir. Kültürlerin küreselleşme ile birbirine bağlanmasının genişlemesi, sürekli bir kültürel alışverişe yol açmakta, bu beraberinde düzensizlik meydana getirmektedir. Küreselleşmenin kültür üzerindeki etkileriyle uğraşırken, tekleşmiş bir kültüre doğru gidildiği, yoksa küreselleşmenin özel kültürlerin gücünü arttırıp yenilerinin ortaya çıkacağına mı yol açacağı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁵ Dünya görüşünün kültür ve insan ilişkilerin bir ürünü olarak kabul edildiğinde küreselleşme ile birlikte ortaya çıkacak yeni veya karma kültürün bireylerin iç dünyası ve toplumun genel veçhesi üzerinde birçok değişiklik yapacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Nitekim küreselleşme, değişik kültürlere gönderme yapar ve kültürlerin etkileri ise güçleri nispetindedir. Başka bir ifadeyle, bir kültürün dünya çapında küreselleşme ile birlikte tanınması, bilinmesi ve diğer kültürlerle etki etmesi, o kültürün sahip olduğu ulusun gücüyle doğru orantılıdır. Bu da beraberinde birçok alanda başta ahlaki alanda olmak üzere beraberinde toplum ve kültürleri için sorunlar meydana getirmektedir.

Arıboğan, bize söylenen, bize aktarılan bilgilerin, tüm değer yargılarımızı etkilediğini belirtir.⁶⁶ Öte taraftan önümüze gelen bu anlayış, söylemler ve eylemlerle değil, çoğu zaman görselliklerle insan hayatına anlam katar. Bu görselliklerden üretilmiş gerçeklikle örülü ve farklı bir dünyada yaşamaktan başka bir şey değildir. Bize sunulan bilgi, iyilerimizi, kötülerimizi, dostlarımızı, düşmanlarımızı, kimlerle müttefik kimlerle savaşmak üzere olduğumuzu belirler. Neyin uğruna öleceğimizi, kim olduğumuzu belirler. Her gün yeni bir tanımlamayla, bize “sen şusun” zorlaması yapar. Aynı şekilde küreselleşme, yerel ahlaktan egemen

⁶⁵ Recep Yıldız, Sakine Demir, “*Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet*”, DPÜ Fen Edebiyat Fak. Yay. Trs. S 18

⁶⁶ Arıboğan, “*Katolikleşen Dünyada Belirsizlik Ve Strateji*”, *Dünya Görüşü*, s.17

güçlerin saldığı evrensel bir ahlak anlayışına geçişin işaretidir. Bu ahlak anlayışının bizim yüzyıllardır, binyıllardır sahip olduğumuz, ürettiğimiz değerler sisteminin dışında olduğu aşikârdır.

Küreselleşme, beraberinde birçok noktada benzerliği insanlara dayatmaktadır. Bununla birlikte küreselleşme ile "uluslar arası sistem" veya "dünya düzeni" kuramlarında görülen yapısal ve büyük ölçekli değişim anlayışının simgelediği de belirtilmektedir.⁶⁷ Modern dünyanın neredeyse tamamını etkisi altına alan küreselleşme insanlara günübirlik bir yaşama formatı ve belirli/belirlenmiş düşünce kalıplarına göre düşünmeyi ve eylemeyi dayatır. Genel anlamda ortaya çıkan insan tiplerini; her yerde tekdüze, bireyciliklerinin tutsağı olan, ortak değer ve paydalardan habersiz insan topluluklarını şeklindedir. Böyle bir yerde kimsenin özgün bir öyküsü olmaz, herkes öteki değerlerin ve eğlence şekillerinin tutsağı şeklini alır. Bu da, benzerlerin bile olmadığı, aynılaşmış; çözümsüzlüğün ölümsüzlüğe dönüştüğü bir tablo demektir. Böylelikle küreselleşme her alanda beraberinde bir tekelleştirmeyi getirmektedir. Her alanda yaşanan ancak sorgulanmayan tırmanış, tekleşen bir kültür, dolayısıyla da güç yaratmaktadır. Doğal dengelerin bozulması bu kültürün bir sonucudur. Öte taraftan küreselleşmenin sadece ortaya koyduğu veriler değil, yukarıda belirtildiği üzere, verileri meydana getiren bilgi de tekelleşmektedir. İşte küreselleşmeden türeyen kültürel aynılaşma sürecinin önemli nedenlerinden biri de budur. Birçok dilin, bilgi ve teknolojiyi elinde tutan kümelerin dayatmaları sonucu, işlevlerini yetirecek duruma gelmeleri, bunun açık bir örneğidir.⁶⁸ Dilin ve dilin etkisiyle meydana gelen bilgi ve kültürün tek tiplleşmesi, insanın dünya görüşünün değişmesine, dolayısıyla da insanın özünden ve değerlerinden uzaklaşmasına sebep olur. Hâlbuki olması gereken; dünyanın ve toplumların kültürel renkliğini ve bu renklilikten doğan zenginliğin korunmasıdır.⁶⁹

Küreselleşmeyi tam anlamıyla savunmak veya onu tümünden reddetmek günümüz dünya düzeni için mümkün gözükmemektedir. Zira toplumun gelişebilmesi değişime bağlıdır; ancak bu değişimin nerede durması gerektiğini toplumun temel dinamikleri olan kimlik, değer yargıları, dil, din v.b in belirlemesi gerekir. Bunun

⁶⁷ Uyanık, "Çağdaşlaşma, Değişme Ve Dönüşme Tartışmalarında Sosyal Kimlikler Meselesi", *Din Kültürü Ve Çağdaşlık*, s. 67

⁶⁸ Hikmet Tan, *Aydın Kimdir?*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2012, s. 108

⁶⁹ Tan, *Aydın Kimdir?*, s. 109

için Hilmi Yavuz, değişimin bir noktada durması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁰ Bu noktada küresel olan ile yerel olanın ayrımını net şekilde tanımlamak gerekir. Aynı şekilde söz konusu bu tür bir temellendirmeye, küresel ve yerel oluşumlarla karşıtlık değil, aksine aynı dinamiğin iki boyutu olarak eş zamanlılık gündeme gelebilir. Bir zıtlık gibi gözükmesine rağmen, küresel ve yerel olanın birbirleriyle beraberliğinin mümkün olduğu gösterilebilir. Burada tikelciliğin evrenselleşmesi ve evrenselciliğin tikelleşmesinin iç içe geçmesini içeren ikili bir süreç söz konusudur. Nitekim evrenselliğin tikelleştirilmesi, evrensel varoluşa küresel-insani somutluk kazandırma düşüncesini içerirken; tikelciliğin evrenselleştirilmesi, tikelciliğe, eşsizliğe, özgün ve özgüllüğe; dolayısıyla farklılıkların oluşmasına ve bir dünya üzerinde yaşamasına kapı açmaktadır.⁷¹

Küreselleşme beraberinde değişmeyi getirmektedir. Dinde, kültürün irfan katlarında, metafizik değerlerde, düşünce ve ideolojide bir mücadele alanı vardır. Değişme bunları zorunlu kılar. Çağlar, insanlık değerlerini, ideoloji, düşünce ve inanç sistemlerini değerlendirmede, özü değiştirmese de, yeni bakış tarzları, yeni metotlar getirebilir, geliştirebilir ve bu konuda değişik dönemler ahzedebilir. Muhtevayı taşıyan müesseseler, değişirler, yenilenirler. Eğitimde, hukukta, iktisatta, sanatta, ahlakta karakterler, biçim ve faaliyet tarzları değişirler. Fakat değişim ve yenileşmeyi gerçekleştirirken aşırı ideolojik ve baskıcı yollara başvurulmamalıdır.⁷² Küreselleşme sürecinde dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan birisinin bu olduğu unutulmamalıdır.

⁷⁰ Uyanık, "Çağdaşlaşma, Değişme Ve Dönüşme Tartışmalarında Sosyal Kimlikler Meselesi", *Din Kültürü Ve Çağdaşlık*, s. 69

⁷¹ Uyanık, "Çağdaşlaşma, Değişme Ve Dönüşme Tartışmalarında Sosyal Kimlikler Meselesi", *Din Kültürü Ve Çağdaşlık*, s. 70

⁷² Sezen, *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma Ve Kimlik*, s.19

II. BÖLÜM

KİŞİLİK OLUŞUMUNDA DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ETKİSİ

II.1. Kişiliğin Tanımı ve Kaynağı

Literatürde kişilik kelimesinin kökeni, Latince'deki "persona" kavramına dayanmaktadır. Klasik Roma tiyatrolarında oyuncuların temsil ettikleri özelliklere uyan maskeler takarak, kendi rollerini bu maskeler aracılığıyla canlandırdıkları bilinmektedir. Kullanılan bu maskelere de "persona" adı verilmekteydi. Sahne ile seyirciler arasındaki uzaklığın fazla olmasından ve bu nedenle oyuncunun yansıttığı role uygun yüz mimikleri görülemeyeceği için bu yola başvurulardı. Böylece "persona" kavramıyla bireyler arası farklılık anlatılmak istenilmekteydi.⁷³ Ayrıca kişilik kavramının tarihte ilk kez Çiçero (Yak. M.Ö.60) tarafından kullanıldığı bilinmektedir.⁷⁴

Kişilik, bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevreye uyum biçiminin özelliklerini içeren bir kavramdır. Kişiliğin niteliği hakkında ortak bir kavram yoktur. Çünkü bu kavram günlük dilde çok anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁷⁵ Mesela, kişilik kavramı karakter, huy, mizaç ve benlik gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılır. Kişilik o halde çok boyutlu ve soyut bir kavramdır. Aynı şekilde insanoğlu, insan altı ve insan olmayan varlıklardan soyut verilerle düşünme, seçim yapma ve karar verme yeteneğiyle ayrılır. Bu yönüyle kişi kendini yöneten, kendi düşünce ve eylemlerini kontrol altına alıp denetleyebilen bir varlıktır. Geçmiş ve geleceği ile ilişkilidir ve bu ilişki ile ortaya koyduğu eylemleri ile kendinin ve başkalarının davranışları üzerine etki edebilir. Öte taraftan insan, fiziki bir birimdir, bireydir, ayrıdır; tüm diğer varlıklardan insan ve insan olmayan, canlı ve cansız olarak ayrılır. İnsanın söz konusu tekliği, onun tek bir bakış açısından incelenmesi gerektiğine işaret etmez. İnsan pek çok görünümlere sahiptir. İnsan tek ve ayrı bir varlık olduğu kadar, birleşik ve karışık bir varlıktır. Söz konusu bu karmaşık alan insanın kişi olan yanına işaret eder.

⁷³ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Yay., 3. Baskı, İstanbul 1996, s. 138

⁷⁴ Gülgün Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990, s. 9

⁷⁵ Akif Akto, "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2(2011), s. 192

Psikologlara göre kişilik, bireyin özel ve onu diğerlerinden ayıran davranışlarını içermektedir. Özeldir çünkü bireyin sıklıkla yaptığı ya da en tipik davranışlarını temsil eder. Ayırt edicidir, çünkü bu davranışlar bireyi başkalarından ayırır. Bununla birlikte kişilik terimi bireyi diğer bireylerden ayıran, farklı kılan ve bireyin ilerideki davranışlarını ilgilendiren tahminlerimizin dayanağını oluşturan, göreceli olarak değişmez ve özelliklerini belirtir.⁷⁶

Kişilik tanımı söz konusu olduğunda, bireysel farklılıkları temele alan bir yaklaşımın ele alınması gerekliliği yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere doğru bir çıkarım olacaktır. Buna göre kişilik, gözlemin diğer nesnelere ayrı bir şey olarak, benle ilişkili öznel bilinçlilik; kendi beninin bilincinde olan kişinin psikolojik bakımdan söz konusu olan bireyselliğidir. Bir kişinin temel ve genel davranış tarzı; bireyin davranışının, bireye bir toplum içinde anlam veren, değer kazandıran ve onu toplumdaki diğer bireylerden farklılaştıran özelliklerin toplamı, aynı şekilde bireysel insan organizmasını davranışlarını, onu diğer organizmalardan farklılaştıran yönlerin bütünüdür.⁷⁷ Analitik psikolojisinin kurucusu Carl Gustav Jung kişiliği, birbiriyle etkileşimde bulunan çok sayıda sistemden oluştuğunu kabul eder. Bu sistemlerden her birinin tek başına önemli bir fonksiyonunun olmasının yanı sıra, birlikte birbirleriyle etkileşim halinde iken söz konusu olan bir kişilik yapısı O'na göre ortaya çıkar.⁷⁸

Kişilik şu halde, ben'i diğer tüm varlıklardan ayıran, öznel bir bütünlüğün söz konusu olduğu insan varlığıdır. Aynı şekilde kişilik, insan varlığının davranışlarını açıklamak için geliştirilmiş teorik bir yapıdır. Kişilik tanımı yapıldığında birçok etmenin olmasının yanı sıra, temelde "ben" olduğu anlaşılmaktadır.

II.2. Benliğe Dair Yaklaşımlar

Benlik kavramı her ne kadar psikolojinin bir sorunu olarak görüyor olsa bile aslında temelde bir felsefi problem olarak ele alınabilir. Bu açıdan özellikle batı felsefesi tarihine bakıldığında benlik sorununun çok yönlü tartışmalara konu olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bununla birlikte benlik kavramı, felsefenin en belirsiz

⁷⁶ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, s. 11

⁷⁷ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 514

⁷⁸ Akto, *"Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü"* s. 193

kavramlarından biri olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bu belirsizliğin temel nedeni, hiç kuşkusuz onun çok boyutlu bir alan olmasından ileri gelmektedir.

Gilbert Ryle'in "Zihin Kavramı" adlı eserinde yapmış olduğu bir benzetme, benlik kavramının ne kadar muğlak olduğunu daha iyi göstermektedir. Benliği insanın gölgesine benzeten Ryle'a göre benlik kavramı, insana o kadar yakın olmasına karşın yakalamak istediğimiz zaman bir türlü yakalanamayan insanın kendi gölgesi gibi, üzerindeki birçok tartışmaya rağmen bir türlü ne olduğu tam olarak anlaşılamamış bir kavramdır.⁷⁹ Ryle'in benzetmesi gerçekten de yerinde olan bir benzetmedir. Bizim en önemli parçamız, hatta bizi medyana getiren şey olmasına rağmen ilerleyen kısımlarda açıklamaya çalışacağımız benliğe dair farklı görüşlerin ortaya atılmış olması, onun tam olarak ne olduğu konusunda açık bir fikir sahibi olamadığımızın göstergesidir.

Tarihi açıdan benliğin varlığı ve niteliği, Antik Yunan'da her şeyin ölçüsüne insanı koyan Prtagoras ve Ortaçağ Hıristiyan dünyasında insanı düşüncenin merkezi yapan Augustinus'a kadar uzatılabilir. Ancak benlik ve benliğin bilgisi konularının felsefe tarihine sistematik bir biçimde girişi ve tartışma konusu olması, Descartes'ın "Cogito Ergo Sum" u ile yani "düşünüyorum o halde varım" sözünüyle başladığı kabul edilmektedir. Nitekim Descartes, benliği, felsefenin çıkış noktası ve dolayısıyla da temeli yaparak ben bilgisinden çıkardığı bir epistemolojik ölçütü, diğer tüm nesnelere ve felsefe bilgisinin ölçütü haline getirmekteydi. Descartes, "Yöntem Üzerine Konuşmalar" adlı eserinde bu yaklaşımını kuşkuya hiç yer bırakmayarak şu şekilde ifade eder:

"... Ama hemen sonra, böylece bir şeyin yanlış olduğunu düşünmek istediğim sırada, bunu düşünen 'ben'in zorunlu olarak herhangi bir şey olması gerektiğini gördüm. Düşünüyorum öyleyse varım doğrusunun kuşkucuların tüm aşırı varsayımlarıyla sarsılmayacak kadar sağlam ve güvenli olduğunu belirlerken, bu doğruyu, araştırdığım felsefenin ilk ilkesi olarak hiçbir kuşkuya düşmeden alabileceğime karar verdim."⁸⁰

⁷⁹ Şahabettin Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 3

⁸⁰ René Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşmalar*, Alter Yayıncılık, Ankara 2009, s. 39

Descartes'ın benlik konusunda ortaya attığı görüşler, kendisinden sonra günümüze kadar tartışılmış ve hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Kendisinden sonra gelen birçok filozofu etkileyen Descartes, birbirine karşıt felsefi gelenekleri temsil eden filozofları da etkilemiştir.

Bununla birlikte kaynağını Descartes'ın benliğe dair açıklamalarında alan benliğin varlığı ve mahiyeti hususunda iki genel görüşün olduğu kabul edilmektedir. Maddeciler ve karşıtları.⁸¹ Maddenin dışında başka hiçbir varlık türünü kabul etmeyen maddeci filozoflar, benliğin esas itibariyle maddi bir varlık olduğunu öne sürerken, maddeci olmayan filozoflar, insanda madde ile izah edilemeyen bazı zihinsel hallerin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Maddeci olmayan filozoflara göre örneğin acı çekmek gibi bazı zihin hallerin madde ile açıklanması güçtür. Çünkü bunun gibi bazı zihinsel haller madde gibi herhangi bir alanı kapsamamaktadır. Bunu karşılık acı çekmek ve benzeri birçok zihin halini beyindeki fiziko-kimyasal uzantısından ibaret olduğunu iddia eden maddeciler, zihinsel hallere ilişkin tüm kavram ve açıklamaların maddi öğeler ile izah edilebileceğini, yani bir şekilde maddi kavramlara indirgenebileceğini öne sürmüşlerdir.⁸² Söz konusu bu karşıt anlayışlarının ortaya çıkışı Descartes'ın benliğin kaynağına ilişkin görüşlerinde aramak mümkündür. Çünkü Descartes'da ben, sonraki konuda geniş haliyle işleneceği üzere, bütün kesinliğin ve apaçıklığın görüldüğü yerdir. Ben aynı zamanda Tanrı'nın berideki yansımasıdır. Şu halde benliğin temelinde, arka planında Tanrı vardır. Çünkü insanın kendisine bağımlı olduğu, kendisinde olmayanları O'ndan aldığı tüm yetkinliklere sahip olan Tanrı, ancak kuşkudan ve bilgisizlikten farklı olabilir.⁸³ Bu noktada madde karşıtı filozoflar genel itibariye Descartes'ın bu kabulüne göre benliği izah etmeye çalışmışlarken, maddeci filozoflar Descartes'ın aksi ve O'nu eleştireci bir yaklaşımla benliği izah etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Felsefe tarihinde benlik kavramı, yukarıda maddeci ve maddeci karşıtı olarak sınıflandırdığımız anlayışın paraleli şeklinde, bilginin öznesi olarak benlik- madde karşıtlarının kabul ettiği gibi- ve bilginin nesnesi olarak benlik- maddeci filozofların kabul ettiği gibi- şeklinde sınıflamak doğru olacaktır. Bu noktada Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi rasyonalistler, daha çok benliğin özne yönüne vurgu yaparken, Hume

⁸¹ Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 144

⁸² Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 145

⁸³ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşmalar*, s. 41

ve Locke gibi ampiristler benliğin nesne yönünü öne çıkarmışlardır. Öte yandan benlik konusunda rasyonalistler ile ampiristler arasında bir orta yol bulmaya çalışan, benliği tek bir boyutuyla değil, onun çok yönlü izah edilmesi gerektiğinin vurgulayan Kant ve Husserl gibi transandantal ve fenomenoloji yaklaşımlar olarak adlandırılan üçüncü bir yaklaşımdan da söz etmek yerinde olacaktır.

Benlik konusu 20. Yüzyılda farklı bir boyut kazandığı kabul edilebilir. Descartes'in "düşünüyorum o halde varım" sözünü referans alarak ortaya çıkan personalizm (kişiselcilik) akımı benliğe ve kişiye/şahsa yepyeni bir tanım getirmiştir. Kişiyi fiziki süreçlere indirgeyen doğalcı görüşlere olduğu kadar, onu Mutlak'ın gelip geçici bir tezahürü olarak gören idealist/rasyonalist anlayışa da karşı çıkan personalizm, kişiyi en yüksek ve nihai değer olarak tanımlarken, gerçek olan her şeyin kişi ya da kişinin deneyimindeki bir öge olduğunu savunmuştur. Gerçekliğin madde cinsinden olduğunu iddia ettiği için, zihinsel süreçleri yok saydığı ya da açıklayamadığı gerekçesiyle maddeciliğe, dünyadaki kötülük problemini açıklayamadığı gerekçesiyle de saf idealizme ve rasyonalizme karşı çıkan ve varlığın fenomenlerin soyut ideal ya da bilinmeyen bir töz olmadığını, var olan her şeyin, daha aşağı akıl ya da bilinçlerin ve nesnelere dünyasını yaratan en yüksek, etkin ve amaçlı bir bilinç veya aklın sonucu olduğunu ileri sürer. Ayrıca personalizm, mutlakçılığın panteist sonuçlarını ve ampirizmin mekanik determinizminden kaçınmak amacıyla, kişi ve kişinin sahip olduğu özelliklerin evreni ve evrendeki her şeyi anlamada başvurulacak tek anahtar olduğunu öne sürer.⁸⁴ Personalizm bu çerçevede içinde, kişiden ve kişisellikten daha yüksek bir değer bulunmadığını, evreni ve insanı anlamamın ve anlamlandırmanın tek yolunun kişinin kendisinden geçtiğini savunur. Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere gerçek; kişilerden, kişiliklerden ve bireylerden oluşan bir sistem olduğu, bunun dışında varsayılan hiçbir gerçekliğin bulunmadığı, yani spekülative kabul eden ve gerçekliğin temeline ben'i yerleştiren bir akımdır.

Yirminci yüzyılda, özellikle 1923'ten sonra personalizmin, her şeyi yalnız kendisine mal eden birinin tutumu ve sefahati şeklindeki tanımının dışına çıkaran, ona farklı bir anlam vererek tekrar kullanmaya başlayan E.Mounier olmuştur. Mounier, benliği veya kişiyi hiçbir zaman bir başka kişi veya toplum için araç gibi

⁸⁴ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 682

ele alınamayacağını, kişinin bir yönüyle topluma ait olduğunu fakat büyük bir kısmıyla sonsuz manevi dünyaya bağlı olduğunu belirtir.⁸⁵

Öte taraftan İslam düşünce dünyasında benlik konusu Muhammed İkbal ile yepyeni bir boyut kazanmıştır. Benliği Muhammed İkbal, temelde Kur'ana ve klasik İslam kaynaklara dayanan, fakat aynı zamanda çağdaş felsefe ve bilimin ışığında geliştirilen bir yaklaşımla izah etmeye çalışır. İkbal'e göre benlik, sezginin bize bildirdiği temel bir realitedir. Söz konusu bu realite, insanın tüm eylemlerinin merkezi konumundadır. İnsan müstakil bir hüviyete sahip olan hür bir ben'dir.⁸⁶ Buna göre dünya da bir bendir ve tüm benler Mutlak Ben olan Allah tarafından yaratılmıştır. İnsanın başka insanları, varlığı ve varlığın en basit hallerini bile anlayabilmesi için ben'den, benlikten yola çıkılması gerekir. Benlik insanı ve evreni anlamak için Yaratıcı tarafından insan eline verilmiş olan bir anahtardır. İnsan ancak benlik ile kendisini ve başkalarını, kâinatı ve düzeni anlayabilir ve açıklayabilir.

İnsan, benlik şuuruna sahip bir varlıktır. Bağımsız benler olarak her ben; düşünen, inanan, acı çeken, ümit ve gayeleri olan, alternatifleri değerlendiren bir varlıktır. Başka bir deyişle, bireyler bir takım zihin veya ruh halleri içinde bulunan varlıklardır. "Ben tecrübesi", halden hale geçen ve durup dinlenme bilmeden değişen, sürekli bir oluşum içinde akıp giden bir tecrübedir. Benlik, donuk bir şey değildir. O kendisini zaman çerçevesinde düzenleyip disipline koyarak tecrübesiyle oluşur ve gelişir.⁸⁷ İkbal'e göre birey, benliği anlama, düşünme ve isteme fiillerinde idrak etmektedir. Benliğin hayatı, kendisinin çevreyi, çevrenin de kendisini istila etmesinden doğan bir gerginlik içinde geçer. Benlik, kendi öz tecrübesi tarafından şekillendirilen ve nizama konan yön verici bir enerjidir.

II.2.1 Rasyonalist Yaklaşımlar Açısından Benlik

Yöntem olarak şüpheyi kullanan Descartes, kişinin varlığını yani ben'ini ortaya koyabilmesi için önce tüm bilgilerinden hatta kendi varlığından bile şüphe etmesi gerektiğini bildirir. O, gerçek dünyanın, Tanrı'nın, matematik bilginin varoluşundan

⁸⁵ Bilal Dindar, *Personalizm*, Değişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 13

⁸⁶ Mehmet S. Aydın, "İkbal'in Felsefesinde İnsan", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 29, sayı: 1, Ankara 1987, s.83

⁸⁷ Muhammed İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul Trs. s. 148

şüphe edip, şüphesinde son sınıra ulaşınca, aradığı kesin bilgiyi bulur. Bu artık kendisinden şüphe edilmeyecek bilgi, kişinin şüphe ettiğinin bilisidir. Kişi şüphe etmekle şüphe diye bir şeyin olduğunu, dolayısıyla da şüphe eden “ben” in var olduğunun açıkça farkına varır. Kişi şüphe etmekte olduğundan, böyle bir şeyin bilinci bireyde bulunduğundan kişi artık şüphe etmez, bu apaçık bir olgudur ve bu olgu doğrudan doğruya ortaya çıkan ve var olduğunu ispat eden bir bilinç ve bilgidir. Şüphe etme ise bir tür düşünmedir, düşünmenin bir durumudur ve bu durum bütün düşünme türleri için geçerliği vardır; çünkü düşünürken kişi düşünmenin varlığını apaçık olarak yaşayıp bilmektedir.⁸⁸

O halde Descartes için ben’in ayrıcalıklı bir durumu vardır. Dolayısıyla Descartes ben’i metafizik alanla ilişkilendirmek izah eder. Zira kendimize dair ortaya atılmış olan bilgi a priori bir bilgidir. Bununla birlikte duyular yoluyla elde edilen tüm bilgiler yanlış olarak bir taraf atıldığı zaman, yani her şeyden şüphe edildiği zaman ben’in varlığından şüphe edilemez, nitekim o yalnız düşünün bir şeydir.⁸⁹ Descartes şüphe eden ve anlayan ben’i o kadar açık görür ki, bunu izah etmek için başka hiçbir ilaveye ihtiyaç duymaz.⁹⁰ Ben bilgisinin yanlış olma ihtimali yoktur. Ayrıca Descartes, ben’in maddi olamayacağını, çünkü her şeyin varlığından şüphe ederken bu noktada maddenin de bilinmeyeceği, bundan dolayı düşünen öznenin maddeden bağımsız salt düşünün bir varlık olmasından dolayı onun maddi bir öge olamayacağını belirtir.⁹¹ Şu halde Descartes’ta ben, esas niteliği yer kaplamak olan maddeden tamamen farklı ve ondan bağımsız bir şekilde var olabilen, düşünen bir varlık veya tözdür.

Descartes, maddeyi yukarıdaki şekilde tanımladıktan sonra onda artık bilincin mevcut olamayacağını ortaya koymuş olur. Zira bilinç uzayda yer kaplayan bir şey değildir. Descartes’a göre madde esas itibarıyla pasif bir şey iken bilinç tam aksine aktif bir şeydir ve dolayısıyla bilincin yani ben’in maddeye dayanması mümkün değildir.⁹²

⁸⁸ Gökberk, *Felsefe* s.233

⁸⁹ René Descartes, *Metafizik Düşünceler*, MEB Basımevi, İstanbul 1967, s.130

⁹⁰ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 137

⁹¹ Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 29-30

⁹² Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 38

Descartes Tanrı'nın insanı kendi suretinde yarattığını⁹³ kabul eder. Ayrıca her ilmin ancak gerçek Tanrı'nın bilgisine bağlı olduğunu belirtir.⁹⁴ Şu halde Descartes'da doğru bilgi edinme gücü olan 'ben'in temelinde, Tanrı vardır. Doğru bilginin doğuş yeri, 'ben' de olsa, bu 'ben' sınırsız ve tam yetkin bir temele dayanmadıkça, Descartes, bilgilerin doğruluğuna güvenmez.⁹⁵ Bununla birlikte Descartes, Tanrı bilgisinin cevher olan Tanrı tarafından ben'e verilmiş olduğunu kabul eder.

”...Zira her ne kadar ben bir cevher olduğum için cevher fikri bende bulunsa da, bununla beraber sonlu bir varlık olduğum için, sonsuz bir cevher fikri, gerçekten sonsuz bir cevher tarafından bana konmuş olmadıkça, bende bulunmaz.”⁹⁶

Demek ki, Descartes'da apaçık bilginin, düşüncenin kendi kendisine uygunluğundan dolayı, ortaya çıkan kesin bilginin garantörü, Tanrıdır. Çünkü devamında Descartes, ancak Tanrıyı düşündüğü zaman kendisinde hiçbir yanılma ve yanlışlık sebebi görmediğini⁹⁷ ifade eder.

Descartes'ın felsefesinde, her ne kadar, Tanrı'nın varlığı 'ben'le görünse de, esasında, ben'in varlığını da nesnelere dünyasının varlığını da sağlayan Tanrı'dır.

“Kendi tecrübemle biliyorum ki, bende bir hüküm vermek veya doğruyu yanlıştan ayırt etme gücü vardır. Şüphesiz diğer malik olduğum şeyler gibi, bunu da bana Tanrı vermiştir. Tanrı beni aldatmak istemeyeceğinden, bu gücü gerektiği gibi kullandığım takdirde hiçbir zaman aldanmama imkân olmayacaktır.”⁹⁸

Descartes, ben'in varlığını ve bilgisinin ortaya koyulma şeklini açıklık ve seçiklik ilkesine göre meydana geldiğini belirtir. Descartes'a göre açıklık, zihindeki herhangi bir idenin tüm içeriğinin yani niteliklerinin zihin tarafından fark edilmesi demektir; tıpkı bir nesnenin yeterli ışıktaki tüm yönleriyle görülebilmesi gibi. Seçiklik ise zihindeki herhangi bir idenin başka idelerle ilişkisinin açıkça görülebilmesi demektir; yani bu ideye ait olan her şeyin onun başka idelerle olan ilişkilerlerinden

⁹³ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 169

⁹⁴ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 196

⁹⁵ Ülker Öktem, “*Fenomenoloji ve Edmund Husserl' de Apaçıklık Problemi*”, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 45-1, 2005, s. 43

⁹⁶ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s. 161

⁹⁷ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s.174

⁹⁸ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s.174

ayırt edilebilmesidir. Bununla birlikte düşünsel olarak var olabilen ayrıca töz olan ben'in bilgisi de aynı şekilde zihinde pek açık ve pek seçik şekilde mevcuttur.⁹⁹ Öte taraftan açık ve seçik olarak kavranan şeylerin tümü doğrudur kuralı, Tanrı'nın oluşuyla, varoluşuyla ve yetkin bir varlık oluşuyla ve 'ben'de bulunan her şeyin ondan geliyor oluşuyla belirgindir. Gerçek şeyler olan, açık ve seçik oldukları her şeyde Tanrı'dan gelen fikirlerin ya da kavramların ancak doğru olabileceği sonucu çıkar. Nitekim Descartes'e göre bizde gerçek ve doğru olanın yetkin ve sonsuz bir varlıktan geldiğini bilmeseydik, fikirlerimiz ne kadar açık ve seçik olsalar da, onların doğru olma yetkinliğine ulaşmış olmalarını sağlayan herhangi bir nedenimiz olmayacaktı.¹⁰⁰

Şu halde Descartes, benliğin yalın, ölümsüz ve maddeden farklı bir şey olduğunu bildirir. Ayrıca O, benliğe ait bilginin en kesin bilgi olduğunu, ayrıca özel bir yöntemle elde edildiği için de kesinliğinin bu noktada pekiştiğine inanmaktadır.

Spinoza'da benlik konusunda Descartes'a benzer bazı görüşler ortaya atmaktadır. Fakat O, Descartes'tan şu noktada farklı düşünmektedir: Descartes'a göre ben kendi başına var olabilen bir töz iken Spinoza'da ben, kendi başına var olabilen bir töz olmayıp, tek töz olan Tanrı'nın asli niteliklerinden biri olan düşünmenin bir modundan ibarettir. Çünkü Tanrı şeylerin için nedenidir, geçici neden değildir. Tanrıdan başka kendiliğinden var olan hiçbir şey yoktur. Spinoza'ya göre var olan her şu veya bu şekilde Tanrı'da vardır ve O olmadan hiçbir şey var olmaz. Ona göre doğada tek bir töz vardır ve O'da Tanrı'dır.¹⁰¹ Ayrıca Spinoza'ya göre insan zihni Tanrı'nın sonsuz aklının bir parçasıdır.¹⁰² Yani Tanrısal zihnin bir modudur, bir idedir. Her idenin bir nesnesi olduğuna göre insanın zihninin de nesnesi insan bedenidir.¹⁰³

Tanrıyla ilişkin olduğu müddetçe her türlü bilgi Spinoza açısından doğru bilgidir. Öte taraftan insan zihni Tanrı'nın ezeli, ebedi ve sınırsız olan özünün bilgisine sahip olma potansiyelini de taşımaktadır.¹⁰⁴

⁹⁹ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, s.174

¹⁰⁰ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşmalar*, s. 45

¹⁰¹ Baruch Spinoza, *Ethica*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012, s. 41

¹⁰² Spinoza, *Ethica*, s. 94

¹⁰³ Spinoza, *Ethica*, s. 96

¹⁰⁴ Spinoza, *Ethica*, s. 120

Leibniz'de benlik konusunda Descartes'ın görüşlerini esas alır. Fakat O, Descartes'ta olduğu gibi sadece ben'i bir insan unsuru olarak görmez, aynı şekilde O'na göre insanla beraber tüm varlık ve nesnelere kendilerine özgü birer ben'leri vardır. Çünkü tüm varlıkların asıl kaynağı veya onları o yapan şey, parçaları olmayan ve bir tür töz olan monadlardır.¹⁰⁵ Leibniz, monadı basit, başka bir şeye indirgenemez ve yok edilemez birim; evrenin ve evrendeki bileşik şeylerin kendisinden meydana geldiği en küçük birlik, kendi içinde maddi tözlerden farklı olarak güçler içeren psişik etkinlik merkezi veya etkin töz olarak ifade eder ve monadların en üstüne monadların monadı olan Tanrı'yı yerleştirir.¹⁰⁶ Çünkü Leibniz'e göre Tanrı ilk birlik veya başlangıçtaki ilk basit tözdür. Yaratılmış ya da birbirinden çıkmış olan monadların hepsi ondan olmuştur. Başka bir ifadeyle hür tür monadın tek ve yetkin kaynağı sonsuz olan Tanrı'nın bir eseridir.¹⁰⁷ Varlık şayet monaddan meydana geliyorsa ve zihni varsa o halde tüm varlıklarda düşünebilme yetisi vardır denilebilir. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır; Leibniz'e göre varlıklar arasında bilincin yanı sıra ben bilincine sahip olan tek varlık insandır. Başka bir ifadeyle akıllı ruhlardır. Yani O'na göre insanlarda diğer nesnelere bilincine ek olarak ben'e karşılık gelen bir özbilinçlik bulunmaktadır.¹⁰⁸

Leibniz'e göre bilinç, salt mekanik olarak açıklanamaz, zira evrenin asli unsuru mekanik davranışlarda bulunan madde değil, bilinç sahibi olan tinsel varlık, yani monad'dır.¹⁰⁹ Leibniz bu noktada maddecilerin iddia ettiği gibi zihinsel olayların fiziksel bazı olayların belli fonksiyonları olduğu fikrine karşı çıkmış olur.

Rasyonalist filozofların benliğe dair yaklaşımlarına en açık eleştiriye ampirist/deneyci filozoflarda görmek mümkündür. Buna göre Hume, benlik konusundaki rasyonalistlerin yaklaşımlarını şiddetle eleştirir ve karşı çıkar. O'na göre rasyonalistlerin iddia ettikleri gibi benliğin düşünen, yalın ve maddeden tamamen farklı bir töz olduğuna ilişkin sezgisel (a priori) bir bilgi insanda mevcut değildir. Benlik konusunda algılanan her şey ampirik birer algıdan ibarettir.¹¹⁰ Bu noktada Hume'a göre benlik bireyin çeşitli yaşantıları sonucu edindiği izlenimler ve

¹⁰⁵ G.W.Leibniz, *Monadoloji*, Milli Eğitim Yayınevleri, İstanbul 1962, s. 1

¹⁰⁶ Leibniz, *Monadoloji*, s. 9

¹⁰⁷ Leibniz, *Monadoloji*, s. 10

¹⁰⁸ Leibniz, *Monadoloji*, s. 18

¹⁰⁹ Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 45

¹¹⁰ Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 7

deneyim/tecrübeler ile ortaya çıkan maddi bir unsurdur. Benlik aynı şekilde değişen bir olgudur ve rasyonalistlerin iddia ettikleri gibi değişmez bir töz değildir.

Benlik Hume'un değerlendirmesine göre o halde kendisiyle devamlı özdeş kalabilen bir varlık değildir. Hume aynı şekilde benliği bir psikolojik süreç olarak izah eder ve onun oluşumunda algıların önemli bir rolü olduğunu vurgular. Buna göre kendisini değişmez ve aynı olarak kabul ettiğimiz benliğin benzerlik, ardışıklık ve nedensellik gibi çağrışım yasalarıyla birbirine bağlı olan izlenimler demetinin dışında ve üstünde, tözsel ve ölümsüz ruha ilişkin herhangi bir duyuşsal veya düşünsel izlenim bulunmamaktadır. Nitekim birbiriyle ilişkili olan algıların birbirinin izlemesi bize sanki bu algılar aynıymış gibi gelir; bu ise zihnin zaman içinde değişmeden kaldığı şeklindeki yanlış inanca neden olmaktadır.¹¹¹ Hume'a göre benliğin bizdeki kendi kendisiyle aynı olduğunu ve değişmediğini düşündüren ve bize kabul ettiren şey, söz konusu bu inançtır. Zihnin benzer durumlar arasında benzer sonuçlara varabilmesi yetisi yine aynı durumla ilişkilendirilip deneyim ile izah edilmektedir. Nitekim zihin yapısı gereği bu tip çıkarımlarda bulunma kabiliyetine sahiptir.¹¹²

Anlaşılaacağı üzere Hume'da benliğin Descartes ve diğer rasyonalist filozoflarda olduğu gibi özel bir statüsü yoktur. Nitekim Hume düşüncesinde sezgiye dayalı veya Tanrı anlayışına dayalı bir bilgi yoktur. O tüm bilgilerin kaynağında deneyi ve tecrübeyi gördüğü için ben'in mahiyetine de aynı özellikleri yüklemektedir. Yani Hume, benlik ve ona ait bilginin kaynağına insanın duyu deneyimlerini yerleştirmektedir

Hume'un yanı sıra ampirist geleneği temsil eden Locke, benlik konusunda ampirist çizgiyi biraz zorlayarak rasyonalist bir söylemle konuya açıklık getirdikleri bilinmektedir. Örneğin Locke, benliğin, tıpkı Descartes'ta olduğu gibi, bir töz olduğunu ama onun ne olduğunun bilinemeyeceğini öne sürmektedir.¹¹³ Bunun yanı sıra Locke ben bilgisinin kaynağının iç duyu olduğunu iddia eder. İç duyu ise işleyişi bakımından fiziksel nesnelere ilişkin bilginin hammaddesini sağlayan dış duyuyla paralellik arz etmektedir. Bununla birlikte Locke, iç duyudan gelen duyu verilerinin kaynağının insan zihninin düşünmek, algılamak, hayal etmek, istemek gibi

¹¹¹ Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 71

¹¹² Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, s.49

¹¹³ Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 67

işlevlerinin olduğunu, yani iç duyunun malzemesinin zihnin aktif halleri olduğunu belirtir.¹¹⁴ Yine de Locke, özellikle Descartes'in beden-ruh düalizmini, dolayısıyla da töz fikrini ve Descartes'taki doğuştan var olan fikirler görüşünü, özellikle de Tanrı'ya ilişkin fikrini reddetmiştir.¹¹⁵

II.2.2. Fenomenoloji Yaklaşımlar Açısından Benlik

Yukarıda rasyonalist ve ampirist yaklaşımların benliğe dair yaklaşımlarının eksik yönlerini bularak bir orta yol bulmaya çalışan kişi kuşkusuz Kant olacaktır. Hem rasyonalist hem de ampirik öğeler içeren Kant'ın benlik öğretisi, rasyonalistler ile ampiristler arasında bir orta yol izleyerek benliğin hem nesne yönüne hem de özne yönüne vurgu yapan bir öğretimdir. Örneğin ampirik ben ve ona dair bilgi hakkında ampiristlere paralel düşünen Kant, transandantal bir ben bilincinin olduğunu söylemek suretiyle ampiristlerden ayrılarak rasyonalist bir çizgi benimser. Ancak bu transandantal ben bilincinin bize benliğin düşünen ve yalın bir töz olduğunu gösteren bir entelektüel sezgi olmadığını söyleyerek de rasyonalistlerle arasındaki çizgiyi sınırlandırır.¹¹⁶ Kant böylelikle hem rasyonalistlerden ve hem de ampiristlerden öğeler içeren bir benlik öğretisi ortaya koyar. Başka bir ifadeyle benliği ne salt nesne ve ne de salt özne olarak kabul etmeyen Kant, benlikte her iki öğenin de olabileceğine vurgu yapmış olur.

Pratik Aklın Eleştirisi'nin daha ilk başlarında Kant, Hume'un insanın zihin içeriklerinin yani benliğin Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük hakkında yargıda bulunamayacağı konusunda, zorunluluğun her türlü nesnel anlamı yerine sırf öznel bir zorunluluğu fikrine karşı çıkar. Çünkü Hume'un matematik bilgisini kapsayacak şekilde deneyciliği genişletemediğini ifade eder.¹¹⁷ Kant bu yönüyle genel anlamda ampirist yaklaşımın eksik olduğunu vurgulamaktadır. Fakat devamında Kant, benliğin bazı zihin hallerini yerine getirebilmesi için Hume'da olduğu gibi deneyime ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Yani rasyonalistlerde olduğu gibi bu zihin hallerinin salt a priori olarak bilinemeyeceğini vurgular. Bu yüzden, böyle durumlarda kişisel tercihi belirleyen neden, dolayısıyla da bu nedeni koşul olarak

¹¹⁴ Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 68

¹¹⁵ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 28

¹¹⁶ Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, s. 67

¹¹⁷ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu, Çeviri Dizisi-2, 1999, s. 15

varsayan pratik içerikli ilke her zaman deneysel olmak zorunda olduğunu belirten Kant iki görüş arasında orta yol bulmaya çalışır.¹¹⁸

Felsefede Kant'ın mirasçısı, Descartes'in takipçisi olan Husserl ise kendisine özgü bir yaklaşımla benliğe açıklık getirir. Husserl'in transandantal benlik yaklaşımı her şeyden önce bir bilinç idealizmidir. O varlık sözcüğü altında toplanan her şeyi, kendi biricik somut transandantal bilince (ben'ne) indirgemektedir.¹¹⁹ Öte taraftan Husserl Kant'tan farklı olarak transandantal felsefesini Descartes'ın "Düşünüyorum, o halde varım" önermesi üzerinden inşa eder. O da felsefesini apaçıklık (Evidenz) ilkesi üzerinde kurmak ister.

Öncelikle fenomenolojik yaklaşım, bireylerin olayları nasıl algılanıp yorumladığını yani bireyin fenomenolojisi üzerinde durur. Başka bir ifadeyle fenomenolojik yaklaşım, bireyin olayları benzersiz algılaması ve yorumlaması üzerinde durarak, kişilik araştırmasında özel yaşantının rolüne vurgu yapar. Psikoloji'de daha çok Carl Rogers'ın görüşleriyle kendisine ifade bulan fenomenolojik yaklaşım, iyimser bir insan doğası görüşünü vurgular.¹²⁰

Husserl'de apaçıklık ilkesi bilincin bir formudur. O'na göre, basit anlamda apaçıklık, bir fikrin kendisine karşılık ve uygun gelen bir algı aracılığıyla tasdikidir. Fenomenolojik anlamda ise, düşünülen bir şey ile verilen bir şey arasındaki uygunluktur. Fakat bu uygunluğun apaçık olarak yaşanılması, yani bizde bu uygunluğun bilincinin doğması gerekir. Bu noktada Descartes'tan farklı düşünün Husserl için, "düşünüyorum" derken yaşanan apaçıklığın salt karakteri "varım" ifadesi için de zorunlu olarak geçerli değildir. Ona göre, varım ifadesi dünyanın bütünüyle beraber ayraç içine alınmıştır. Husserl'e göre, Descartes, önermesi içinde gizli kalan bu transandantal özneliği keşfedememiştir. Husserl için ise bu keşif, yabancıyı/ başkasını algılama kavramının çekirdeğini oluşturur. Fenomonolojik

¹¹⁸ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s. 24

¹¹⁹ Nermi Uygur, *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.100

¹²⁰ Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, C. 2, Sosyal Yay. Çev, Kemal Atakay, Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, İstanbul, 1995, s.546

yöntemle ortaya çıkan “düşünüyorum” alanından dış dünyaya giden yolu Husserl, salt sezgi ve apaçıklık ilkesine bağlı kalarak izler.¹²¹

Descartes “Düşünüyorum, o halde varım” önermesi ile ben’in bir tür analizine girmiş ve böylece bilincin veya ben’in varlık olarak değerlendirilmesini göstermiştir. Fakat Descartes’da "ben" ya da "bilinç", Husserl’de olduğu gibi, objesine yönelen değil, objesini karşısına alabilen manevî bir varlıktır. Husserl’de de bilinç, salt öz olarak, zaman ve mekân üstü, manevî bir varlıktır; ama her bilinç, bir şeyin bilincidir ve bilinç, dışarıdaki bir varlığa doğru yönelmiştir.¹²² Şu halde, Descartes’da da bir paranteze alış söz konusudur. Ama, Descartes’ın paranteze aldığı şey, o şeyin bilgisi iken, Husserl’in paranteze aldığı şey, o şeyin kendisidir. Husserl ben’i bilinç ile ilişkilendirerek izah eder. Şu halde Husserl, salt beni, salt bilinç olarak karakterize eder. Salt bilinç, kendisinin dışındakine doğru yönelen, paranteze alabilen bir bendir. Ama kendisini ne paranteze alabilir, ne de nesneleştirebilir. Her şeyin temelindedir ve her şeyin doğruluğu ona bağlıdır. Salt bilinç, belirli değildir. Hiçbir zaman kendisini deneme öncesinde var görmez.¹²³ Salt ben kendisinin farkına varabilmesi ve söz konusu denemenin olabilmesi için zaman ve mekâna ihtiyaç duyar. Bu noktada ben, kendisini tam ifade edebilmek için başkasının ben’ine ihtiyaç duyacaktır. Söz konusu fenomenolojinin bilim olarak meydana gelebilmesi de yine aynı şekilde başkasının ben’iyle ortaya çıkabilen bir olgudur.¹²⁴

Bununla birlikte Husserl, açık bir solipsizmden(tekbencilikten) kurtulmak için de transandantal bir başka ben’e ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada salt ve apaçık olan transandantal ben’den başka gerçek ben’lerin varlığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Burada ‘gerçek’ sözü ise başka benlerin transandantal ben’in dışında, yani benim ben’imden ayrı başka bağımsız bir varlığı olduğu anlamı taşımaktadır. Onun için her ne kadar başka ben’ler veya egolar orijinal varlıkları bakımından ben’e kapalı olarak görünüyor olsalar da, yine de ben için belli bir biçimde var olarak bilinebilirler. Sorunun bu şekilde olumlu yönde yanıtlanması Husserl’in belli başlı korkusu olan transandantal solipsizmi yersiz bir kaygı olarak ortadan kaldıracığı açıkça

¹²¹ Hülya Yaman, “Husserl’de Başkasını/Yabancıyı Algılama Sorunu”, Yüksek Lisans Tez Çalışması, İstanbul, Nisan 2009, s. 10

¹²² Öktem, “Fenomenoloji ve Edmund Husserl’ de Apaçıklık Problemi”, s. 42

¹²³ Öktem, “Fenomenoloji ve Edmund Husserl’ de Apaçıklık Problemi”, s. 41

¹²⁴ Öktem, “Fenomenoloji ve Edmund Husserl’ de Apaçıklık Problemi”, s. 42

gözükmektedir. Aksi durum ise transandantal düşünce dünyasının yıkılmasına sebep olacaktır. Öte taraftan başka ben'in bilinmesini Husserl, başkasının sorunu olarak ele alınması gerektiği şeklinde belirtir.¹²⁵

Husserl açısından yönelimsel bir nesne olarak algılanan başkaları, öncelikle dünya nesnelere dirler; fiziksel varoluşlarını psikolojik olarak yönlendiren varlıklardır. Böylece bedenleriyle kendine özgü iç içe geçmiş, psikofiziksel nesnelere olarak başka benler, bu dünyada var olurlar. Diğer yandan onları aynı zamanda bu dünya için özneler olarak tecrübe edilmesi gerekir. Bu şekilde tecrübe edilen başkasıyla birlikte algılanan dünya "kişisel, bireşimsel bir şey" değildir; o daha çok bana yabancı olan, özneler arasında herkes için var olan, nesnelereyle herkes için erişilebilir olan dünyadır.¹²⁶ Bu durum ben'i zorunlu olarak gerçek başka ben'lerin varlığı üzerinde düşünmeye zorlar. Başkasının ben'i deyiimiyle belirlenen sorun her şeyden önce başkalarının birer varlık olarak varlıklarını araştıran bir sorun diye kendini hissettirmektedir. Konuyu Nermi Uygur; gerçekte var olan başka ben'lerin, transandantal ben'imce var olan bir başka ben olarak ona tanımlaması, bu başka ben'in biricik olmayıp başka ben sözüyle sayısız başka ben'leri anlamak gerektiği; bu ben'leri bilmenin başlı başına bir sorun olduğu, hep başka beni'in gerçek varlığı üzerindeki soru çerçevesinde ele alınıp işlenmesi gereken birer araştırma yönü olarak ifade edilmesi gerektiği şeklinde değerlendirmektedir.¹²⁷

Husserl, transandantal refleksiyon sezgisine dayanarak başkasının ben'ini özü bakımından tasvir etmeye çalışmıştır. Fenomenolojinin bilim olabilmek için başkasının beni'ne ihtiyaç duyduğunu belirten Husserl, bu deyiimi kullanmakla hem beni' belli bir bedenle sınırlandırmamış, hem de genel-geçer, tümel ve zorunlu olana ulaşarak bu sayede solipsizme düşmekten kurtulmuştur. Husserl için apaçık olan bir şey varsa o da başkasının ben'inden hiçbir zaman kuşku duymaması ve bu beni sallantısızca, transandantal olarak var diye kabul etmesidir.¹²⁸ Öte yandan, Husserl'e göre, dünyanın gerçekliği bağımsız, kendi başına bir gerçeklik değildir. Başka deyişle; dünyanın özü, ben bilincine bağlıdır. Yine Husserl, başkasının beni'ine izah getirmeye çalışırken kendisinin sıkı sıkıya bağlı olduğu transandantal

¹²⁵ Uygur, *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*, s. 82

¹²⁶ Yaman, "*Husserl'de Başkasını/Yabancıyı Algılama Sorunu*", s. 39

¹²⁷ Uygur, *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*, s.84

¹²⁸ Öktem, "*Fenomenoloji ve Edmund Husserl' de Apaçıklık Problemi*", s. 51

fenomenolojiden biraz uzaklaşarak idealist bir çizgide duruma açıklık getirme yolunu seçer. Husserl'in idealizmi, başkasının ben'i bağlamında ele alındığında, sözcüğün tam anlamıyla plüralist bir idealizm olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim O kendi ben'i dışındaki başka ben'lerin bağımsız olarak gerçekte var olduklarına inanmaktadır. Dahası ben, sadece ben'lerden biridir; çünkü aslında bir ben'ler çokluğu vardır ve ben bunlar içinde kendine ait alanında varlık sahası bulmaktadır.¹²⁹

Husserl'in başkasının gerçek ben'inin varlığına dair açıklamasını idealist bir yaklaşımlara ortaya koymaya çalışması O'nun birçok kişi tarafından eleştirilmesine sebep olmuştur. Haklı ve haksız olan tüm eleştirilere rağmen Husserl, transandantal felsefenin, dolayısıyla idealizmin hiçbir sallantıya ver vermeyecek şekilde fenomenolojik yani kesin bir yapısı olduğuna inanmaktadır.¹³⁰

II.2.3. Ben'in Dünyasında Başka Ben'le İle Olan İlişkisi

İnsan kendisi gibi somut varoluşa sahip olan diğer bilinçli varlıklarla münasebeti yani iletişimi söz konusudur. Ayrıca insanın tabii bir eğilimi olarak başkalarıyla ilişki kurma ihtiyacı vardır. Söz konusu ilişki ve iletişim ben'in başka benlerle olan münasebetini zorunlu kılar. Ben'in başka benlerle olan ilişki ve iletişim problemi Sartre felsefesinin önemli bir bölümünü teşkil eder. Ben'in başka ben'le olan ilişkisine geçmeden önce Sartre'in varlığı ve evreni, kendisini ve kendi dışındakileri ve nesnelere ne şekilde algılandığını temellendirmekte fayda vardır.

Sartre'a göre insan, uyum, uzlaşma ve yakınlığı bulunmayan bir dünyada yaşamaktadır. Hiçlik tarafına doğru gitmekte olan dünya Sartre'a göre bir aptal yuvasıdır, hissizdir, idraksizdir; maddi, fiziksel ve kimyasal ilişkiler temelinde hiçi inşa etmeye memur öğelerle dolu ahmaklık (idiot) evidir. Dahası dünyanın işleyişinde bir hedef yoktur. Dünya hiçbir şey hissetmez, yani insan dünyaya yabancıdır.¹³¹ Yabancı olunun bir dünyada insan değersiz, başıboş ve anlamsızdır. İnsan varlığının içinde bulunduğu bu durum şüphesiz ki saçmadır, aynı şekilde dünya ve diğer insanların, insan varlığı için hiçbir anlamı yoktur.

¹²⁹ Uygur, *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*, s.103

¹³⁰ Uygur, *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*, s. 105

¹³¹ Şeriati, *Dünya Görüşü Ve İdeoloji*, S 16

“Utanç içinde bulunan ve belirsiz bir tedirginlik duyan her var olan, ötekilerin karşısında kendisini fazlalık olarak hisseder. Fazlalık. Bu ağaçlar, bu kapılar, bu çakıl taşları arasında kurabildiğim tek bağlantı bu.”¹³²

Aynı şekilde insan varoluşu da diğer tüm var olanlara karşı fazlalık konumundadır. Gereksiz ve saçma olan varoluştan kurtulmak için insanın hayatına son vermesi gerektiğini bile düşünen Sartre, saçmalığı ve anlamsızlığı biraz daha ileriye götürerek, insan ölümünün dahi fazlalık ve beraberinde saçma olacağını belirtir.¹³³

İnsan dünyaya yabancı olduğu gibi mekânla birlikte zamana da yabancıdır. Çünkü günler anlamsız bir biçimde birbirlerine eklenip durmaktadır. Ve bu sonu gelmez bir hesap çizelgesi gibidir.¹³⁴ Sartre’ın böyle bir çıkarımda bulunması hiç kuşku yok ki O’nun dünyayı algılayış biçimiyle paralellik gösterir. Çünkü O, evrenin bir ögesiyle öteki bir ögesi arasında bir bağlantı kurmaz, onları ortak bir paydada buluşturmaz. Ortak olan tek bir nokta vardır; o da her bir varlık diğeri gibi vardır ama onun varlığı ‘saçma’da birleşmektedir.

Sartre insan varlığının dünya ve başka insanlar karşısında zorunlu bir tiksinti hissine kapıldığını belirtir. Ayrıca, bireyin varoluşuna ulaşması için de tiksinti ve varlığa karşı duyulan kin bir tür yöntemdir. Başka bir ifadeyle, kin ve var olmamın verdiği tiksinti, bireyin kendisini var etmesi ve varoluşunun farkına varabilmesi için önemli bir metottur.¹³⁵

Öte taraftan Sartre, benler arasındaki ilişkiyi bakış fenomeninden hareket etmek suretiyle değerlendirir. Sartre’da bakış fenomeni devreye girdiği ve tamamlandığı zaman ben başka ben’i veya tersi şeklinde başka benler ben’i, yani bakılan bakanın esiri duruma gelir. Ayrıca başka ben, bakış fenomeni açısından ele alındığı vakit diğer tüm nesnelere gibi birer nesne görünümündedir.¹³⁶ O halde Sartre, ben ve başka ben’ler arasında kesin bir ayırım yapar ve hiçbir şekilde sağlıklı bir ilişkinin gerçekleşemeyeceğine inanır.

¹³² J.P.Sartre, *Bulanti*, Çev. Volkan Ünal, Kutup Yıldızı Yay. İstanbul 2010, s. 132

¹³³ Sartre, *Bulanti*, s. 133

¹³⁴ Sartre, *Bulanti*, s. 50

¹³⁵ Sartre, *Bulanti*, s. 97

¹³⁶ Koç, “J.P.Sartre Felsefesinde Ben-Başkası-İletişim Problemi” s.344

Ben, şüursuz varlıklardan mesafe olarak uzaktır aynı şekilde nesne konumunda olan başka benlerden de uzaktır ve kendilerine yabancıdır. İnsanın önceden belirlenmiş bir özü olmasa da, bilinç sayesinde diğer varlıklardan ayrıldığını kabul eden Sartre'a göre insan bilinçli öznedir, yani insan varoluşunun bilincindedir. İnsanın varlığı bilincinde, kendine dönmekte, kendini bilmektedir. Bundan dolayı insana önceden verilmiş ve değişmez bir öz söz konusu olamaz. Başka bir ifadeyle bilinçli olarak insan, "ne değilse odur, ne ise o değildir." Yani, bilinçli bir varlık olan insanda, sonsuzca değişme kapasitesi vardır. İnsan şimdi olduğu şeyle tanımlanamaz, çünkü tanımlandığı anda o başka bir şey başka bir birey olma yoluna girmiştir. İnsan ilişkileri arasında O'na göre hiçbir zaman tutarlılık söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle, benler arasındaki münasebetin dengeli bir münasebet olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Özne olma durumu her an benim ya da başkası lehine değişebilir. Yani ben özne durumundayken bakış fenomeninin etkisiyle nesne konumuna geçer. Ben başkasına ya da başkası ben'e geçici olarak egemen olabilir. Bu durumda "ben", başkasını daha uzun süre nesne pozisyonunda tutabilmek ve kendi aşkınlığını koruyabilmek için uyanık olmak ve zaman zaman da hilelere başvurmak durumundadır.¹³⁷

Şu halde Sartre açısından ben'in başka benlerle olan ilişkisi düşmancadır. Çünkü başkası ben'in dünyasını onun elinden alan, ona haksızlık edendir. Ayrıca başkası, ben'in dünyasına girerek onu rahatsız eden düşmanca bir varlıktan başka bir şey değildir.

Başka benler, bakışı ile ben'in içine nüfuz eder. Bu bakışın öncesinde ben kendi dünyasının merkezindedir. Ben dünyasında var ve ona sahipti ve çevremdekilerin tümü ben için vardı. Ancak başka bir ben'in belirmesiyle her şey hala yerli yerinde olmasına rağmen ben dünyasının elimden alındığını, merkezi pozisyonunun sarsıldığını, gerçek dünya olan tasarımlarının dağıldığını fark eder. Önceden ben'in çevresinde kümelenen ne varsa şimdi artık başka benler için var olmaktadır. Ben, kendisi için olduğunu sandığı dünya elimden alınmış, bu dünyadaki nesnelere, başkasının merkezde bulunduğu başkasının dünyasına yerleştirilmiştir. Ben

¹³⁷ Koç, "J.P.Sartre Felsefesinde Ben-Başkası-İletişim Problemi" s.344

kendisine ait olduğunu zannettiği dünya kendisini terk ederek başka benlerin malı haline gelmiştir.¹³⁸

Anlaşılabacağı üzere varoluşçu felsefede bireyler arası iletişim önemli bir sorunu beraberinde getirmektedir. Bu sorunu en açık şekilde eleştiren yaklaşım ise personalizmdir. Personalist Mounier, varoluşçu felsefe geleneğini en çok bu noktada eleştirmektedir. O'na göre 20. Yüzyılın son saçmalığı varoluşçuluk modasıdır.¹³⁹ Sartre'a göre iletişim, emir altına alma ve hâkim olma duygusuyla bloke edilmiştir. Ona göre başkasının bakışı, başkasının dünya görüşü, ben'in hürriyetini sınırlar. Sevgi ise bulaşıcı bir hastalıktır, bir cehennemdir. Başkasının bakışı beni'i obje olarak değiştirir ve ben, sıra ile onu objeleştirerek kendisini koruyabilir.¹⁴⁰ Hâlbuki personalizmde söz konusu ben'i objeleştirmek mümkün değildir. Çünkü ben ve başkası devamlı bir uzlaşma hali içindedir, karşılıklı yardımlaşma ve iki ögenin birbirine ihtiyaç duyma hali bu ilişkiyi zorunlu kılar. Bu ilişki halinde bir tarafın çıkarı değil, her iki tarafın iyiliği söz konusudur. Öte taraftan Mounier'e göre varoluşçuluk, bizim insanı ya da ben'i dünya meyvesi içine bir çekirdek gibi yerleştirerek kurduğumuz tasarının yerine yeni bir imge kurmuştur.¹⁴¹

Ben'in diğer ben'lerin bakış açısından olaylara bakabilmesi ve varlığı anlayabilmesi için, Sartre'ın aksine, kişiler arası iletişim ağının yaygın olması ve kişide duygudaşlığın gelişmiş olması gerekir. Mounier fert ve şahıs ayrımı ile ben'ler arası iletişime açıklık getirir. Mounier fert (individu) ile kişi (personne) kelimelerine değişik anlamlar vermektedir. Kişi, kendisini ön plana çıkarmayıp, başkasına uyabilen bir varlık olduğu halde fert bencilce bir güvence isteyen, kendi üzerine dayanan, başkasından ayrılan ayrılmakla kalmayıp başkasına karşı koyan kapalı bir varlıktır.¹⁴² Şahıs, öz benini kaybetmeden başka ben'lerin gözüyle olaylara ve sorunlara bakabilir, anlayabilir ve çözüm üretebilir. Söz konusu bu empatik yaklaşımda kişi öz benini kaybetmez, başka benleri taklit de etmez. Etkin olan şey, karşılıklı hoşgörü ve anlayıştır. Ben başka ben'lerin diline, dinine, cinsiyetine, rengine ve değer yargılarına ön yargı ile yaklaşmaksızın, karşısındaki başka ben'in

¹³⁸ Koç "J.P.Sartre Felsefesinde Ben-Başkası-İletişim Problemi" s.339

¹³⁹ Emanuel Mounier, *Varoluş Felsefesine Giriş*, Say Yayınları, İstanbul 2007, s. 41

¹⁴⁰ Dindar, *Personalizm*, s. 54

¹⁴¹ Mounier, *Varoluş Felsefesine Giriş*, s. 109

¹⁴² <http://dusundurensozler.blogspot.com/2008/11/personalizm-devam.html> / 22/03/2013

dünyayı nasıl algıladığına bakarak, yani onun dünya görüşünün açısını yakalayıp, olaylara, sorunlara ve varlığa bu açıdan yaklaşmayı tercih eder. Fert, egoizm ile beslendiği için böyle bir iletişimin gerçekleşmesi ferdiyetçi anlayışta mümkün değildir.

O halde Mounier, karamsar olan Sartre'a nispetle, kişiler arasında aşılması güç duvarlar koymaz. Başkalarının dünyası eğlence bahçesi değil, tersine şahıs için meşgale ve kendini aşmada itici bir güçtür. Egoizmi yıpratmanın tek yolu da başkasını düşünmedir. Nitekim egoizm ile beslenen bir dünya görüşü ve onu taşıyan fertte içgüdü'nün bir türü etrafındakileri kendisine basit bir ayna gibi eşyayı icra etmeye ve onları sürekli olarak inkâr etmeye veya zayıflatmaya çalışır.¹⁴³ Varoluşçu felsefe, daha çok insanın ferdi yönünü ortaya koyduğu kabul edilebilir. Çünkü en iyi şartlarda bile fert yalnız kendi başına varoluşu ile iletişimi gölgeler ve bulunduğu her yerde bir tür donukluğu geliştirir. Fakat burada ferde etki eden önemli bir husus ortaya çıkar ki o da kültürdür. Çünkü kültür fert üzerinde en küçük bir noktada ayrılmayacak şekilde yavaş yavaş değerler oluşturur ve bu kıymetler ferdin kendisine ve başkasına bakışı anında ortaya çıkan gerçeklerden kaçmak ve şahıslardan yararlanmak için vasıta¹⁴⁴.

Mounier, Sartre'ın aksine kişiyi bencil ve sorumsuz olarak kabul etmez. Şahıs, personalizmin temelindedir. Şahıs, biricik ve değerlidir aynı şekilde kendisine ve topluma karşı sorumludur. Ayrıca personalizm, şahsın hürriyetini, onun kendi kendine öz tabii eğilimini bulmak ve onu gerçekleştirmek için değişik araçlar kullanmaktadır. Mounier, bu araçların başına katılmayı koyar. Ayrıca O şahsın özgürlüğünü şahsın düşüncesinde arar. Ona göre nesnel ilişkilerin dünyası, pozitif bilim dünyasında en şahsi ve en insanı olmayan ve varoluştan uzaklaşmış olan bir dünyadır. Bu dünyanın ortaya çıkışında, şahsın kattığı yeni bir boyutun hiç biri göz önünde bulundurulmadığından şahıs burada kendisine yer bulamaz.¹⁴⁵ Ayrıca Mounier açısından dünyasız özne olmadığı kadar, öznesiz dünya da yoktur. Dünyaya

¹⁴³Dindar, *Personalizm*, s. 55

¹⁴⁴Dindar, *Personalizm*, s. 55

¹⁴⁵Dindar, *Personalizm*, s. 45

dünya anlamını veren onu kendine kaynaştıran, insandır. İnsan ve dünya birbiriyle ilişkili olarak, eş zamanlarda belirirler.¹⁴⁶

Yine temeline şahsı yerleştiren personalizmde gerçekte şahıs, vücudunun dünyaya açılan penceresi, gözüdür.¹⁴⁷ Bu şekilde insan kendisini unutarak başkasını bulmaktadır. Şahsın varoluş amacı başkasıdır, o başkası için vardır, yalnız başkası aracılığıyla kendisini bilir ve yalnız kendisini başkasında bulur. Personalizmde şahıs yapısı gereği başka şahıs ile ilişki kurabilen biricik varlıktır. Her şeyden önce kendisini düşünceye veren düşünür başka şahsa açılan kapıyı hiçbir zaman bulamaz tıpkı kendisini ben'e kapatan kimsenin başkasına giden yolu bulamayışı gibi. Başkalarıyla ilişki gevşer veya koparsa ben kendini kaybeder.¹⁴⁸ Kısacası denilebilir ki ben yalnız başkası için var olduğu ölçüde vardır ve en son aşamada varlık sevmekle, başkalarını sevmekle eşdeğerdir.

Haluk Gülgen, iletişim kavramını duygu, düşünce ve bilgilerin paylaşılmasına ilişkin bir anlama ve anlaşma süreci olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁹ Mounier'nin yukarıdaki katılma aracına benzer bir yön, Gülgen'in tanımındaki paylaşma kavramında bulmak mümkündür. Çünkü paylaşma denildiği zaman bireyin ve bireyin karşısındaki kişinin bireyle eşit bir konumda olduğu, her iki tarafın da iletişime etkin bir şekilde katıldığı varsayılır. Bu nedenle iletişim kurulan kişiyi dinlemek, onu anlamaya çalışmak ve onun yani başkası'nın diliyle konuşmak, paylaşımın oluşmasını kolaylaştırmaktadır.

Karşısındaki kişiyle yani başkası ile iletişim denildiği zaman, aslında ben'in kendisinden çok başkasına odaklanacak şekilde konuşmayı ve iletişimi anlaması gerekmektedir. Zaten "ben ve başkası" noktasındaki tartışmanın başladığı alan da burasıdır. Bireyin başkası ile olan ilişkisi, bireyin algılayış biçimi, dünya görüşü ve ideolojisi, başkasının nasıl tanımlanacağını ve ne tür bir ilişki kurulacağını belirleyen en temel noktalarlardır. Şayet ben, başka ile egemen-bağımlı noktasında bir ilişki kuruyorsa, bu ilişki ve iletişim paylaşımına dayalı bir iletişim olmaz. O halde ben ve

¹⁴⁶ Mounier, *Varoluş Felsefesine Giriş*, s. 115

¹⁴⁷ Dindar, *Personalizm*, s. 56

¹⁴⁸ Dindar, *Personalizm*, s. 57

¹⁴⁹ Gülgen, "*Dünya Görüşü Ve İletişim*", *Dünya Görüşü*, s. 138

başkası denildiğinde, farklılıklara olumlu yaklaşabilmek, farklılıklar arasındaki benzerlikleri çoğaltabilmek önemlidir.¹⁵⁰

Personalizmin ben'ler arasındaki iletişimin benzer bir yönünü Ebu Süleyman'ın İslam dünya görüşü yaklaşımı çerçevesinde görmek mümkündür. Buna göre ben ve başkası, kişiliğin tamamlayıcı parçalarıdır; çünkü insan kişiliği basitlikten çok uzaktır aksine o çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Örneğin kişi, bir taraftan iyiliği emrederken, bir taraftan da kusurlarından dolayı nedamet çeken bir özellik taşır. O, birçok ilişkileri, bağlılıkları ve uzantıları olan bir varlıktır. Bireyin insanlığın, kavmin, kabilenin, milletin, komşuların ve kan bağıyla oluşan akrabaların hem vazgeçilmez hem de ayrılmaz boyutlarını içerir. Çünkü "ben" insanoğludur ve insanlık "ben" in ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁵¹

Özellikle ben'in başkası ile olan münasebeti insan ilişkileri açısından İslam dünya görüşünde önemli bir yer tutar. Ebu Süleyman'a göre İslam'ın tevhit vizyonunun evrensel ve bütünleştirici boyutu göz önüne alındığında, "başkası" "ben" in ve "ben" de "başkası" nın aynı şekilde ayrılmaz bir parçasıdır. İslam dünya görüşü açısından bakıldığında şu ve bu benlikle, şu veya bu başkası arasındaki ilişkiler, birbirleri içine girmiş çemberler gibi görülür. Her birinin ötekine yararlı bir katkısı vardır. Aynı zamanda hepsi, amaçlılık, koordinasyon ve yapıcı etkileşim unsurlarından oluşmuş bir örgüdür. Ayrıca İslam dünya görüşünde ben ve başkası, erkek veya dişi, siyah veya beyaz, inanan veya inanmayan hepsi, insan bütünlüğüne ait olma olgusundan dolayı bir araya gelmiş ve birleşmiş insan ırkının eşit üyeleridir.¹⁵²

Sosyal bir varlık olan birey veya ben, diğer insanlar ile etkileşime girmesi gerekmektedir. Ben ve öteki arasında, altta yatan birliğe rağmen bu noktada bir çeşitlilik söz konusudur. Yani ben ve öteki, yetenek ve potansiyel açısından birbirinden farklıdır. İşte etkileşimin ve bilginin ortaya çıkabilmesi ve bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için olması gereken şey bu çeşitliliktir. Tüm parçalar aynı olsaydı, hiçbir etkileşim veya tamamlayıcılık olamazdı. Bu noktada İslam dünya görüşünde çeşitliliğin, başka bir ifadeyle ben'in ötekiden üstün olmasıyla ilgisi yoktur; aksine

¹⁵⁰ Gülgen, "Dünya Görüşü Ve İletişim", *Dünya Görüşü*, s. 138

¹⁵¹ Ebu Süleyman, *Kur'ani Dünya Görüşü*, s.61

¹⁵² Ebu Süleyman, *Kur'ani Dünya Görüşü*, A.g.e, s.53

bunlar hem bireyin hem de toplumun varoluşu için önemli olan birliğin destekleyici ve tamamlayıcı unsurlarıdır. Bu tarz farklılıklar ve ayırt edici özellikler, bir kişinin ya da grubun ötekine baskı yapması veya kendini üstün görmesi için değildir. Aksine insanların, çabalarını birleştirerek gezegeni ve kaynaklarını sorumlu kullanmaları, kendilerinin ve başkalarının ihtiyaçlarını karşılamaları, kültürler ve medeniyetler kurmak için işbirliği yapmaları ve birbirlerini tamamlamaları içindir.¹⁵³ Dolayısıyla insan toplumu içinde farklılıklar ve ayırt edici özellikler bir nimet, hatta gerekliliktir; çünkü onlarsız hiçbirimiz, ırkımız, rengimiz, dilimiz veya yeteneklerimiz ne olursa olsun var olamaz.

II.3. Benlikten Kişiliğe Geçiş

Benlik, birçok araştırmacı tarafından kişiliği etkileyen en önemli faktör olarak kabul edilmektedir. Bir yönüyle içsel bir yapılanmaya karşılık gelen benlik bu noktada kişinin kendi varlığının farkına varmasıdır. Bununla birlikte kişilik, bir benliğin, kendinde olmanın ve dolayısıyla da bir 'ben'in ifadesidir.¹⁵⁴ Kişinin kendisini bilmesi ve tanınması 'ben' ile mümkün gözükmektedir. O halde kişi başta kendi ben'inin farkına varması ve onu içsel bir varlık olarak ortaya koyması gerekir. Bununla birlikte benliğin gelişmesi süreci sosyal hayata paralel olarak, bireyin tüm hayatı boyunca devam etmektedir. Bu açıdan değerlendirince benliğin esasında sosyal faktörlerin sürekli işlendiği ve neticede davranış biçimlerinin oluşturulduğu bir alan olduğu söylenebilir. Kişi kendini diğer insanların gözleriyle görüp, benliğini onların kendisine olan tepki, tutum ve davranışlarından çıkardığı sonuçla algılar ve bunlar, algılama yoluyla birey tarafından yorumlanarak belli bir kişilik meydana getirilir. Söz konusu algılama ve ortaya koyma eylemi ise benlik algısından başka bir şey değildir.

Benliğin algılanması iletişim ve yansıma yoluyla olmaktadır. Ben çevresi ile sürekli bir etkileşim içerisinde ve benlik algısı denilen sistem bu etkileşim süreci içerisinde gelişir. Başka bir ifadeyle, insanın doğuştan getirdiği içsel varlık yani ben, çevre ile girdiği bu etkileşim sonucunda benlik algısı adı verilen ve kişinin kendisi ile ilgili bir imaj ya da resmini ifade eden sistemi oluşturur. Bu durum, bireylerin dış

¹⁵³Ebu Süleyman, *Kur'ani Dünya Görüşü*, s.54-55

¹⁵⁴ Akif Akto, *"Kişilik Ve İlgili Kavramlar"*,

www.ilimler.org/ilimdunyasi/images/.../KisilikVelgiliKavramlar.pdf/ 24.04.2013

dünyayı geliştirdikleri ve sahip oldukları benlik algısı etrafında ve kendilerine özgü olarak algılayıp, anlamalarına neden olur. Böylece bireylerin davranışları, kişiliğin temelinde yer alan "benlik" kavramının kendisini açıklarken ve davranışlarını gerçekleştirirken referans merkezi olarak kullandığı benlik algısı sistemi tarafından belirlenir. Bireyin birbirinden farklı ve çok sayıdaki özellikleri ile ilgili izlenim ve yargıları (basit ben kavramları) çok sayıda ben kavramını oluşturur ve bu çok sayıdaki ben kavramı bir araya gelerek ben kavramları sistemi ya da benlik algısını meydana getirir.¹⁵⁵ Böylece rol veya kişiliği, kişinin bir sosyal durumda veya sosyal rolde obje olarak benliğe yüklediği şuurlu anlamlar olarak görebiliriz.

Benlik bilinç düzeyine çıkararak kendisindeki gizil güçlerin farkına varır. Özellikle "Ben neyim?" gibi var olduğunun farkına varma beraberinde "Ben ne yapabilirim, hangi tür rolleri yerine getirme yeterliği ve kabiliyetine sahibim?" gibi işlevlerin farkına varmayı içerir. Söz konusu bu farkındalığın oluşması benlik düzeyinden kişiliğe geçişin göstergesidir. Nitekim benliğin gücü, rollerin verimliliğini ve gücünü doğrudan etkilemektedir. Muhammed İkbâl bu durumu şu dörtlüğüyle ifade eder:

"Susunluğun gücü ve davranışın kararsızlığı ondandır.

Filiyatın sebebi onun davranışlarına bağlıdır.

Mademki, kâinatın hayatı benlik gücüne bağlıdır;

O halde hayat onun sağlamlığı ölçüsündedir."¹⁵⁶

Yine insan kim olduğunu, amacının ne olduğu, ne yapabileceği, nelere değer verip inanıp bağlanacağı sorularına yanıt arayarak benlik algısına ulaşır. Aslında, benliğin gelişmesi, oluşması ve yapısı, bütün yaşam boyu bu sorulara bilerek ya da bilmeden, bilinçli ya da bilinçsiz olarak cevap aramakla geçer. İnsanın duygusu, düşüncesi, davranışı, tutumu, eylemi bu soruların yanıtını bulmaya yönelmiştir. İnsan söz konusu soruları cevaplamaya başladı andan itibaren aynı şekilde benlik sahasından pratik bir bilinç düzeyi olan kişiliğe geçişi sağlamayı başarmıştır demektir.

¹⁵⁵ Bülent Bayat, "Bireylerin Benlik Algısı (Benlik Tasarımları) Sistemi Ve Bu Sistemin Davranışları Üzerindeki Rolü", Kamu-İş Der. Say:2, Ankara 2003, S. 3

¹⁵⁶ Muhammed İkbâl, *Toplum Ve Benlik*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 25

İkbal benliğin insan için potansiyel bir güç olduğuna inanmaktadır. Yukarıda izah edildiği gibi birey kendisindeki gücü pratik alana yansıtılabilmeli ve onu içselleştirerek kişiliğini meydana getirmelidir. Nitekim benliğinin farkında olan bireyin gücü sadece bu dünya için değil edebi bir dünyaya açılan kapının da anahtarı hükmündedir. Her ne olursa olsun kişi benlik mücadelesini aralıksız sürdürmeli, çünkü ancak bu şekilde ölümden sonraki hayata kavuşabilir, ya da başka bir ifadeyle ölümsüzleşebilir.¹⁵⁷ Bununla birlikte benlik algısının bireye sağladığı yeterlilik ya da yetersizlik ile ilgili veriler ve bu bireyin davranışlarının yöneldiği hedef için gereken yeterlilikler ile ilgili gerçek veriler arasında bir tutarlılık olmalıdır. Nitekim İkbal şöyle der:

“Eğer sonsuzluk istiyorsan benliğinden vazgeçme,
Eğer katre bile olsan denizleri yutmaya niyetlen.
Sen benlik ışığıyla parıldadın.
Eğer ebedileşmek istersen bu benliği sağlamlaştır.”¹⁵⁸

İkbal için benlik anlaşılacağı üzere kişilik olarak algılanmadığı müddetçe kapalı bir kutu gibidir. Potansiyel olarak var olmasına rağmen, nitelikleri şahsiyetleştirilmediği müddetçe varlığını hissettirme olanağı yoktur. O halde birey kendi benlik algısına uygun düşecek şekilde kişilik yüklemeleri yapması gerekir. Çünkü kişi benliğinin özelliklerine uygun şekilde davranışlarda bulunursa, kendini o ölçüde rahat ve bağımsız hisseder. Aksi durumda kişi kendisini huzursuz ve kaygılı hisseder. Nitekim benliğin unutulması veya unutturulması ile kişiliksizleşme ortaya çıkar. Bu ise mağlubiyet ve yabancılaşmadır.¹⁵⁹

İkbal benliğin bilinmesini ancak Mutlak benlik olan Allah’ı bilmekle mümkün olunabileceğini ifade eder. İkbal’in düşünce sisteminde ‘benlik’, felsefedeki ‘vücûd’ (Varlık) kavramı gibi en kapsayıcı kavram olarak kullanılırken, en üst ‘Benlik’ olan ‘Mutlak Hakikat’ (Mutlak Zât) ile Tanrı kast edilir ve kendisine ‘Sonsuz Benlik’, ‘Mutlak Ego’, ‘Mutlak Zât’ ve ‘Mutlak Hakikat’ gibi isimler verilir. Sonsuz Ego olarak kabul edilen bu üst çatının altında da, insan benliği (sonlu benlik), kendi

¹⁵⁷ İkbal, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 165

¹⁵⁸ İkbal, *Toplum Ve Benlik*, s. 80

¹⁵⁹ İkbal, *Toplum Ve Benlik*, s. 80

bütünlüğü içerisinde fakat Tanrı tarafından kuşatılmış olarak yer alır.¹⁶⁰ Ben o halde Mutlak Benlik olan Allah'ın varlığı ve mahiyetinin bir parçası olmakla birlikte onun bilinmesi de zorunlu olarak Allah'a inanmaya dayanacaktır. Bununla birlikte benlik hürdür ve bunu Mutlak Ego'un hürriyetinden almaktadır. Başka bir ifadeyle İkbâl'e göre hür olan ben, hürriyetini Mutlak Ego'dan almaktadır, ayrıca hür olan Mutlak Ego bu şekilde kendi hürriyetinden hiç bir şey kaybetmez:

“Ego, Nihai Hakikat veya Nihai Ego'nun hayat ve hürriyetini paylaşır. O Nihai Ego ki, özel girişime muktedir bitimli veya geçici bir ego'nun doğuşuna izin vermekle kendi hür iradesinin hürriyetini sınırlandırmamıştır.”¹⁶¹

İkbâl, Descartes'ta olduğu gibi benlik bilgisi ve şuurunun sezgi yoluyla edinildiğini kabul eder. Fakat Descartes'tan farklı olarak O'na göre benliğin gelişimi sadece düşünce ile değil aynı zamanda faaliyet ile de gelişmektedir. Çünkü benliğin gayesi bir şeyi düşünmek değil, bir şey olmaktır. Bu Descartes'ın 'düşünüyorum' unda değil, Kant'ın 'yapabilirim' inde aranmalıdır. Çünkü dünyada olup bitenler üzerine düşünmek yetmez. Dünya sadece düşünceye konu olabilen kavramlar manzumesi değildir, dünya aynı zamanda sürekli faaliyetlerle inşa edilen bir hareket, tecrübe ve imtihan alanıdır.¹⁶²

İkbâl'e göre hayat, ego veya benliğin faaliyetlerine fırsat hazırlar. Çünkü hayat bir dinamizm ve iletişim ağının görüldüğü alandır. Bunun için hayatla birlikte benlik, fiil ve hareketlerini nasıl düzenleyeceğine imkân bulur. Ayrıca benliği besleyen, koruyup geliştiren hareket ve dinamizmin ana prensibi, kişinin kendi kişiliğinde olduğu kadar, başkaların da benliklerine ve kişilik yüklemelerine saygı duymaktır.¹⁶³ Ayrıca benliğin hayatı bir gerginlik durumudur. Benlik bu gerginliği kendi çevresine nüfuz etmek veya ondan etkilenmek için meydana getirmiştir. Bu sebeple benlik, karşılıklı saldırıların yapılmakta olduğu arenanın dışında kalmaz. Aksine benlik, bu arenaya enerji veren bir konumda durur ve kendi tecrübesiyle şekillenir ve gelişir.¹⁶⁴ Bu noktada bireyin şuurlu tecrübelerinin açıklanması, bireyi

¹⁶⁰ Tahsin Yurttaş, “Muhammed İkbâl Felsefesinde Benlik Kavramı” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 51

¹⁶¹ İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 150

¹⁶² Aydın, “İkbâl'in Felsefesinde İnsan”, s. 93

¹⁶³ İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 164

¹⁶⁴ İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 143

benliğe ulaştıracak önemli bir yol olarak gözükmektedir. Lahbabi de, insanın ‘ben’in iradi kararlarıyla, Tanrı tarafından yaratılan bu âlemdeki her şeyi tekrar inşa etmeye çalıştığını vurgular. Söz konusu inşa etme benliği de içine alan geniş bir insan eylemidir.¹⁶⁵ Böyle bir iradeye sahip olan insan, âlemi önce müşahede eder, sonra ona şekil verir. Yani var olan âlem, ben’in bir tür eylemi olan kişilik ile yeni bir boyut kazanır. Bu noktada ben’e özgür bir iradenin verildiği apaçık ortadadır.

Benlik, anlaşıcağı üzere gelişimini tecrübe ile gerçekleştirir. Tecrübe ise İkbal’in ikinci derece benlikler kütesi olarak tarif ettiği beden rolü ve fonksiyonu ile pekişir. Fiziki ve yaratılmış olan beden ile zihinsel bir birim olan ego, paralel bir ilişki sağlayarak kişiliğin inşa edilmesine imkân sağlanmış olur. Descartes’in ruh-beden ayrımını bu noktada eleştiren ve karşı çıkan İkbal, ikinci derecede benlikler kütesi ile kişinin egosunda derinleştiğini ve bu suretle sistemli bir tecrübe birliği bina edilmesine izin verdiğini belirtir.¹⁶⁶

Benzer bir yaklaşımı Şeriatî’de görmek mümkündür. Nitekim O, Tanrı’nın sıfatları bakımından insan zihninde veya ben’inde; “bilinç”, “seçme” ve “yaratma”¹⁶⁷ şeklinde üç boyutta ve üç somut karakterde tezahür ettiğini kabul eder. Bilinç insanın öz bilincidir, ben’inin farkına varılması işlemidir, kişinin kendisini bilmesidir. Bireyin hem kendine hem de kendisi dışındaki şeylere, tabiata, evrene dair bilgi ve bilinçtir. İkincisi insanın seçici olmasıdır. İnsan seçicidir; yani evrenin bütün varlıklarına yüklenen sebep-sonuç zincirine rağmen kendi iradesiyle seçim yapabilen, tercihini ortaya koyabilen bir iradedir. Yani özgürdür. Âlemin bütün olay ve olgularına, âlemin bütün hareketlerine egemen olan nedensellik kanunundan, belirlenimin bilimsel irtibat zincirinden özgürdür demektir. Nitekim tabiattaki her hareket, o olayın iradesinin dışında bir sebebin sonucudur. Üçüncüsü olan yaratmada insan, alet yapabilen bir varlıktır. Yani insanın hedefi vardır ve o hedefe erişmek için sahip olduğu göz, el, ayak gibi doğal aletlerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda doğal aletlerin idamesi için alet üretir. Bundan dolayıdır ki, insan da alet yapabilir ve

¹⁶⁵ Aziz Lahbabi, *İslam Şahsiyetçiliği*, Yağmur yayınevi, İstanbul 1972, s.86

¹⁶⁶ İkbal, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 144

¹⁶⁷ Ali Şeriatî, *İnsanın Dört Zindanı*, Fecr Yay. Ankara 2012, s. 160

tabiatta bulunmayan veya tabiatın yapma imkân ve yeteneğinden yoksun bir araç yaratabilir.¹⁶⁸

II.4.Kişiliğin Şekillenmesi

Kişi belli bir potansiyel ile anne rahminden dünyaya gelir. Kişinin fiziksel özelliklerinin tümü anne karnında şekillenmektedir. Zekâ ve bazı çeşitli kabiliyetlerin de bir dereceye kadar anne karnında edinildiği kabul edilir. Kişiliğin inşası ise daha karmaşık bir süreç ile ortaya çıkmakla beraber, biyolojik etkiler, ortak yaşantılar ve bireylerin bazı bağımsız yaşantıları ile meydana gelir.

Kişiliğin kalıtımın etkisiyle edinildiğine dair araştırmalar, daha çok ikiz çocukların incelenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun için yapılan araştırmaların birinde 139 ikiz, anneleri tarafından bazı kişilik özellikleri açısından derecelendirildi. Özdeş ikizlerin duygu-heyecan tepkileri, faaliyet düzeyleri, çift yumurta ikizlerine oranla birbirlerine çok daha yakın oldukları yargısına varıldı.¹⁶⁹ Bu noktada aynı genetik kodlamaya sahip tek yumurta ikizlerinin, çift yumurta ikizlerine oranla daha fazla ortak kişilik özelliklerine sahip oldukları sonucuna ulaşılabılır.

Bireyin vücut yapısı, çeşitli fiziksel özelliklerin de kişiliğin inşası üzerinde etkili olduğunu kabul eden araştırmalar ve varsayımlar vardır. Hatta kişilik ile ilgili ortaya atılan ilk kuramların birinde, bireyler vücut yapıları olarak üçe ayrılmış ve bu üç vücut tipiyle kişilik özellikleri arasında bağ kurulmuştur.¹⁷⁰ Fakat özellikle psikolojide yeni modern yöntemlerin bulunması, kuramların çeşitlendirilmesi ve aynı vücut özelliklerin sahip bireylerin aynı olaylara farklı tepkiler vermesi, vücut yapısı ile belli kişilik özellikleri arasında bağıntı kurma çabalarını sonuçsuz bırakmaktadır.

Kişiliğin inşasında önemli bir diğer unsur ortak yaşantılardır. Ortak yaşantılardan kasıt, genel itibariyle kültür olmakla beraber eğitim, toplumun ideolojik yatkınlıkları, ortak değer yargıları v.b gibi birçok alandır. Bunların toplamı hiç kuşku yok ki insanın dünya görüşüdür. Başka bir ifadeyle kişinin dünya görüşüne şekil veren tüm iç ve dış etmenler kişiliğin oluşmasını doğrudan etkiler. Bununla beraber belli bir çevrede ve kültürde aileler ve toplum, bazı ortak inançları, töreleri

¹⁶⁸ Şeriati, *İnsanın Dört Zindanı*, s. 160

¹⁶⁹ Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, s. 525

¹⁷⁰ L. Atkinson, C. Atkinson, R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, s. 526

ve değerleri paylaşırlar. Birey büyürken kültürün beklediği şekilde davranmayı öğrenir. Bu noktada kısaca bireyin cinsiyet rolünü değinmekte fayda vardır. Nitekim söz konusu beklentilerden biri cinsiyet rolüyle ilgilidir. Örneğin çoğu kültür, erkek ve kadınlardan farklı davranmayı bekler. Bundan dolayı cinsiyet rolleri bir kültürden diğerine değişebilir, ancak tüm kültürlerde erkek ve kız çocukların yalnızca erkek veya kadın cinsiyetine ait oldukları için kişiliklerinde kestirilebilir farklılıkların bulunması doğal karşılanır.¹⁷¹ Fakat çok kültürlü toplumlarda benzer bir sonuca ulaşıması çoğu kez mümkün olmaz. Özellikle alt ve üst kültür öğelerinin beraber bulunduğu büyük devletlerde bireylerden farklı kişilik özellikleri beklenmektedir. Örneğin ABD'deki gibi karmaşık bir kültürde birçok alt kültür bulunur. Her alt kültürün ahlaki değerler, temizlik standartları, giyim tarzları ve başarı tanımları gibi konularda kendi görüşleri vardır. Kültürel alt grubun gelişen kişilikte etkisi olur. Tüm erkek çocuklardan, kızlarla karşılaştırıldığında belli kişilik özellikleri ortaya koymaları beklenir; ancak bir gecekondu mahallesinde yetişen bir erkek çocuktan, bazı noktalarda orta sınıf bir ailede yetişen bir çocuktan farklı davranması beklenir. Yine de kültürel ve alt kültürel baskılar bazı kişilik benzerliklerin dayatmasına karşın, iki nedenden dolayı bir kişinin yetiştiği grup hakkındaki bilgiden yola çıkılarak bireysel kişilikler tam olarak kestirilemezler. Bunlardan birincisi, birey üzerindeki kültürel etkiler sabit değildir, çünkü bu etkiler aynı değerleri ve davranış tarzlarını paylaşmayan anne-babalar ve insanlar tarafından iletilir. İkincisi ise bireyin çoğu kez başkalarından bağımsız kendine özgü çeşitli özel yaşantıları olur.¹⁷²

O halde kişiliğin şekillenmesinde, genetik özelliklerin ve kültürün sunduğu ortak yaşantıların yanı sıra, bireylere mahsus gerçekleşen özel yaşantılar da belirleyici rol üstlenir. Aksi bir durum olmadığı müddetçe, her insan toplumsal baskılara kendi tarzında, kendisine özel dünyasıyla tepkiler verir. Yani kişi kendi zihin şeması içinde, benimsediği dünya görüşünün ilkelerine göre kişiliğini meydana getirmeye çalışır. Kişiliğin “ben” ile olan ilişkiliği, çoğu zaman bu tip benzersiz yaşantıları zorunlu kılar. Kişilik bireyin iç dünyasının bir parçası ve daha çok öznel bir yönü olduğundan ben'e ait tüm özel yaşantılar kişilik üzerinde kalıcı etkiler bırakır ve onun şekillenmesinde tetikleyici bir rol üstlenir. Kişisel tecrübe ve deneyimlerin tümü bu kapsamda ele alınabilir. Öte taraftan toplumun bireylerden

¹⁷¹ L. Atkinson, C. Atkinson, R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, s.528

¹⁷² L. Atkinson, C. Atkinson, R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, s.528

beklentileri, başka bir ifadeyle, toplumun normlarına uygun rol beklentileri kişiliğin oluşum sürecine etki eder. Bu noktada kişiliğe etki eden önemli bir unsur, tüm insanlık kültür tarihini doğrudan etkilemiş olan din faktörüne dikkat çekmekte fayda vardır.

Varoluşçu felsefe kişiliğin inşası sürecinde en önemli unsur olarak eğitimi görmektedir. Çünkü insanın öznelliğini vurgulayan varoluşçu eğitim anlayışına göre eğitimin görevi, öğrenen kişide yoğun bir bilinç/farkına varma düzeyi oluşturmaktır. Varoluşçu eğitim anlayışının bir temsilcisi olan Cleve Morris'e göre, insan için en uygun eğitim, bireylerin yaşadıkları dünyada biricik özne olduklarına ilişkin varoluşsal eylem, kişilerin ancak dünya içinde kendi varlıklarının bilincine ulaşmalarından sonra ortaya çıkmaktadır. Bu eylemin ortaya çıkışı kişiden kişiye değişmekle birlikte, genellikle ergenlik döneminde belirginleşmekte, bireylerin kendilerine ve bu dünyadaki konumlarına ilişkin bir bilinç düzeyi gerçekleştirerek gerekli hale getirmektedir.¹⁷³

II.5. Sosyal Kişi ve Sosyal Kişilik

Herkes kendisine bir dünya görüşü ve rol tayin etmiş durumdadır. Bazı kimselere ise toplum ve çevre de farklı roller yükleyebilir. Rol, kişinin bulunduğu statü sınırları içerisinde neyi yapabileceği, neyi yapamayacağı konusunda belirlenmiş davranışların toplamıdır. Bazı roller zamanla bireyin kişiliğinin bir bölümü haline gelebilir. Bu durum belirli olaylar karşısındaki kişinin tutum ve düşüncesini şekillendirir ve kişilik bu roller doğrultusunda oluşur. Bazen bu tür roller, bireyin dünya görüşüne de etki edebilir.¹⁷⁴ Diğer rollerin bazıları da bu yapının sınırı içerisinde belirir. Yani toplumun bireyden belirlediği rollerin birçoğu dünya görüşünün belirlediği ve şekillendirdiği çerçeve içerisinde kendini göstermektedir.

Kişi kendisi ya da bir başkasını taklit ederek nasıl davranacağını, sosyal bir varlık olarak kendisini ortaya koyabilme gizilgücü insanda doğuştan var olan bir özelliktir. Kişi, sadece başkalarıyla ilişki kurma eğilimine sahip olduğu için de

¹⁷³ Doğan, "Din Ve Eğitim", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, s. 313

¹⁷⁴ Hüseyin Emin Sert, "Dünya Görüşü Ve Davranış",

<http://www.eminsert.org/component/content/article/54-insani-ve-sosyal-gelisim-merkezi/198-dunya-gorusu-ve-davrans.html/> 17.03.2013

sosyaldır.¹⁷⁵ Yani kişi eylemde, karşı tepkide bulunabilen bir varlıktır. Bu nedenden dolayı kişinin hangi yönü olursa olsun, onu diğer kişilerden, toplumdan, kişinin sosyal olan yönünden bağımsız işlemek mümkün değildir. Kişi şu halde başkası ile olan ilişkisi açısından ele alınması gerekmektedir. Bu durum beraberinde diğer kişiler ile olan iletişimi zorunlu kılar. Kişi çevreden ve başka kişilerden etkilendiği gibi, aynı kişi sezme ve karar verme yeteneğiyle kendi davranışlarını ve içinde yaşadığı toplumu da etkiler.¹⁷⁶ Bu kişinin sosyal bir varlık olduğunun açık bir göstergesi olarak gözükmektedir. Söz konusu bu ilişki ağı, kültür unsurunun ortaya çıkmasında en önemli etken kabul edilir. Yani kişiler, karşılıklı etkileşimin etkisiyle kendi kültür ve toplumlarını meydana getirmektedirler.

Sosyal kişilik ise bir bireyin oynadığı tüm sosyal rollerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Birey eylem içindeki sosyal kişi olduğundan ve kişiler genellikle belli bir işlevi gerçekleştirdikleri için rolden role devamlı bir zorunlu değişime tabidir.¹⁷⁷ Kişi hayatı boyunca kendisi ile ilgili sosyal kişilik olduğundan birçok farklı rol oynar. Baba, eş, müdür, arkadaş, siyasi görüş v.b gibi, bir kişi birden fazla rol üstlenmektedir. Başka bir ifadeyle kişi, ailesinde baba, işyerinde işçi veya patron, okulda öğrenci, siyasi partide yandaştır. Bunların her biri kişinin gruba kalıtımıyla veya grubun gereklilikleriyle ilişkili olan bir rolü oynamasını gerektirir. Bu rollerin her biri bir araya geldiğinde kökenleri, işlevleri, ilişkileri ve yapıları incelendiğinde bireyin sosyal kişiliği incelenmiş olur. Kuşkusuz her yeni rol, önceki rollerin unutulması anlamına gelmemektedir. Hatta tüm rollerin ortak bir noktası vardır. Tüm roller yukarıda da ifade edildiği şekliyle aynı dünya görüşünün açısı ile oynanmaktadır. Başka bir ifadeyle; kişi hangi dünya görüşüne sahipse, gün içinde hayatının farklı alanlarında üstlendiği rolleri o dünya görüşüne uygun düşecek şekilde yerine getirmektedir.¹⁷⁸

Sonuç olarak birey doğuştan itibaren sosyal bir kişidir fakat sosyal kişiliği toplumdaki sosyalleşme süreciyle sürekli gelişir. Çünkü sosyal kişilik genel olarak bireyin başkalarıyla giriştiği ya da başkalarına karşı geliştirdiği ve ona göre davranışta bulunduğu çeşitli rolleri içermektedir.

¹⁷⁵ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün Çelebi, Atilla Kitapevi, Ankara 2001, s.20

¹⁷⁶ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s.22

¹⁷⁷ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s.158

¹⁷⁸ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s.158

II.6. Kişilik Oluşumunda Dünya Görüşünün Rolü

Jung'a göre kişilik, insan hayatı boyunca yavaş aşamalarla gelişebilen bir tohumdur.¹⁷⁹ Bu açıdan bakıldığında kişiliğin oluşumu değişik birçok faktörün etkisiyle meydana gelmektedir. Bunların bazıları bireyin genetik yatkınlıklarıyla ilgilidir. Öte taraftan kişiliğin oluşmasında etkili olan çevresel faktörler; davranışları etkileyen genetik olmayan bütün faktörleri kapsamaktadır. Çünkü insanın kişilik özellikleri değerlendirmeden önce içinde büyüdüğü ortamın bilinmesi gerekmektedir.¹⁸⁰ Bunlar; öğrenme yaşantıları, aile ve ailenin özellikleriyle içinde yaşanılan kültürün özellikleri şeklinde genel olarak belirtilebilir. Bu kapsama dünya görüşünü de eklemek mümkündür. Çevresel faktörlerin her birey üzerindeki etkisi farklı olduğundan; kişiliği de farklı düzey ve şekillerde etkilemektedir. Çünkü insanlar benzer koşullarda bilinçli veya bilinçsiz şekilde farklı davranışlar gösterebilmektedir. Nitekim insanlar; olaylar ve nesnelere değil, onlar hakkındaki düşüncelerden etkilenmektedir. Bu yaklaşımı Alfred Adler "Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji" adlı yapıtında şu şekilde değerlendirmektedir:

"Herkes kendisi ve hayatın sorunlarıyla ilgili bir görüşe, bir hayat çizgisine ve bir dinamik kanuna sahiptir. Bu kanun onları idare eder. Fakat onlar bunu anlamazlar, bundan haberdar olmazlar. Bu dinamik kanun çocukluğun dar çevresi içinde meydana gelir ve pek fazla bilinmeyen bir seçime göre gelişir. Bunu yaparken çocuk yaratılış kuvvelerinden ve dış dünya izlenimlerinden serbestçe yararlanır."¹⁸¹

Şu halde bireyin dünya görüşü, kişinin yerine getirmesi gereken rollerin şekillenmesinde önemli bir yer tutar. Çünkü insan davranışlarının çoğu, hayat anlayışı ve değerler tarafından yönetilir. Dünya görüşü ve değerler arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsanın hayat tarzını ve davranışlarını belirleyen değerler bütünü, onun dünya görüşünü de oluşturur. İnsanlar değerlerini medyana getirirken içinde buldukları kültürden bağımsız şekilde ele alınamazlar. Bu açıdan kişilik ile kültür arasında bir ilişkinin olduğu gözükmektedir. Nitekim Fromm kişilik oluşumunda kültürel kalıtımın öğelerini vurgular. Fromm herhangi bir tarihsel çağda insan

¹⁷⁹ Carl Gustav Jung, "Kişiliğin Gelişimi", *Kişilik Oluşumu Ve Sorunları*, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 209

¹⁸⁰ Alfred Adler, *İnsanın Doğasını Anlamak*, İlyayayınevi, İzmir 2003, s 159

¹⁸¹ Alfred Adler, *Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji*, Hayat Yayınları, İstanbul 2002, s. 23-24

davranışlarının içinde bulunduğu kültürün doğrudan etkisi altında bulunduğunu söyler. O'na göre insanın doğası, kişiliği, tutkuları ve kaygıları kültürel kökenlidir¹⁸² Fromm bu açıdan insanın tarih tarafından şekillendirildiğini savunur.

Kişinin davranış münasebeti içinde bulunduğu kişi veya varlıklara karşı tutumu, onlar hakkındaki bilgi ve görgüleri içerir. İnsan dışındaki dünyayı nasıl değerlendiriyorsa, ona nasıl bir mana veriyorsa, rollerini de ona göre tayin eder. Bazı roller ise, özel kişilik görünümü ister. Birey bu tür rolleri yerine getirirken işinin gereği istenen kişiliğin davranışlarını ortaya koyar. Rolünü benimseyen ve dünya görüşüyle rolünü bütünleştiren birey, rolünü daha etkin bir biçimde gerçekleştirecektir. Dolayısıyla aynı statü seti içerisinde bile rollerin gerçekleşme biçimi farklı olabilecektir. Burada aynı anda birden fazla rolü gerçekleştirmek durumunda olan kişinin, rol gereklerinden birisine diğerlerine oranla daha fazla uyması şeklinde tanımlanabilecek rol çatışmasından da bahsetmek uygun olacaktır. Rol çatışması bireyin birden fazla rolü aynı anda üstlenmesi durumunda ortaya çıkabileceği gibi, birey rol uyumsuzluğu, kişinin rolü veya davranış düzlemini benimsememesi durumunda da ortaya çıkabilir.¹⁸³

Genel anlamda her insanda bir inanma ihtiyacı, kendi gücünün üstünde bir varlığın var olduğu kabulü söz konusudur. Bundan dolayı birçok araştırmacı, bireyin inanç sistemini, kişiliğin oluşumunda önemli bir faktör ve kişilik ölçümünde temel boyutlardan birisi olarak görmektedir.¹⁸⁴ Bu noktada dini dünya görüşü ve dini temayüller kişiliğin oluşmasına etki etmesi kaçınılmaz bir durum olarak gözükmektedir. Dini dünya görüşü ile kişiliklerde sorumluluk, güven, umut, sabır, fedakârlık gibi birçok insani vasfı da beraberinde geliştirir ve her birine ayrı ayrı karşılıklar yüklemektedir. Her din, hem bu dünya ve hem de öte dünya için kendince bir gelecek tasarımı meydana getirir. Bu yönüyle dinler en yüksek umut taşıyıcıları olarak tanımlanabilir.¹⁸⁵ Bu noktada yukarıda değinilen birçok insanı vasfı doyurma ve geliştirme aşamasında dini bir dünya görüşü ile kişilik arasında bağ gözükmektedir. Çünkü din varlığı anlama ya da bir anlam bütünlüğü içinde kavrama

¹⁸² Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, s. 90

¹⁸³ Sert, "Dünya Görüşü Ve Davranış", <http://www.eminsert.org/component/content/article/54-insani-ve-sosyal-gelisim-merkezi/198-dunya-gorusu-ve-davrans.html/> 16.04.2013

¹⁸⁴ Akto, "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü" s. 196

¹⁸⁵ Akto, "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü" s. 204

eğilimini insanoğluna sunmaktadır.¹⁸⁶ Ayrıca kişilik insanın tek bir yönüne işaret etmez. Bir yönü fiziki âleme bakarken öbür yüzü de metafizik alana bakan insan varlığının her iki alana uygun düşecek kişilik yüklemeleri yapması gerekir. Bu noktada din referans olarak alındığında insanın bütünlüğü açısından kişiliğin oluşturulması daha sağlam bir temel üzerine oturtulması beklenilebilen bir durum olarak gözükmektedir.

Kişiliğin oluşmasında anlaşılacağı üzere önemli etkenlerden biri ferдин mensubu bulunduğu toplumun dini ve sosyal durumudur. Ferдин ait olduğu sosyal sınıf, onun eğitim imkânlarını, yaşama biçimini, düşünce ve eğilimlerini, tüketim kalıplarını ve çeşitli kişisel özelliklerini etkileyebilir. Bu noktada bireyin gelişmekte olduğu yaş dönemlerinde, çevresinde bulunan yetişkinler gurubu da kişiliğin oluşmasında önemli bir rehber rolü oynamaktadır¹⁸⁷ Nitekim kişiler, bazı ideallerini ve eğilimlerini, gelecekle ilgili tasarılarını, planlarını ve kişiliklerini belirleme sırasında, yakın çevresinde bulunan bazı bireyleri kendilerine örnek alabilirler. Bu açıdan bakıldığında bir din mensubu olan birey, o dinin tebliğcisi olan peygamberi veya dinin önemli şahsiyetlerini örnek alma yoluyla da kişilik gelişimlerini sağlayabilmektedirler. Ayrıca eğitim yoluyla da birey dinin vermiş olduğu birçok mesajı kişiliğinde içselleştirebilir ve onlarla özdeşleşme yolunu seçebilir.

Bilimsel dünya görüşü daha çok fizik kurallarına ve bilimsel bir içerik ile kişiliğin gelişimini izah etmeye çalışır. Buna göre benliğe ait tüm zihinsel süreçler ancak madde ile açıklanabilir. Zihinsel algılamalar ve ben'in nitelikleri madde cinsinden görüldüğünden, bunlar ancak beynin bir yan sanayi ve parçası kabul edilir. O halde kişiliğin oluşumu esnasında referans alınabilecek herhangi bir metafizik öğenin varlığı söz konusu olamaz.

Bilimsel dünya görüşünde ben'in tüm mahiyeti ve bilincin olayları maddenin bir formu olarak kabul edilir. Ayrıca ben ve bilinç, ancak kendilerine karşılık gelen fizyolojik olaylarla izah edilebilir. Ben'e ait duygu ve düşünce biçimlerini de yine bu yaklaşımın ölçüleri içerisinde değerlendirmektedir. Örneğin acı, haz, düşünce, ihtiras, karar gibi olayları beynin, sinir sisteminin iç salgı bezlerinin faaliyetleriyle

¹⁸⁶ Akto, "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü" s. 209

¹⁸⁷ Mehmet Çoban, *Kültür, Toplum Ve Kişilik*, www.mehmetcoban.com.tr/KULTURKITAB.pdf / 10.03.2013

izah edilir. Bu zihin faaliyetleriyle beyin ifadelerini özdeş olarak gören bir görüştür. J.J.C.Smart ve Dawid Armstrong tarafından ortaya atılan bu yaklaşıma “fizikalizm” denir.¹⁸⁸ Bu yaklaşıma göre kişiliğin tüm gelişim ve oluşum aşamaları belli bir düzen içerisinde bireylerin çeşitli deneyimleri ve dünyada meydana gelen bazı fiziki olayların zorunlu bir sonucu olmak durumundadır. Fizikalizm için en önemli sorun, zihinsel olayları tamamen fiziksel terimlerle açıklayabilme çabasıdır. Dolayısıyla fizikalistler, çoğu kere zihnin indirgemeci bir çözümlemesini vererek zihinsel durumları tamamen fiziksel süreçlerle açıklamak zorunda kalırlar. Böylesi indirgemeci bir tutum takının yaklaşım ise davranışçı kuramlardır.

Salt bilimsel ilkelere dayandırılan davranışçı kuramın temelleri Rus fizyolog İvan Pavlov tarafından atılmış ve sonrasında Watson, Thorndike ve Sikkner tarafından geliştirilmiştir. Onlara göre bir bilim olan psikolojinin konusu ancak nesnel yöntemlerle ölçülebilen ve değerlendirilebilen davranışlardır ve nesnel olmayan, kanıtlanamayan, somut olarak ölçülüp değerlendirilemeyen hiçbir yaklaşımın değeri yoktur. Dolayısıyla bilinç, bilinç dışı, içsel yaşantılar bilimsel yöntemlerle incelenemediği için konu dışında tutulmalıdır.¹⁸⁹

Ruhu bilince ve benliğe yaklaştıran dahası ruh ve bilincin aynı olduğunu¹⁹⁰ kabul eden Carl Gustav Jung’a göre, modern psikoloji kuramlarının birçoklarında bu eğilimin olduğunu görmek mümkündür. Nitekim 19. Yüzyıldan itibaren metafizik düşünce, her alanda olduğu gibi psikolojide de bilimsel materyalizme boyun eğmek zorunda kalmıştır.¹⁹¹ Bununla birlikte insan kişiliği, insanların tutum ve davranışları, ilgi ve yetenekleri bilimsel ilkeler ile metafizik boyuttan tamamen farklı olan bir alanda, ruhun, bilincin ve benliğin birer salgı bezi gibi açıklanması şeklinde olmaktadır.

Yapılan araştırmalara göre kitle iletişim araçları, kişiliğin şekillenmesinde belirgin bir role sahiptir. Radyo, televizyon, video, kitap, gazete ve dergi gibi belirli bir teknoloji kullanımıyla çok sayıda kişiye bazı mesajların ulaştırılması esasına dayanan kitle iletişim araçları, günümüzde kişilerin yaygın olarak yararlandıkları

¹⁸⁸ Yurttaş, “Muhammed İkbâl Felsefesinde Benlik Kavramı” s. 18

¹⁸⁹ Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, s. 139

¹⁹⁰ Carl Gustav Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, Say Yayınları, Ankara 2012, s. 26

¹⁹¹ Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, s. 22

birer eğitim, kültür, eğlence ve bilgi vasıtasıdır.¹⁹² Bu anlamda sunulan bilginin, özellikle de küreselleşme ile birlikte ivme kazanan bilgi yoğunluğundan kişiliğin etkilenmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Ayrıca sosyal iletişim ağlarının geniş alanlara ulaşmış olması ile birlikte coğrafi anlamda uzak olan insanların yaşam tarzları, değerleri, dünya görüşleri her an ulaşılabilir hale gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında kişilik oluşumu sırasında birey popüler kültürün de etkisiyle, sınırların ötesinde bulunun bir aktörü veya sanatçı model alma yolunu seçebilir. Ayrıca dizi, sinema v.b sektörleri vasıtasıyla birçok bilgi ve değer bilinçaltına gönderilerek kişiliğin olumlu-olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır.

¹⁹² Çoban, *Kültür, Toplum Ve Kişilik*, www.mehmetcoban.com.tr/KULTURKITAB.pdf/10.03.2013

III. BÖLÜM

KİMLİK OLUŞUMUNA DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ETKİSİ

III.1. Kimlik Nedir?

Kimlik (identity) kavramı Latince “İnentites” kökünden gelmekte olup kelime olarak aynılık(özdeşlik) anlamına karşılık gelmektedir.¹⁹³ Bununla birlikte kimlik kavramını çok farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. Özellikle son yüz yılda birçok kesim tarafından ele alınan kimlik konusu üzerinden çeşitli görüşler ileri sürülmüş, kimlik kavramıyla birlikte literatürde self, ego-identity, personel identity ve psiko-social identity kavramları kullanılmış dolayısıyla kimlik kavramının değişik tanımları yapılmıştır.

Kimlik; kişilerin grupların toplum veya toplulukların “kimsiniz, hangi gruba mensupsunuz”? Sorusuna verdikleri yanıt ya da yanıtlardır. Dolayısıyla kimlik, bir yönüyle benzerlikleri diğer yönüyle de farklılıkları ifade eder. Zira kişi kendisini başkasından ayıran nitelik ve özelliklerden çok, bazılarıyla ortak olduğu değer ve ilişkilere yer ve öncelik verir. Ancak kişi, bilerek veya bilmeyerek kimlerden olduğunu belirlerken aynı zamanda kimlerden olmadığını da söylemiş olur. Yani kim olduğumuzun ve varlığımızın bilincine, kimlere karşı olduğumuzun bilgisi ve yardımıyla, yani başkasının varlığının yardımıyla varırız. Kimlik o halde kişinin bir insan olarak kendini tanımlayan temel nitelikleri anlaması gibi hususları gösterir ve kısmen tanınma veya tanınmama, çoğu zamanda başkalarının yanlış tanınması yoluyla biçimlendirilir.¹⁹⁴ Dolayısıyla kimlik sorununda farklılığın ve hatta karşıtlığın saklı olduğu ön plana çıkmaktadır. Özetle, kimliğinin biraz da kimlere karşı olduğu ile bilinebileceği önemli bir yaklaşım olarak görünmektedir.

Yine kimlik kavramını geniş şekliyle şu şekilde tanımlamak da mümkündür; Kimlik, bireyin gelişim dönemleri boyunca diğer insanlarla özdeşleşme sonucu bir süreklilik ve tutarlılık içinde yetişkinlik rolü, neye inanıp değer verdiği ve

¹⁹³ M. Naci Kula, *Kimlik Ve Din, Ayışığı* Kitapları, İstanbul 2001, S. 43

¹⁹⁴ Selçuk Erincik, “*Kimlik Ve Çokkültürcülük Sorunu*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2(2011), s. 222

beklentileri hakkındaki toplu bilincidir.¹⁹⁵ Söz konusu bu bilinç, bireyin veya toplumların öz farkındalığını meydana getiren tüm bireysel ve toplumsal unsurların tamamıdır. Bireyin kendini ortaya koyma çabası, kendine ve mensubu olduğu topluluğa, benimsediği değer yargılarına, diğer insanlarla benzer ve farklı yanlarının tanımlanmasına edindiği bu bilinç düzeyi ile kendisini hissettirir. Bilince etki eden tüm unsurlar; din, dil, tarih, gelenek ve görenekler, ortak yaşantılar, yazılı ve sözlü edebiyat, sanatsal faaliyetler v.b gibi unsurlar aynı şekilde kimlik anlayışının ortaya çıkmasını etkileyen ortak değerlerdir ve kişinin, toplumun kimlik tipini yansıtan olgulardır.

Yine kimlik olgusu coğrafi ve sosyal hareketlilik ile sosyal değişmeye bağlı olarak ortaya çıkar. Hareketlilik ve değişimin olmadığı yerlerde insanlar belli bir kültür içinde doğup büyüdüğünden, farkında olmaksızın hep bir kimliğe bağlı olarak yaşarlar. Fakat sosyal hareketliliğin yoğun olduğu coğrafyalarda genel bir kimlik tanımlanması yapmak oldukça güçleşir. Bununla birlikte kimlik “başkası” ile karşılaştığımız anda, bizi diğerlerinden ayıran şey üzerinde düşünmeye başladığımızda, kendimiz gibi davranmaya çalıştığımızda somut olarak kendini gösterir. Ne ve kim olduğumuz hakkında tereddüt ettiğimizde ise, kimlik sorunu ortaya çıkmış demektir.¹⁹⁶

Varlık âleminde iki şey birbirinin aynı değildir. Öyleyse kimlik farklılıkların ifadesinde ortaya çıkar. Canlı varlıklarda bu farklılıklar daha belirgindir. Özellikle kültürlü varlık olan insan da kimliğe çok daha fazla ihtiyaç duyar.

Yumni Sezen kimliği iç içe geçmiş üç merhaleden oluştuğunu kabul eder ve bu üç halka kimliği bir bütün olarak tanımlar:

- 1- Türün Kimliği: Türün tabiattaki yeridir. İnsan, at, deve, saka kuşu gibi.
- 2- Toplum kimliği: Kültürdür. İnsana mahsus olan kimliktir.
- 3- Ferdi Kimlik: Yukarıdaki iki kimlik türünün birleşmesinden meydana gelen kimliktir. Bu aynı zamanda biyolojik, psikolojik ve sosyal şahsiyet demektir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Kula, *Kimlik Ve Din*, s. 44

¹⁹⁶ Cevat Özyurt, *Kimlik Ve Farklılaşma*, Açılım Yayınları, İstanbul 2012, s. 181

¹⁹⁷ Sezen, *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma Ve Kimlik*, s. 66

Kimlik, milli kültürün ferdi ve içtimai planda ortaya çıkan üslubudur; kişiyi ve toplumu farklılaştıran, en yakınlarından başlayarak diğer benzerlerinden ayıran özelliklerdir. Bu farklılıklar en geniş ifadesiyle yaşama biçimindeki özellikler, bireyin ve toplumun kendisine mahsus oluşlarıdır.¹⁹⁸ Kimlik o halde kim olduğuna karar vermektir, kişinin var oluşunun ifadesidir. Kendini nasıl gördüğünün tanımlanmasıdır.

Kimlik, bütün şartlarda sahip olunan, kişiyi ve toplumu kendisi yapan veya diğerlerinden ayıran, bireyi birey yapan nitelik ve değerlerin toplamıdır. Kimlik bir değerler manzumesidir.¹⁹⁹ Bir kimseye kimliksiz demek, değerlerden yoksun, adeta iç boş bir nesne anlamına gelmektedir. Kimlik bu yönüyle insana bir değer kazandırır. Kimlik, taşıyana özgünlük ve nesnellik kazandırır. Başka bir ifadeyle kimlik bireylerin ve toplumların dünya üzerindeki adresidir.

Millet olmuş her şahsiyetli toplumun varlığa, dünyaya, hayata, eşyaya bakış tarzı, düşünce biçimi bütün hayat tezahürleri içinde duyuş biçimi, tavır ve davranış şekli farklı olur. Toplumun iman muhtevaları ve üslupları, yaşama şartları ve biçimleri, güldükleri şeyler ve gülüş biçimleri, ağladıkları şeyler ve yas tutuş biçimleri farklılık gösterir. Bunun için o kıvama ulaşan her kültür zorunlu olarak milli olur, farklı olur ve diğerlerinden ayırt edilebilir dolayısıyla da bu milli kimlik olur.²⁰⁰ O halde toplumlar arasında maddi ve manevi çeşitli kaynak ve unsurlardan birçok benzerlik olmasına rağmen farklılıklar bütün hayat olgularını kesin bir çizgi ile kapsayamaz dolayısıyla farklılığı yaratacak en önemli unsur yine kimlik olacaktır.

III.2. Kimlik Tespiti ve İnşası

Kimliğin tespitine ve onun inşasına giderken ilk ortaya çıkan unsur meşruiyet zeminidir. Bu noktada kimlik üzerinden kime ait olduğunu idrak etmek yani aidiyet bilincini yakalamak esastır.²⁰¹ Kimlik oluşumu bireyin ilk yaşlarından itibaren başlar, çocukluk ve ergenlik çağında hız kazanır. Özellikle kimliğini oluşturma gayreti içindeki bireyler kendisinin toplumdaki rolünü, yerini, idealini, amacını aramaya koyulur, yani “ben kimim, neyim, hangi gurup ve millete aidim, hangi dine

¹⁹⁸ Nevzat Köseoğlu, *Milli Kültür Ve Kimlik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 19

¹⁹⁹ Ramazan Kayan, *Kimlik İnşası*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2000 s. 13

²⁰⁰ Köseoğlu, *Milli Kültür Ve Kimlik*, s. 19

²⁰¹ Kayan, *Kimlik İnşası*, s. 23

inanyorum?” v.b soruları sorar. Birey sorduğu bu sorularla kendi kimliğini oluşturmaya başlar.²⁰² Öte taraftan kimliğin ortaya çıkmasında bazı genetik özellikler ile birlikte daha çok bireyin içinde bulunduğu çevrenin etkisinin olduğu kabul edilir. Çevre kimliğin ortaya çıkmasında genetik özelliklere göre daha geniş bir etkiye sahiptir.

Kimlik tespiti söz konusu olduğunda kimliğin bütün bileşimlerinin göz önünde tutulması gerekir. Kişinin cinsiyeti, ismi, medeni hali, bağlı bulunduğu ulus veya etnik yapı, beslendiği kültür, dinsel ve ideolojik tercihler ve buna benzer birçok etken kimliğin tespiti ve inşası sürecinde göz önüne alınması gereken değişkenlerdir. Bireye gruba veya ulusa ait simgeler ve değerler bütünü olarak kimlik, özellikle bireysel kimlik söz konusu olduğunda durağan olmaktan çok değişmeye ve başkalaşmaya açıktır. Nitekim zamansal ve tarihsel koşullarla meydana gelen değişimler, coğrafi ve mekânsal koşullar ile sosyal şartlardaki farklılıklar çeşitli değişimlere neden olabilmektedir.²⁰³

Öte taraftan insan gruplarının ortak beklentileri, amaçları veya sorunları olan bireylerin bir araya gelip organize olmaları grup kimliklerini meydana getirir. Ortak amaçlar için örgütleniş olan siyasal partiler, dernekler, sivil toplum kuruluşları, cemiyetler, kulüpler v.b oluşumlar insanların ortak beklentileri ve çıkarları doğrultusunda meydana gelen yapılanmalardır. Tüm bu yapılanmaların ve benzerlerin ortak noktası, bireylerin gruplar içinde aidiyet bilincini yakalamış olmasıdır.

Bir insan grubunun kimliği, ister kolektif kimlik, isterse bireysel kimlik olarak nitelendirilsin, unutulmaması gereken bir nokta vardır; bu kimlik, belirli bir töze göndermeksizin, bir kurguya, tarihsel olarak oluşturulmuş, inşa edilmiş bir temsiller sistemine dayanmaktadır. Modern uygarlık ile egzotik toplulukların karşılaştırmasını değerlendiren Lévi-Strauss hiçbir toplumda tözsel bir kimlik olmadığını, her toplumun bu kimliği birtakım parçalara, ögelere böldüğünü ve bunların sentezinin kültürün sorunu olduğunu vurgulamaktadır. O'na göre kimlik, bir tür yuvadır; bazı şeyleri açıklamak için buna referansta bulunmak zorundayız, ama bu yuvanın, gerçek bir mevcudiyeti yoktur. Şu halde kimliğin mevcudiyeti teoriktir. Hall ise ulusal kimliklerin genel olarak saflık, homojenlik iddiasıyla sunulduklarını ve hepsinin de

²⁰² Kula, *Kimlik Ve Din*, s. 45

²⁰³ Mehmet ANIK, *Kimlik Ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, Açılım Kitapevi, İstanbul 2012, s. 41

kurgusal olduğunu, gerçek tarihin insanlığa "melez kimlikler" verdiğini belirtmektedir. Milliyetçiliği modernleşme süreçleriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışan bazı teorisyenler, etnik grupları bir veri olarak değil, bir kategori inşası olarak görmektedirler. Walzer'e göre, mevcut halklar her ne kadar kendi eşsiz kimlik ve kültürlerinden şüphe etmiyorlarsa da, gerçekte tarihsel olarak oluşmuş karma yapılarıdır. Tarihlerinde yeterince geri gittiğimizde halkların aynı kaptan yemek yemek zorunda oldukları görülecektir. Hobsbawm da aidiyet gruplarını "zihinsel topluluk" olarak nitelemektedir.²⁰⁴ Anlaşılacağı üzere kimlik tespiti ve inşası birçok etmeden etkilenen çok yönlü bir yapılanmayı içermektedir. Ayrıca zihniyeti oluşturan ve etkileyen öğeler, kimliğin inşası sürecinde göz önünde tutulan ve kimliğe etki eden unsurlar olarak gözükmektedir.

Şu halde her bireyin bir kimlik sahibi olduğu düşünüldüğünde, insanlık tarihinin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan kimlik olgusunun, yeni olmamakla beraber, modern toplumlarda daha çok ön plana çıkarılan bir kavram olduğu söylenilebilir. Yaşam tarzlarını benzer olduğu geleneksel toplumlarda birey, kimlik inşa edip ona sahip olmakla birlikte, bu bireysel kimliğiyle modern toplumlarda olduğu kadar ön plana çıkamamıştır. Söz konusu geleneksel toplumlarda, bireysel yaşamlardan öte toplumsal yaşama önem verilmesi, sosyal dayanışmanın ön planda tutulması ve topluluk ruhunun yüceltilmesi bireysel kimliklerin arka planda kalarak, toplum kimliğinin oluşmasını hızlandırdığı kabul edilir. Başka bir ifadeyle, geleneksel toplumlarda "ben" duygusu veya bilinci yerine "biz" bilinci ön planda olmuştur. Geleneksel olandan modern olan topluluklara geçişin hızlandığı zamanlarda, yaşanan değişimin etkisiyle kimlik krizlerin yaşanması, kimlik olgusunun daha çok gündeme getirilmesine sebep olduğu kabul edilir.²⁰⁵ Çeşitli ideolojiler, felsefe akımları, seküler anlayış ve hümanizma gibi insanı temele alan değerler, bireysel kimliklerin ortaya çıkışını hızlandırdığı ve "biz" şuuru yerine "ben"i geçirdiği de unutulmaması gereken başka bir gerçektir.

²⁰⁴ Adanır, *Kimlik Mi Zihniyet Mi?*, s.55

²⁰⁵ Anık, *Kimlik Ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, s. 17

III.3. Kimlik Türleri

Kimliğin ortaya çıkışına etki eden tüm faktörler göz önüne alındığında, ana başlıklar altında toplamak gerekirse, yukarda belirttiğimiz üzere genetik özellikler ve çevrenin etkisiyle ortaya çıkan kimliği iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

III.3.1. Doğuştan Kazanılan Kimlikler

Birey dünyaya gelişinden itibaren mensubu olduğu grubun kimlik yapısını benimsemeye başlar. Mensubu olarak doğulan ailenin milliyet, dil, din, ırk, sosyal sınıf, hatta hemşerilik kimlikleri, yeni doğan bireye transfer edilir. Bireyin burada bilinçli bir eylemi söz konusu olmamakla beraber, çoğu zaman bu kimlikler ile çatışma yaşamaz. Bu bir tür kimlik mirasıdır ve kuşaktan kuşağa aktarılır.

Birey miras yoluyla herhangi bir çaba harcamadan ve iradesi dışı olarak mensubu olduğu toplumun kimliğini benimser. Bu irade dışılık ve çaba gerektirmeme, söz konusu kimlik türünü, sonradan kazanılan kimliklerden ayıran en önemli belirleyicilerdir. Her ne kadar birey doğduğu andan itibaren mevcut toplumun kimliğini benimsemiş olsa bile, bu kimlik çok uzun süreli olmaz. Çevre, eğitim ve diğer bazı etkenler birey için kazanılmış kimliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

III.3.2. Sonradan Kazanılan Kimlikler

Bireyin kimliği şekillendikten sonra birey çeşitli özellikler kazanmaya başlar. Bağımsızlık arzusu ve kendi başına karar verebilme bu özelliklerin başında gelir. Birey özdeşim örneklerinden benimsediği davranış kalıplarıyla ve çoğu zaman da kendi başına karar verebilme, davranabilme, sorumluluk yüklenebilmeye gayret eder ve bağımsızlığını kazanmaya çalışır. Kimliğin şekillenmesiyle ortaya çıkmaya başlayan diğer önemli bir diğer özellik hayat felsefesinin, bir takım inanç ve değerlerin oluşmasıdır. Birey böylelikle zihnini kurcalayan sorulara cevap aramaya başlar ve hayatın amacını sorgular.

Şu halde kazanılan kimlikler, bireyin içinde doğduğu toplumdan miras olarak aldığı kimliklerinin bazılarını zaman içinde iradeli olarak değiştirmesi veya bunlar üzerine bir şeyler ilave etmesiyle olur. Birey, iradeli olarak başka bir dine geçmesi veya uyruk değiştirmesi iradeli bir davranıştır ve doğuştan gelen kimliğin niteliği bu şekilde değişebilir. Buna karşılık, birey miras olarak aldığı kimliği muhafaza ederek

bunlara ilave olarak sosyalleşme süreci içinde referans gruplarına aidiyet bağı ile bağlanarak ve eğitim yolu ile hâlihazırdaki kimliklerine ilave kimlikler kazanabilir.²⁰⁶ Şu halde eğitim kimliğinin çeşitlenmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Kişide eğitim yoluyla ortaya çıkan şuur hali genellikle öznel kimlik²⁰⁷ olarak nitelendirilir.

Kültürün bütününe ait, dış gözlemlerle kavranabilen kimliğe nesnel kimlik denir²⁰⁸ ki küresel yahut milli kimlik değeri denilen budur ve kişiyi hem topluma hem de başkalarına tanıtır. Nesnel kimlikle bağlantılı olan önemli bir unsur kültürdür. Dolayısıyla kazanılan kimlik türlerinin diğer belirleyici bir unsuru kültür ve kültürün etkisiyle ortaya çıkan toplumsal normlar ve değerlerdir. Özellikle milli kültürün bireysel ve toplumsal alanda çıkan şekli, bireyi ve toplumu farklılaştırır. Bu farklılığın en geniş ifadesi ile yaşama biçimindeki özellikler, kişiye ve topluma mahsus olarak ortaya çıkan milli kimliktir.²⁰⁹ Milli kimliğin biçimlenmesi “başkası”nın ifadesini dikkate almaktadır; kendi kendini kültürel olarak tanımlama işi her zaman ötekilerin değerlerinden, özelliklerinden ve yaşam tarzlarından ayırt edici olmayı ve bunu içermeyi zorunlu kılar.

Kimlik arayışında birey sosyal statü, mesleki rol ve gelecek hakkındaki bazı kaygıları da ortaya çıkar. Bireyin toplum içindeki yerini tayin etmesi, bir takım sorumluluklar üstlenmesi kimlik inşası içinde olan bireylerin zihinlerini kurcalayan diğer önemli sorunlardır. Bu süreçte ortaya çıkan diğer bir kimlik türü ise bireyin cinsel kimliğidir.²¹⁰

III.4. Kimlik- Dünya Görüşü İlişkisi

Her dünya görüşü bir eylemi yani felsefi tutumdan daha fazla şeyi içermektedir.²¹¹ Bu yönüyle birey ve toplum, her koşulda dünya görüşlerini meydana getiren unsurları kimliklerine yansıtırlar. Kimlik ile bireyin dünya görüşü arasında zorunlu bir ilişki vardır ve bu ilişki zihnin ve toplumsal ilişkilerin bir fonksiyonudur.

²⁰⁶ Murat Çağatay, “*Kimlik Ve Toplumsal Barış*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s. 17

²⁰⁷ Köseoğlu, *Türk Kimliği Ve Türk Dünyası*, Ötüken Yay., İstanbul 1998, s. 44

²⁰⁸ Köseoğlu, *Türk Kimliği Ve Türk Dünyası*, s. 96

²⁰⁹ Köseoğlu, *Milli Kültür Ve Kimlik*, s. 19

²¹⁰ Kula, *Kimlik Ve Din*, s. 46

²¹¹ Lefebvre, *Sosyalist Dünya Görüşü*, s. 14

Ayrıca kimlik, bireyin sahip olduğu ve onu diğerlerinden ayıran, ırk, renk, cinsiyet, din, dil, meslek gibi özelliklere göndermede bulunur. Bu haliyle kimlik yalnızca olgusal düzeyde kalmaz, bireyin bilincine ve duygularına ve dünyayı algılayış biçimine de sirayet eder. Bu sebepten dolayı, kimlikler bireyler için anlam kaynağıdır. Bireyin hayatına anlam katan kimliğin öğeleri birbirinden bağımsız değildir. Kimlik özelliklerinden bir tanesi değişse, bireyin duygu dünyası ve kendini algılaması değişeceğinden, diğer kimlik öğeleri de bu değişimden etkilenecektir.²¹² Ayrıca bireylerin zihniyet yapıları bireyin eylemlerine, değerlerine ve kimlik unsurlarına yansır. Böylece bireylerin benimseyip kabul ettiği değerler varlık karşısında takındıkları tutum ve davranışları etkiler. Bu insanın tabii olan bir yönüne işaret eder.²¹³ Söz konusu tabii olan yön, bireyler arasında ortak değerler çevresinde birleşme ve bütünleşmeyi sağlayarak kimliğin dokusunu meydana getirir.

En temel düzeyde bireysel ve kolektif şeklinde incelenen kimlik olgusu çok yönlü etkileşimlerin ürünleri olmak durumundadır. Kolektif düzeyde önemli olan, bireylerin seçenek ve hisleri değil, kolektif bağın niteliğidir. Kolektif kimliğin alt türlerinden olan etnik, dinsel ve ulusal kimliklerin temelinde, farklılaşma eğilimi yatmaktadır. Şüphe yok ki söz konusu farklılaşmanın temelinde dünya görüşü faktörü yatmaktadır. Ayrıca diğer gruplardan farklarını ortaya koymaya çalışan kolektif kimlik, sosyal kimliklerin topluluk düzeyindeki ifadesi şeklinde nitelendirilebilir. Bireysel ve kolektif kimlik ihtiyacı, bir kişi veya grubun kendisinde duyduğu ve doyumaya çalıştığı bir ihtiyaç olmaktan ziyade, toplumsal yapı ve örgütlenmelerle, çevresel norm ve değerlerle, dünya görüşünün ruhuyla ilişkili olarak gelişen ve yaşanan bir ihtiyaçtır.²¹⁴

Bireylerin kimlik algıları, toplumun değer yargılarına bağlı olarak sosyal bir çevrede gerçekleşir. Sosyal bir çevrede gelişen ve kişiler arası iletişimden meydana gelen her ilişki, sosyal bir ilişki olarak kabul edilir.²¹⁵ Zira karşılıklı ilişki içinde bulunmak demek, aynı zamanda sosyal bir etkileşim içine girerek yaşantıları geliştirmek ve toplumun dünya görüşünü tanımak, benimsemek ya da reddetmek

²¹² Murat Yorulmaz, "Din Ve Kimlik Bağlamında Türkiye'de Kimlik Arayışları", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Haziran 2012, c:3 sayı:2, s. 71

²¹³ Özkan, "Dünya Görüşü Öğretisi", s. 18

²¹⁴ Nuri Bilgin, *İnsan İlişkileri Ve Kimlik*, Sistem Yayınları, İstanbul 2001, s. 159

²¹⁵ Akdeniz, *Toplum, İdeoloji, İnsan Ve Eğitim*, s. 189

demektir. Öte taraftan kimlik oluşumunda en çok referans alınan kavramlardan biri kültür kavramıdır. Günümüzde kimlik kavramının arka planı ve kimliklerin inşa süreçleri her şeyden önce kültür temellidir.²¹⁶ Bu çerçevede kültürün dünya görüşü ile ilişkisi bakımından ele alındığında, kültürden etkilenmiş olan dünya görüşünün kimliği etkilemesi kaçınılmaz gözükmektedir.

O halde sosyal bir çevrede olup biten her şeyle, toplumu oluşturan bireylerin doğrudan veya dolaylı olarak ilişkileri vardır. Yani belirli değer yargılarına, dünya görüşüne sahip bir toplumda yaşayan bir bireyin kendisi ile bu çevreyi paylaşanlardan bağımsız eylem veya düşünce oluşturması söz konusu olamaz. Çünkü bireyin takınacağı tutum, sonuçta aynı toplumsal çevre içinde yaşayan ve kaçınılmaz bir iletişim ve etkileşim içinde bulunduğu kişilerin etkilenmesine neden olmaktadır. Bu durum sosyal bir etkileşimin başlaması demektir. Sosyal bir etkileşimin niteliğini taşıyan, yani toplumdaki bireyler tarafından paylaşılan, benimsenen ya da başka bir biçimde yorumlanarak farklı bir anlam kazandırılan bir eylem, bir düşünce, bir deneyim toplumun kültürünü, değer yargılarını ve temelde de dünya görüşünü oluşturan öğeler olmaktadır. Bütün bu etkileşimlerin gerçekleştiği süreç kuşkusuz ne hayali bir çevre ne de hiç olmayan bir çevrede yaşanmaz. İlişkiler aksine somut ve gerçek verilerdir, hayatta karşılığı vardır ve iki yönlüdür; yani ilişki içindeki her iki tarafa da olumlu veya olumsuz sonuçları bireylerin eylem tarzları bakımından yansımaktadır. Bunun için insanlar arasında kurulan ilişkiler insana özgüdür, insan tarafından sergilenmektedir ve insana yöneliktir.²¹⁷

Sonuç olarak dünya görüşü ile kimlik arasında şöyle bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır: Belirli bir dünya görüşünü benimsemiş birey, sahip olduğu dünya görüşünün ilke ve dayanaklarına göre düşünür ve onlara göre davranır. Örneğin dini dünya görüşüne sahip birey, ilahi olsun ya da olmasın, mensup olduğu dinin kutsal varlığına karşı kendisini sorumlu hisseder ve eylemlerini genel anlamda bu sorumluluk hissi çerçevesinde yerine getirir. Dünyada düzen olduğunu kabul eden her dünya görüşünde evrene ve düzene karşı söz konusu sorumluluk hissi bireyde mevcuttur. Öte taraftan evreni boş ve anlamsız gören, onu salt bilimin ilkeleriyle açıklamaya çalışan, evreni herhangi bir yaratıcının varlığıyla meydana geldiğini

²¹⁶ Yorulmaz, "Din Ve Kimlik Bağlamında Türkiye'de Kimlik Arayışları", s.63

²¹⁷ Akdeniz, *Toplum, İdeoloji, İnsan Ve Eğitim*, s. 190

kabul etmeyen, madde dışında herhangi bir tinsel varlığı kabul etmeyen diğer dünya görüşlerinde söz konusu bir sorumluluk yoktur. Sorumluluk duygusu olsa bile, tinsel bir varlığa karşı değil, belki madde olan tabiata ve ya diğer başka insanlara karşı duyabilir.

III.4.1. Bilimsel Dünya Görüşü-Kimlik İlişkisi

Bilimin insan hayatına birçok kolaylık getirdiği, yaşamını niteliksel olarak geliştirdiği kabul edilebilir. Başka bir ifadeyle bilim hem bireysel hem de toplumsal yaşantıya, teknoloji yoluyla büyük yararlar sağlar. Ayrıca entelektüel anlamda insanın bilme ihtiyacını karşılar, merakını tatmin eder, insana evreni anlama olanağı sağlar. Fakat bilimin, bilimsel zihniyete dönüşüp insanda belli bir dünya görüşü oluşturarak, insanın belli ilkelere göre düşünmesini, dünyaya ve insanlığa bilimin sağladığı veriler açısından bakmak beraberinde birçok sorunu ortaya çıkardığı göz ardı edilmemesi gereken bir ayrıntıdır.

Kimlik meselesi, bilimsel dünya görüşünden beslenen pozitivist/rasyonalist anlayışa göre; insanların içinde saklı duran, onları bir arada tutan ve belirli bir tarihsel öz ve ırk ile sabitleyen, bir tür gerçek benlik, bir "Bir Olma" halidir. Burada bir tamamlanmışlık ve bitmişlik/sabitlenmişlik söz konusu olup, yeni okumalara imkân yoktur. İçerik kapanmacı ya da tepkiselliği önelediği için dışlayıcılık vardır. "Öteki"leştirici ve nesneleştirici bu bakış açısına göre, kimlik taleplerinin kaçınılmaz olarak denetlenmesi gerekir. Bu durumda kişi ya kendi kendisinin veya "Öteki"nin hapisanesi haline gelebilir.²¹⁸ Şu halde etnitise temelli kimlik algılamaların temelinde söz konusu yaklaşımın etkili olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim etnik temeli kimlik taleplerinin çoğu başka kimliklere kapalı olmakla beraber genellikle biyolojik bazı özelliklerin temelini vurgular, ata, ırk üzerinden yapılan aşırı söylemlerle ortaya atılır ve ötekileştirici bir yapıya sahiptir. İnsanlardaki üstün ırk olma arayışı, çoğu kez bilimsel dünya algısının etkisiyle de, örneğin Darwin'in doğal seleksiyon yaklaşımı ile kendisine meşru bir zemin bulmaya çalıştığı gözükmektedir.

Marksist anlayış kimlik olgusuna eleştirel bir yaklaşımla açıklık getirmeye çalışmaktadır. Buna göre kimlik bünyesi altında kolektif varlık, halkların veya

²¹⁸ Uyanık, "Çağdaşlaşma, Değişme Ve Dönüşme Tartışmalarında Sosyal Kimlikler Meselesi", *Din Kültürü Ve Çağdaşlık*, s. 69

grupların ruhu diye bir şey yoktur. Gruplar için değer birliğinden söz etmek yersiz ve uydurmadır. Kimlik şu halde, kendilerini bilimsel olduklarını sanan, ama aslında metafizikçi olmaktan ileri gidemeyen sosyologların zihinlerinde biçimlendirdikleri yakıştırma bir özelliktir.²¹⁹ Her ne kadar insan bireyleri, toplum içindeki kendi yaşamlarını, tarihlerini yapar gibi gözüksün de gerçekte bunlar kendilerinin seçtiği ve iradelerinin belirlediği koşullarda gerçekleşmez. Çünkü insan bilinci gelenekler, iş örgütlenmeleri, normlar ve kurumlar tarafından esir alınmış durumdadır.²²⁰

Batı'nın en güçlü modernlik yaklaşımı, en derin etkileri yaratmış olan yaklaşım özellikle akılcılığın geleneksel olarak adlandırılan toplumsal bağlar, duygular, görenek ve inançların yıkımını gerektirdiğini ve modernleşme fikrinin belli bir kategori ya da toplumsal sınıf değil, aklın kendisi ve o aklın zaferini hazırlayan tarihsel gereklilik olduğunu vurgulamıştır.²²¹ Nitekim modernizm, aydınlanma ve pozitivism ile kendini görünür kılmaya çalışmıştır. Bilim, bilgi, ortak insani değerler ve kesin doğrular gibi hususlar modernizmi karakterize eden temel unsurlardır. Moderniteyle birlikte grup bağları, ortaya çıkan sosyal ve siyasal yapılar yoluyla azalırken yeni bir bireysellik kavramı ortaya çıkması da gözden kaçmayan başka bir husustur. Bu açıdan modernliğin söylemi temelde bireyin din karşısında özgürlük ve özerklik düşüncesine dayanır. Modernizmle birlikte kimlik artık birey tarafından oluşturulmak zorundadır. Bu oluşumda modern kapitalist toplumda değişen üretim biçimleri ve iş bölümü büyük bir etkiye sahip olmuştur. Ekonomik gelişim ve kentsel yaşam, toplumsal rollerin ve sorumlulukların çoğalmasına ve beraberinde kimlik problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Farklı sosyal rollere kendini adapte etmek zorunda kalan modern birey, toplumsal rolleri ve sorumlulukları arasında bölünmüş, bu durum bireyin iç gerilimler ve çatışmalar yaşamasına neden olmuştur. Dolayısıyla modern yaşamın toplumsal koşulları bireyi tercihleri ve seçimleri konusunda zor durumda bırakmıştır.²²²

Şu halde bilimsel dünya görüşün etkisiyle kimlik algısı üzerinde farklı görüşlerin ortaya çıktığı gözükmektedir. Buna göre insan aklını mutlaklaştıran ve merkezileştiren, ister bireysel akıl, ister ortak akıl, isterse de evrensel akıl olsun aklı

²¹⁹ Lefebvre, *Sosyalist Dünya Görüşü*, s. 79

²²⁰ Lefebvre, *Sosyalist Dünya Görüşü*, s. 80

²²¹ Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 27

²²² Yorulmaz, "Din Ve Kimlik Bağlamında Türkiye'de Kimlik Arayışları", s.61

mutlak belirleyici gören rasyonel tespitler ve dünyanın fiziki değerlerini değişmez değerler görme, bireyin kimliğini dünyanın bu değişmez değerlerine yükleyen seküler anlayıştan etkilenen ve ortaya çıkan kimlik oluşumları söz konusudur. Ayrıca bireyin dini ve milli aidiyetini yitiren ve aldırışsızlık, sorumsuz bir kimlik kazandıran liberal anlayış; gerçeklere ulaşmanın tek yolu olarak bilim ve deneyimi seçen, pozitivizm ile sağlamlaşan, bilimsel ve deneysel tespitler ile ortaya çıkan kimlikler söz konusudur. Ayrıca çoğu zaman yeryüzüne hükmeden güçlerin ideoloji ve kültürlerinin pazarlanmasından başka bir amaç içermeyen evrensel değerler; toplumun değer yargıları, gelenek ve görenekleri, halk iradesi, demokrasi sosyal ve siyasal üstünlük gibi değerler farklı kimliklerin oluşmasında etkindir.²²³

Bu yaklaşım doğrultusunda Batı medeniyeti, bilimsel anlamda ilerleme ile sembolize edilirken, Batı dışı coğrafya gerililikle ve pasiflikle sembolize edilmiş fakat bahsi çeken yaklaşım doğrultusunda Batı'nın meydana getirdiği kimlik oluşumunun kendi dışındaki topluluklara karşı takındığı dışlayıcı tavır genellikle göz ardı edilmiştir. Batılı ülkeler tarafından sömürülen ülkelerin zenginliklerine el koyulması, halkların değersiz ve kimliksiz görülerek ezilmesi bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Çünkü dünya 20. yüzyılda farklı güçler arasında parçalanmış gibidir. Bir yanda araçsal ve bilimsel akıl en zengin olanları, güce olduğu kadar arzuya da ait olan bir mantığın içine kapatır; öte yandan savunmaya yönelik kimliğe davet, egemenlik altındaki ya da yoksul ulusları felce uğratar.²²⁴ Bunun yanı sıra Fransız toplumbilimci Alain Touraine'ye göre batının bilim ve akıl temelli yaklaşımlarının sonucu olarak insan kitlelerine kimlik tuzakları hazırlanmıştır. Nitekim söz konusu tuzakları egemen gruplar egemenlik altında olanlara sunmaktadır. Buna göre kendilerini tehdit altında hissedenler, bireysel ve kolektif yükselme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış olanlar, dışarıdan gelmiş bir kültür veya ekonomik çıkarların istilasına uğradıklarını hissedenler, yaratıcı olmaktan çok emanetçisi oldukları aktarılmış bir kimliğin içinde taşlaşıp kalmaktadırlar. Fakat bu kimlik iddiası yapaydır. nasıl ki yoksul ülkelerin işçileri, içine girdikleri toplumda köklerinden koparılmayı, yoksul olmayı, sömürülmeyi ve dışlanmayı kabul etmek zorunda kalsalar da kendilerine daha yüksek iş ve ücret sağlayacak ülkelere doğru göçüyorlarsa, egemenlik altında olanlar da egemen olan dünyanın cazibesine

²²³ Kaya, *Kimlik İnşası*, s. 24

²²⁴ Anık, *Kimlik Ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, s. 68

katılırlar. Kimlik talebi şu halde, egemenlik altındaki ülkelerin halk kitlelerinden değil, daha çok siyasal yönetici ve ideologlardan gelir.²²⁵

Her yönüyle bilimsel dünya görüşünü bir sorun olarak gören ve çağımızın önemli problemlerine kaynaklık ettiğini kabul eden düşünürler kimlik olgusu üzerinden de bilimsel anlayışı eleştirmektedirler. Genel anlamda bilimsel dünya görüşüne eleştiri şu şekildedir: Bilimsel dünya görüşü ile şekillenmiş birey ve toplum kimlikleri beraberinde birçok sorun meydana getirmektedir. Çünkü bilimsel dünya görüşü, bireyi ve onun benlikle güdümlenen ihtiyaçlarını öne çıkarır. Dolayısıyla bu görüş, özellikle kendisi ve dünyanın geri kalan kısmı için temel oluşturan dinin terk edilmesiyle modern zamanlarda benimsenmiş olan milliyetçi, ırkçı, dışlayıcı siyasi yönelime yol açtığı vurgulanır. Ebu Süleyman, özellikle söz konusu terk etme eylemi için şöyle der:

“...Bu terk etme eylemi, dini geleneklere, göreneklere ve kültüre girmiş yozlaşmaya, batıl inançlara ve kilisenin tahakkümüne cevap olarak gerçekleşti. Bu eylem aynı zamanda söz konusu dinlerin, modern hayatla ilintisini yitiren ve geride kalan tarihi dönemlere bağlı kalmasına cevap olarak da gerçekleşti. Bilimsel dünya görüşü böylece saldırgan, grup temelli dayanışmanın ve onun çıkarlarının hâkim olduğu orman kanunuyla özetlenen maddeci ve rekabetçi, çatışmacı yönelimi yeğleyerek dini dünya görüşüne sırtını döndü. Sonuçta benmerkezci, ırkçı, saldırgan, sömürgeci, zalim bir güç politikası güden çeşitli milliyetçi tarzların ortaya çıktığı bir dönem başladı. Marksizm’in içerdiği maddeci, tanrısız dünya görüşü, dünya üzerinde ve her toplumda sınıf savaşı adına aralıksız bir çatışma durumu yarattı.”²²⁶

III.4.2. Dini Dünya Görüşü-Kimlik İlişkisi

Bireyin kimliğini oluşturmada başvurduğu referanslardan olan dinin, dolayısıyla dini dünya görüşünün, hangi hususlarda referansa özelliğini taşıdığını incelemek, din kimlik ilişkisi açısından dinin belirleyici rolünü daha iyi anlamayı sağlayacaktır. Öncelikle din, kimliğin inşa edilmesinde etkin olan öğelerden sadece birisidir. Din, hiçbir zaman tek başına kimlik inşa etmeye yetmez. Ancak bütünüyle dinden uzak bir kimlikten söz etmek de mümkün değildir. Çünkü din, insanın olduğu her yerde

²²⁵ Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 283

²²⁶ Ebu Süleyman, *Kur’ani Dünya Görüşü*, s. 71

vardır.²²⁷ Bununla birlikte bireyin kimliği oluşturmada dini referans olarak alması, bireyin “ben neyim, kimim, hayatın başlangıcı, hedefi ve manası nedir, nerden geldim, nereye gideceğim?” v.b sorularına cevap bulabilmek için başvuracağı referans, kimlik oluşturmada etkin role sahiptir. Aynı şekilde birçok yönüyle bireyin kimlik krizini çözümlenmede başvuracağı bir yol olarak dini dünya görüşü ile birey, dinin daha çok anlam boyutuyla sorun çözücü yanından istifade etmektedir.²²⁸

Öte taraftan insan evrende kendini, yani kendi gücünü aşan ve anlam veremediği olaylar karşısında aradığı izahlara cevap verebilecek bir sisteme ihtiyaç duyar. Bu öyle bir sistem olmalıdır ki;

- 1- İnsanın varlığına bir anlam katmalı,
- 2- Varlığını tanımlamalı,
- 3- Evrendeki konumunun ne olduğunu ona bildirmeli,
- 4- Varlığın Tanrı ile evren arasında hangi mesafede yer aldığını açıklamalı,
- 5-Varlığının ve dünyanın Tanrı katındaki değerini açıklayabilmeli.

Bu haliyle din;

- a- İnsanın kendi içinde taşınan dini duyguları ve inançları yoluyla başkaları üzerinde,
- b- Kültürel süreçler içindeki kurumsallaşmış semboller, inançlar ve topluluk oluşturma özelliğinin yanı sıra, insan varlığına bir anlam katmasından dolayı insan üzerinde,
- c- İnsanların söz konusu etkilere maruz kalarak çeşitli bireysel ve toplumsal değer yargıları, davranış kalıpları ve kimliğin unsurlarını meydana getirmede etkilidir.²²⁹

Kimliğin oluşum sürecinde dünya görüşü ve kimliğin karşılıklı etkileşimi kabul edilirse, kimliğin oluşum sürecinde dünya görüşünün daha sağlam bir çerçeve içerisine oturtulduğu anlaşılabilir. Çünkü bireyler kimlik oluştururken dini referans almakla hayat, varlık vb. ile ilgili zihne takılan birtakım hususlarda bilgiler edinir.

²²⁷ Zeynep Türkkın, *Kimliğin Oluşmasında Ve Korunmasında Dinin Rolü*” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 42

²²⁸ Kula, *Kimlik Ve Din*, s. 77

²²⁹ Akyüz, “*Din Ve Kültür*”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, s. 342

Birey yukarıdaki sorularla hayatın anlamını kavramak istemesiyle beraber, dinde mevcut inanç esasları ile bireyin cemiyet ve bütün âlem içindeki yeri, bunlar karşısındaki durumu açıklanır. İnanç sistemiyle din, bireyin “anlama ve bilme” ihtiyacını, hiçbir varlık sahasını dışarıda bırakmayacak şekilde karşılar. Birey bu inanç sistemiyle aynı zamanda içinde bulunduğu ve alabildiğince karmaşık âlemi, “bir manalar bütünü” olarak idrak eder. Mesela Tanrı inancı sayesinde insanın ve diğer varlıkların durumu, münasebetleri ele alınır ve belli bir izah tarzı ile hayatın portresi çizilmeye çalışılır. Yine dindeki öte dünya inancı ile “nereye gidiyorum?” sorusuna cevap verilmeye çalışılır.²³⁰ Böylelikle birey, dinin hayat, varlık, yaratılış, insan varlığının anlamı ve değeri, âlem ve Tanrı karşısındaki konumu vb. ile ilgili açıklamalar yaparak kimliğin oluşum sürecini meydana getirdiği gibi, dünya görüşünün de pekişmesine ve din ile örüntülü hale gelmesine yardımcı olur.

Din, insanlar arasındaki ilişkileri güçlendirerek ortak bir kimlik algılayışı ve değer örüntüsü meydana getirmede etkin bir faktördür. Bu yönüyle din, insandaki inanma duygusunu tatmin etme ve insan kafasındaki birçok soruya cevap vermekle kalmaz, topluluklardaki dini temel, insanlar arasında yakın dostane ilişkilere kaynaklık eder. Bu yakınlık hiç kuşku yok ki, kolektif/ortak bir kimlik bilincinin oluşmaya başlama aşamasıdır. Öte yandan aynı dinden olanlar farklı sosyal guruplarda farklı sosyal roller oynayabilirler. Yine de öyle durumlar vardır ki, buradaki insan birliktelikleri din temeline dayalı birer topluluk örneği olarak alınabilirler. Din veya mezhep temelli ortaya çıkan kimlik anlayışı, bu topluluklarda görülmesi mümkündür. O halde din belli toplulukların, özellikle de mensuplarının davranış örüntülerini, düşünce biçimlerini, hayata ve topluma bakış tarzlarını, ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel etkinliklerini, kısacası insan ile ilgili olanı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir.²³¹

Din önemli bir sosyal bütünleşme aracıdır. Dolayısıyla bireysel kimlik ve grup kimliğinin oluşmasında büyük bir işlevi yerine getirir. Bu açıdan bakıldığında din, varlığını hissettirdiği andan itibaren mevcut kimlik tiplerinin yerine veya en azından kendisine bağlanan insan guruplarında kolektif bir kimlik inşasının oluşmasına olanak sağlar. Dinin iman esasları, ibadet şekilleri ahlak anlayışı veya dünya görüşü

²³⁰ Kula, *Kimlik Ve Din*, s. 79

²³¹ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s.70

açısından mevcudu eleştirecek ve bunların yerine kendisine has, ama öncekilerden farklılaşacak olan bir takım inançlar ve kurallar teklif ederek ortaya çıkan ilk hareket, müntesipleri arttıkça ve kendi içinde organizasyonlarını gerçekleştirdikçe iç grup oluşumlarının tamamlamış olur. Söz konusu bu iç yapısının meydana gelişi, dini grubun ötekilere karşı farklı bir kimlik kazanmasını sağlayan en temel süreçtir.²³² Kişi söz konusu süreç ile birlikte bir aidiyet bilincine ulaşır ve kendisini ait olduğu ortak bilinç ve değerler vasıtasıyla tanıtır ve başkası ile olan farkını ortaya koymaya çalışır.

Grup üyelerinin ortak güdüler, ihtiyaçları, hedefleri, beklentileri problemleri vb. belli bir süre etkileşimde zaman grup yapısının şu veya bu şekilde diğer gruplardan farklılaşmasıyla birlikte, bu etkileşim sürecinin doğal sonuçları olan değerler, gelenekler, ortaklaşa icra edilen dini pratikler, ortak beklenti ve idealler ortaya çıkmaya başlar.²³³ Bundan sonraki süreçte grup üyeleri kolektif bir bilinç çerçevesinde “biz Müslümansız, biz Hıristiyansız v.b” gibi söylemlerle kendilerini ifadeye etmeye ve tanıtmaya başlarlar. Dünya görüşünün bazen farklılaşması, ideolojik ve siyasal etmenler, dine dair yaklaşımlarda ortaya çıkan fikri ayrılıklardan v.b ötürü ifade etme biçimleri yani kimlik ifadeleri daha alt gruplar şeklinde cemaatler, mezhepler şeklinde de ifade edebilir. Şu halde dinin etkili işlevlerinden biri kimlik kazandırma, bir varlık bilinci kazandırma, aidiyet bilincine ulaştırma, birlikte var ve taraf olma bilinci temin etmedir. Din, insanın kim olduğunu ifade eden şeyi tanımlayan sosyal bir rol veya durumda o insanın varlığına ve özelliklerine uygun düşen bir anlamlar seti olan kimliğin bir kontrol sistemi olarak işlev görmesinde rol oynar.²³⁴ Din, bu yönüyle grup üyeleri arasında ortak değerler manzumesi olarak gözükmektedir. Ayrıca grup üyelerinin yakın ilişkiler içinde olmalarını, bireyin iç dünyasında kendisiyle barışık olduğu kadar toplumun üyeleriyle de barışık olmasını ayrıca toplumda sağlıklı ilişkiler kurulması görevini üstlenmektedir.

Dini dünya görüşüyle inşa edilen kimlik ile bireyin kendisine ve topluma karşı güven duygusunun kazanılması daha kolay olur. Başka bir ifadeyle, birey tarafından referans olarak kabul edilen din, bireyin kendine ve başkalarına güven

²³² Asım Yapıcı, *Din, Kimlik Ve Önyargı*, Karahan Kitapevi, Adana 2004, s. 104

²³³ Yapıcı, *Din, Kimlik Ve Önyargı*, s. 108

²³⁴ Türkan, “*Kimliğin Oluşmasında Ve Korunmasında Dinin Rolü*”, s. 44

duygusu kazanmasında, öncelikle bir takım değerlere bağlanmasında ve üstün olan, aşkın olan bir varlığa inanma duygusu etrafında bütünleşmiş fertlerle kaynaşmasında imkân sağlar. Böylece birey birtakım değerlere bağlanma ve bir Tanrı inancı etrafında bütünleşmiş fertlerin bulunduğu topluluklarla birlikte olmakla kendine ve başkalarına güven duymaya başlar. Güven duygusunun oluşmasında birtakım değerlere bağlanma ve Tanrı'ya inanmanın sağladığı ciddiyet fikriyle aynı inancı paylaşan insanlar arasında bulunmanın getirdiği huzurun etkisinin olabildiği kabul edilir. Ayrıca bireylerin güven duygusunun pekişmesinde dinin maddi teşkilatları ve faaliyetleri de önem taşır.²³⁵ Sözelimi birlikte yapılan bazı dini ayin ve ibadetlerde her birey, kendisini güven ve huzur içinde hissettiği bir ortamda bulur. Grubun mevcut tüm koşulları, her bireye ayrı ayrı güven verdiği gibi, diğer topluluklar ve âlem karşısında da bireyler kendilerini kuvvetli ve güven içinde hissederler. Ayrıca dini dünya görüşü, Yaratandan ötürü yaratılanı sevmeye düşüncesiyle daima başkalarına karşı hoşgörü prensibini benimsetir, ötekileştirici bir yaklaşımdan öte birleştirici, bütünleyici ve sevgi temelli bir bakış açısı kazandırır.

Bununla birlikte, dinler kendi bütünlükleri içinde insana belli tanımlamalar getirmektedir. Dinini kimliği ile bütünleştiren birey, mensubu olduğu dinin insan yaklaşımına göre aidiyet bilincini yakalar. Şu halde dinlerin insan ve topluma dair tespitlerini ortaya koymak, dini dünya görüşü ile kimlik arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Şeriatı, dinlerin, özellikle de ileri dinler diye nitelendirdiği doğu dinleri arasında insan varlığına ve kimliğine ilişkin ortak bir boyut olduğunu kabul eder. Söz konusu dinlerde insan, tabiattan daha üstün bir varlıktır. Maddi dünyanın yaptığı bütün değerlerden daha üstün bir varlık. İnsan, bütün doğal dünyanın doku ve ürünlerinden farklı doku ve üründür. İnsan bir yanda kendisini tabiatta yalnız bırakan bir yandan da tabiata egemen kılan özelliklere sahiptir. Başka bir ifadeyle, insan, tabiatın içinde bulunan ama tabiattan daha üstün değerlere sahip olan bir varlıktır. Bu değerler insanın bir taraftan yalnız olmasına, garip ve sürgün olmasına yol açarken, diğer taraftan onu tabiata galip, gurbette sürgün, yalnız maddi tabiatla uyumsuz kılan

²³⁵ Türkkan, "Kimliğin Oluşmasında Ve Korunmasında Dinin Rolü", s. 78

aynı değerler, insanın tabiata egemen olmasına sebep olur. O halde insan, tabiata doğal olmayan hâkim bir varlıktır.²³⁶

Hıristiyanlık ile birlikte insanın Tanrı'ya benzediği ve O'nun özelliklerini dünyada taşıyan tek varlık olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bu noktada insanın Tanrı'ya benzemesi, insan hakkındaki önceki kanaatlerde değişiklik olduğunu göstermektedir. Nitekim Antik çağdaki efendi-köle ayrımı, tümüyle olmasa da Hıristiyanlıkta insanın Tanrı önünde eşitliği ilkesine dönüşür.²³⁷ Hatta Hıristiyanlık ile birlikte kişi kim olursa olsun, hangi dinin mensubu olduğuna bakılmaksızın herkesin bir ve eşit bir beden olarak aynı Ruh'ta vaftiz edildiği kabul edilir. İnsanlar tıpkı bir bedendeki her bir organ gibi farklı işlevlere sahiptir ve biri diğerinden bağımsız çalışmadığı gibi, her biri kendi bünyesinde diğerine ihtiyaç duymaktadır. Çünkü insanlık bu inanca göre Mesih'in bedenidir, bu bedenin ayrı ayrı üyeleridir.²³⁸ Şu halde insanlar arasındaki ortak değer bilinci, Mesih'in bedenin birer parçası olmanın gereğidir. Ayrıca antik dünyada kadın kimliği ile erkek kimliği arasındaki ayrım, ilahi kökenli olan Hıristiyanlık dini ile esnetildiği bilinmektedir.

Hıristiyanlık düşüncesi dinsel anlamda kanunlaşmaya başladığında ya da birtakım reformist ve radikal yaklaşımların ortaya çıkmasıyla birlikte insanı değerlendirmesi ve tanımlanması da zaman içerisinde değişim göstermiştir. Dolayısıyla birey ve grupların, dinin sunduğu belli değerler çevresinde örgütlenmeleriyle birlikte kendilerini ifade etme biçimleri ve başkalarından farklı olan yönlerini ortaya koyma eğiliminin ortaya çıktığı görünmektedir.²³⁹

İslam dininin sunduğu dini dünya görüşü, genel itibariyle daha tutarlı bir insan ve toplum kimliği meydana getirdiği kabul edilebilir. Bunda İslam'ın ana kayağı olan kutsal kitabın ve İslam peygamberinin uygulamalarının günümüze kadar değişikliğe uğramadan gelmesinin önemli bir etkisi vardır.

İslam'ın sunduğu dünya görüşüne göre Kur'anın insan ilişkileri, davranışlarıyla ve bütünleştiricilik ilgili bazı ayetleri, başarılı insan eyleminin üç temel esasına işaret eder:

²³⁶ Şeriati, *İnsanın Dört Zindanı*, s. 159

²³⁷ Akdeniz, *Toplum, İdeoloji, İnsan Ve Eğitim*, s. 32

²³⁸ İncil, 1. Korintliler, Zirve Yay. İstanbul, 2005, s. 324

²³⁹ Akdeniz, *Toplum, İdeoloji, İnsan Ve Eğitim*, s. 32

- 1- Kişinin kararlılığının ve inancın gücü
- 2- Kişinin eylemlerinin verimliliği
- 3- Kişinin eylemlerinin, doğruluğundan dolayı etkililiği²⁴⁰

Ebu Süleyman, bireyin eylemlerinin verimliliğini, kişinin yaklaşımında bilimsel nesnellığe bağlılığıyla veya doğruluk (es-salah) olarak adlandırılan bir hususla ilişkilendirir. Dolayısıyla yaptığı şeyle ilişkili olguları ve evrenin yasalarını göremeyen bir kimse, öte dünyada tek bir ödül, yani inanç ve iyi niyet için ödül kazanır. Öte yandan onları, yaptıklarıyla bağdaştıran bir kimse iki ödül; yani inanç ve iyi niyet için bir ödül, doğruluk veya yararlılık için bir ödül kazanır. Örneğin kişi bir kuyu açmayı arzuluyor, ama onu nerede ve nasıl açacağıyla ilgili nesnel olguları anlamıyorsa, öte dünyada iyi niyeti için ödüllendirilir. Kuyu açmayı arzulayan ve ek olarak bunu nerede yapacağını bilen bir kişi, iyi niyeti için öte dünyada ödül alacağı gibi, soğuk su elde edebildiği için bu dünyada da ödül kazanmış olur.²⁴¹

İslam'ın sunduğu dünya görüşü, insani tutumlarla kâinat arasında uyumu gerektirmektedir. Bu uyumu gerekli kılan en önemli unsur, İslam inancındaki tevhit anlayışıdır. Şu halde, dini dünya görüşünü kavrayan bir Müslüman, Allah'ın bağışladığı, temelde iyi olan doğayla uyum içinde yaşar. Bu uyum kendisi gibi düşünen ve aynı dinin mensubu olan kişi ve gruplar arasında bir yakınlaşma ve uzlaşma alanı sağlar. Bu uyumun bir sonucu olarak insan, kusursuzluk ve en üstün derece saflık, hakikat, adalet, merhamet ve barış demek olan Allah'ı sevecektir. Ayrıca kendisi gibi Yaraticının eseri olan ve etnik açıdan kendisinden farklı olan birey veya gruplarla ortak bir bilinci paylaşır ve onlarla benzer kimlik özellikleri sergiler. Bununla birlikte aynı kimse, zarar, adaletsizlik, yozlaşma, zulüm ve saldırganlık demek olan kötüden ve kötülükten nefret edecektir. Bu tip benzer vasıfları kendinde barındıran aynı kişiler arasındaki manevi bağ, ilgili kişiler arasında din temelli ortak bir kimlik şuuru meydana getirir.²⁴²

İslam inancına göre insan, yeryüzünün halifesi olarak yaratılmış, en güzel rızıklarla donatılmış ve yaratılan birçok varlıktan üstün kılınmıştır. Bununla birlikte varlıkların birçoğu insanın bu dünyadaki hizmeti için yaratılmıştır. Aziz Lahbabi

²⁴⁰ Ebu Süleyman, *Kur'ani Dünya Görüşü*, s. 52

²⁴¹ Ebu Süleyman, *Kur'ani Dünya Görüşü*, s. 52

²⁴² Ebu Süleyman, *Kur'ani Dünya Görüşü*, s. 42

bundan ötürü, insandaki Allah aşkını önce hemcinsleri sevmekle başlaması gerektiğine bağlar. Çünkü hepimiz aynı şekilde Allah tarafından şereflendirilmişizdir. İslam toplumu kendi asliyeti içinde, olması lazım geldiği şekilde, insanla münasebeti olan her şeye bir kutsiyet katmaya çağırılmış ve bununla görevlendirilmiştir.²⁴³

III.6. Kimlik Bunalımı ve Yabancılaşmada Dünya Görüşü Faktörü

İlk olarak yabancılaşma bireyin psikolojik bir durumu olarak gözükmektedir. Bununla beraber bireyin mensubu olduğu toplumdan uzaklaşması, inandığı dini terk etmesi, tarihini ve değerlerini önemsemeyip kaybetmesi ile yabancılaşma olgusu sosyolojik bir boyut kazanır. Ayrıca yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler, teknoloji, iletişim ağlarının yaygın hale gelmesiyle birlikte sosyolojik ve psikolojik boyuttaki yabancılaşmanın hız kazandığı kabul edilebilir. Nitekim bireyler gerçek bir kimlik olgunluğuna erişmeden tüm bu vasıtaların etkisiyle kimliğin oluşum sürecini sancılı ve sıkıntılı geçirebilirler.

Birey birtakım yöntemlerle kimliğini oluşturma çabaları sırasında karşılaşacağı bazı güçlükler ve sıkıntılar onun kendisini yeterince bulamamasına neden olur. Bu kimlik oluşumu sırasında önemli ve kritik bir dönemdir.²⁴⁴ Birey için özdeşim örneklerinin farklı olması veya özdeşim modellerinin nitelikli olmaması, toplumda meydana gelen hızlı sosyo-kültürel ve teknolojik değişim ve gelişmeler, toplum değerlerinin kısa süreli değişim göstermesi, medya v.b gibi birçok faktör kimlik bunalımını tetikler. Başka bir ifadeyle kimliği oluşturan unsurlar netleşmez. Öte taraftan insanın kendi özüne, içinde yaşadığı dünyaya, üyesi olduğu topluma, değer verdiği ve benimsediği ilkelere yabancılaşması aynı şekilde kimlik oluşumu üzerinde çeşitli olumsuz izler bırakır.

Kimlik ve yabancılaşma ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için yabancılaşma kavramını irdelemekte fayda vardır. Felsefede ve sosyoloji biliminde çokça tartışılan yabancılaşma daha özel olarak ve ben'e yabancılaşma anlamında, ben'in kendi özünden uzaklaşmasıyla, kendisine ve eylemlerine nesnel bir biçimde, sanki bir ustanın elinden çıkmış bir nesneye bakarcasına yaklaşmasıyla belirlenen bilinç haline

²⁴³ Lahbabi, *İslam Şahsiyetçiliği*, s. 129

²⁴⁴ Kula, *Din Ve Kimlik*, s. 63

karşılık gelir. Buna göre yabancılaşma, kişinin kendi ben'iyle ya da zihin halleriyle, kendisi arasına duygusal bakımdan mesafe bırakması durumunu, kişinin gerçek ben'iyle olan içsel temasını yitirdiğini anlamasının sonucu olan kendinden kopma halini ifade eder.²⁴⁵ İnsanın yapabileceği şeyler çok yönlü ve çeşitli ayrıca doyuma sağlayacak türden olmasına karşın, sayısız mümkünler arasında tek gerçeklik algısının oluşması ve bunun yaşanması insan zihni ile varlığı arasında bir farklılık bir yabancılaşma yaratır.²⁴⁶

Yabancılaşma, genel olarak varlık felsefesi ile özelde ise insanın ve toplumun doğası ile ilgili olması bakımından felsefenin önemli konularının başında gelmektedir. Nitekim yabancılaşmanın nedenleri ve mahiyeti ile ilgili felsefe ve sosyolojide birçok yaklaşım olduğu kabul edilir. Yabancılaşma ile ilgili kavramsal çalışmalarda yahut yabancılaşmanın tarihsel analizlerinde yapılan atıflar Aristoteles'ten Ortaçağ Hıristiyan teolojisine, Aydınlanma felsefesinden eleştirel teoriye, fenomenolojiden varoluşçu felsefeye kadar çeşitlilik arz etmektedir.

Özellikle Hegel, yabancılaşmayı metafizik bir problem olarak ortaya atarak, ruhun ideal bir varlık olarak kendisini gerçekleştirme gerektiğini fakat ruhun yönelimi ile o anda yapmakta olduğunun birbirine yabancı kaldığını ve bundan tatmin duyduğunu belirtir ve böylelikle yabancılaştığını kabul eder.²⁴⁷ Ayrıca Hegel'e göre yabancılaşma, aynı insanın, özne yani kendisini gerçekleştirmeye çalışan yaratıcı insan ve nesnenin birbirine yabancı hale geldiği zaman ortaya çıkar. Bu yaklaşımı Feuerbach ve Marks sosyal bir muhteva kazandırarak izah ederler. Marks yabancılaşmayı daha çok işçinin ürettiği şeye yabancılaşması şeklinde nitelendirirken, Feuerbach yabancılaşmanın kaynağını din kurumunda bulmuştur. Tanrı'nın kendi kendisine yabancılaşmış insan olduğunu savunan Feuerbach 'ın gözünde Tanrı, insanın özünün mutlaklaştırılması ve insanın kendisinden uzaklaşmasıdır. Yani O'na göre insan, kendi özünden, daha yüksek, hayali ve yabancı bir varlık yarattığı, onu kendi üstüne koyduğu ve karşısında kendisini köleleştirdiğini ve böylelikle yabancılaştığını kabul eder.²⁴⁸ Sartre ve Camus gibi ateist varoluşçu filozoflar ise yabancılaşmanın anlam ve amaçtan yoksun bir

²⁴⁵ Cevizi, *Felsefe Sözlüğü*, s.920

²⁴⁶ İsmet Özel, *Üç Mesele*, Tiyoyayıncılık, İstanbul 2013, s. 75

²⁴⁷ Özel, *Üç Mesele*, s. 71

²⁴⁸ Muhammet Ertoylar, *Yabancılaşma Kader Mi, Tercih Mi?*, Lotus Yay. Ankara 2007, s. 19

dünyanın doğal bir parçası olduğunu ve varoluş saçmalığının bir sonucu olduğunu belirtirler. Bu açıdan yabancılaşma her haliyle felsefeden sosyolojiye, sosyal bilimlerden sanat ve edebiyata kadar etkinliğini ortaya koyan insan hayatına yenilikler getirdiği kadarıyla, birey ve toplumda kimlik krizlerine ve bir yönüyle bireyin özüne de yabancılaşmasına sebep olan bir durumun ifadesidir.

Bunun yanı sıra, öz-varlık, bilen-bilinen, akıl-gerçeklik gibi ayrımları benimseyen varoluşçu felsefe ise, bilen özneyi, yani insanı da varoluşun bir parçası kabul eder. Dolayısıyla bu felsefi öğretilerde akıl ile doğa arasındaki kesin bir ayrımın yabancılaşmaya kesin çözüm getirmekten çok sorunu daha da derinleştireceği düşünülmektedir.²⁴⁹ O halde özellikle teoloji, birey ile varlık âlemleri arasında kesin ayrımın yapılması ve bunların çok farklı iki durum gibi kabul edilmesi yabancılaşmasının en önemli sebebi kabul edilir. Dini dünya görüşünde sözü edildiği gibi, insan-varlık veya insan ile dış dünya arasında, daha çok tevhit inancı ile şekillenen dünya görüşlerinde, zorunlu bir bağ vardır. Bu bağın kopması veya zayıflaması, beraberinde varlığa ve dünyaya yabancılaşmayı getirmektedir.

Özellikle günümüzdeki değişim-dönüşümün hızlı gerçekleştiği ve buna bağlı olarak yabancılaşmanın ortaya çıkışı, yabancılaşma kuramına duyulan ilgiyi artırdığı kabul edilebilir. Bireyin dünya görüşü ve buna bağlı olarak bireylerin bireysel ve kolektif kimlik talepleri, yabancılaşmanın zorunlu olarak etkisi altında kalmaktadır. Nitekim toplumdaki yabancılaşma bireyde “zihinsel yabancılaşma” şeklinde tezahür eder ve kimlik bunalımı veya kişinin kendisine yabancılaşması bu şekilde kendisini gösterir. Başka bir ifadeyle, geleneksel değerler sisteminin küresel ve hümanist değerlerle buluşması ve hatta çatışması, bürokratik örgütlenme biçimi, örgütlü toplum düzeni, bireysel yaşamın mekanikleşmesi hem toplum düzeninde hem de bireysel bilinçlerde “arızalar” meydana getirmektedir.²⁵⁰ Yabancılaşma her yönüyle bireyin kimliğine ve dünyayı algılama biçimine etki etmektedir. Şu halde kimlik bunalımı denilen bireyin yabancılaşması durumu; hiçbir yerde dayanak bulamayan, kendisi ile değerleri arasına mesafe koyan, dini ve milli değerlerini öteleyen ayrıca küreselleşmenin etkilerine maruz kalmış ve kentsel yaşam tarzlarına uyum sağlayamamış yeni kentli veya kentleşmemiş köylülerin kabullenemediği,

²⁴⁹ Ertoy, *Yabancılaşma Kader Mi, Tercih Mi?*, s. 16

²⁵⁰ Ertoy, *Yabancılaşma Kader Mi, Tercih Mi?*, s. 21

tutunamadığı topluma ve kendisine karşı yabancılaşması ile kendini göstermektedir.

Yabancılaşma insanoğlunun kaçınılmaz bir gerçeği olarak gözükmektedir. İnsanın yabancılaşmasını daha çok teolojik argümanlarla yorumlayanlar yabancılaşmayı, insanın ilahi varlıkla başlangıcındaki birliğini yitirmesinin sonucu olarak görürler.²⁵¹ Buna göre insan için yabancılaşma, yaratılmış olan bir ben'in var olduğu gerçeğinin bilinmemesi doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca hayata ve evrene anlamının Mutlak Yaratıcı tarafından verilmiş olduğunu anlamamak da ben'in yabancılaşmasına yol açmaktadır ve böylelikle kendisine yabancılaşan insanoğlu için kimlik sorunları meydana gelmektedir.²⁵² Bu tip yabancılaşmanın ikinci bir yüzü ise daha çok Batı'da hümanizma ile ortaya çıkan fakat günümüzde Avrupa'nın hayat tarzına dönüşen ve özellikle de ABD'nin kendine özgü tarihi içinde gerçekleşen bireycilik anlayışıdır.²⁵³ Bu açıdan yabancılaşma özellikle gençlik kesiminde doğurduğu olumsuzluklardan dolayı istenmeyen bir durumdur. Kuşaklararası çatışmanın temel nedenlerinden bir olarak kabul edilen bireycilik anlayışını da böylelikle yabancılaşmaya bağlamak mümkün gözükmektedir.

Özellikle küreselleşmenin doğurduğu yabancılaşma olgusu ile birlikte kimlik algısı üzerinde değişiklikler olmaktadır. Küreselleşmenin en önemli sorunu "ben" duygusunu ön plana çıkarmış olmasıdır. Bu anlayış, küresel değerler sisteminin bir parçası olarak tüm dünyada etkiler yaratarak gelişmektedir. Bununla beraber insan bunun diyalektik karşıtı olarak da kendisini yine ifade etme ihtiyacı duyar. Bunun en önemli sebebi birçok farklı kimliğin meydana getirdiği çok kimlikli bir çerçeve içerisinde yaşadığımız gerçeğidir. Etnik, dini, mezhep, cinsiyet v.b kimlik algılamaları ve bireyin kendisini ifade etme şekli bu farklılığa neden olduğu temel sorunları ortaya çıkarmaktadır. Burada kimlik sorunlarının ortaya çıktığını görmek mümkündür. Çünkü "ben" devamlı "biz" ile bir çarpışma hali yaşar. Ayrıca küreselleşme, daha önce bilinmeyen kimlikleri insana ve topluma sunar ve çoğu zaman yeni kimlikler toplum içinde kendilerini temsil edecek bireyleri de

²⁵¹ Ertay, *Yabancılaşma Kader Mi, Tercih Mi?*, s 21

²⁵² Özel, *Üç Mesele*, s. 71

²⁵³ Rasim Özdenören, *Müslüman'ca Düşünme Üzerine Denemeler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 14

bulabilmektedir.²⁵⁴ Böylelikle birey, birden fazla kimliğin temsilcisi haline alabilmektedir.

Kemal Sayar, yaşadığımız yüzyılda artık kimliğin sosyal bir ürün olduğu ve “postmodern” toplumlarda tek ve istikrarlı bir kişisel kimliğin üretilip sürdürülmesinin zorlaştığını belirtmektedir. Nitekim Sayar, benliği ve kişinin kendini algılama şeklini, bir sürekliliği olan kararlı bir organizma değil, kendini şimdiki zamanda nasıl tanımlıyorsa öyle olan bir şey olarak kabul etmektedir. Kişi asıl kimliğinin dışındaki kimlikleri bir giysi gibi kolayca giyinip soyunulabilmektedir. Kişi bu kimliklerle özdeşleşse de onların varlığını “olmazsa olmaz” bir durum olarak yaşamamakta, başka bir deyişle birey, o kimlikleri pek de sahih olmayan bir şekilde benimsemekte, bununla birlikte tam anlamıyla onu içselleştirmemektedir.²⁵⁵

Yabancılaşmadan etkilenen, yabancılaşmanın olumsuz sonuçlarına maruz kalan insan, doğrunun ne olduğunu tespitinde tek başındadır. İnsan için doğru olan içgüdü ile belirlenemeyeceğine göre, insanın kendi kendisi için bir değerler silsilesi kabul edip yürürlüğe koyması gerekir.²⁵⁶ Sonuç olarak birey, içinde bulunduğu kimlik sorunlarını aşabilmek için kurtuluşu başkasından bekleyemez, kendi yabancılaşmasına, dışlanmasına, itilmesine ve sömürülmesine yine kendisinin yapacağı tercih etkili olacaktır. Bulunulan, gelinilen duruma nasıl bireysel tutum ve davranışlar neden olduysa, çözüm ve mücadele yerine savunma mekanizmalarına sığınmayı tercih etmişse, bunun karşıtını oluşturan özgür ve sağlam ve istikrarlı kimlik durumuna da yine bireyin kendisi karar verecektir. Birey yabancılaşma durumuna son vermek ve onu aşabilmek için toplumsal sürecin değiştirilmesine ve daha sağlam bir yapının kurulmasına katkıda bulunmalıdır. Toplumda yaşanan çelişkileri belirtmeli, gelişmeyi sadece bireysel anlamda yeterli görmemeli ve gelişmenin toplumsallaşmasına çalışmalıdır. Bu noktada başvurulması gereken ve sağlam bir gelişmenin değişmez unsurları sayılan dini, milli ve tarihi değer göz ardı edilmemelidir.

²⁵⁴ Arıboğan, “Katolikleşen Dünyada Belirsizlik Ve Strateji”, *Dünya Görüşü*, s.28

²⁵⁵ Kemal Sayar, “Türkiye’de Benliğin Dönüşümü”, <http://www.kemalsayar.com/sayfalar.aps?s=22/> 18.11.2012

²⁵⁶ Özel, *Üç Mesele*, s. 76

III.6. Değişme/Sosyal Değişme, Yabancılaşma ve Kimlik Sorunu

Kimlik bunalımı ve yabancılaşma açıklanırken başvurulacak konulardan biri, değişme ve sosyal değişmedir. Şu açık bir gerçektir ki değişme tüm toplumların önemli bir unsurudur. Çünkü hayat bir dinamizm ve ilerleme kaynağıdır.²⁵⁷ İnsan kendisini ona uydurmak mecburiyetindedir. Bununla beraber, toplumlar birbirlerinin tecrübelerinden istifade ederler. Birbirlerinden habersiz kalınmışsa, bir temas kurulamamışsa, toplum kendi içine kapalı kalır ve kısır döngü devam eder. Değişme, ilerleme için en önemli koşuldur denilebilir. O halde değişim varlığa özelde ise insana özgüdür.

Evrende her şey var ve dolayısıyla evren değişmektedir. Fakat akıl ve özgürlüğüyle doğaya hükmetme gücüne sahip olan insan için değişim ve yabancılaşmanın farklı boyutları ve anlamları bulunmaktadır. Çünkü insan bir ölçüde belli değişmelere ve yabancılaşmalara neden olur. Dünyadaki değişimin itici gücü, insan olduğuna, insanın yapısı gereği değişmemesi, değiştirilmemesi ve yabancılaşmaması mümkün olmadığına göre yabancılaşma insan için kaçınılmazdır, hatta değişimin artmasıyla birlikte artmış olduğu söylenilebilir.

Şuurlu varlık sahaları değinildiği üzere değişmeden ayrı düşünülemez. Ancak değişme iyi tespit edilmelidir. Değişimi hayatın dış yüzünde meydana geldiği unutulmamalıdır. İnsanın iç dünyasında meydana gelen olumsuz yöndeki değişimler kimlik bunalımını, dolayısıyla da kişinin kendini kaybetmesine zemin hazırlar. Bununla beraber insan dışındaki bütün canlıların yaşama çevresi belli bir bölge ile sınırlı iken, insanın belli bir yaşama çevresinin olmaması onu kendisine özel bir çevre yaratmaya zorlar.²⁵⁸ Kültür adı verilen bu yaşama çevresinin nasıl bir çevre olacağını da insan belirler.

Evrensel bazı değerler ile birlikte, her kültürün kendine ait değer yargıları, kimlik muhtevası vardır. Bunlar gelenek görenek, sosyo-politik ve ekonomik değerler, milli ve dini yargılar gibi birçok kaynaktan beslenmektedir. Bunlar kültürün ve kimliğin iç oluşumunu gerçekleştiren ve çoğu zaman imana dayanan milli ve dini

²⁵⁷ Sezen, *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma Ve Kimlik*, S 17

²⁵⁸ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefe Antropolojisi*, İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay. 1971, s. 29

değerlerdir.²⁵⁹ Yine kültürel anlamda kimlik sorunu, bir grup insanın belirli bir uzamı bilinçli bir biçimde kendilerine mekân edinerek ortak bir yaşam kurmasıyla başlar. Bir grup insanın belli bir mekânda tercih edilmiş birlikteliği biz-ötekiler ve içeridekiler-dışarıdakiler karşıtlığını doğurur. Ötekilerle karşılaşma veya dışarıda bulunma bilinen yaşam kalıplarının sürekliliğini tehlikeye soktuğu için, mekân ve topluluk değerli hale gelir. Tehdit unsuru olan öteki, dışarıdaki, yabancı ve düşman iç topluluğun üyelerini birbirine yakınlılaştırarak kardeş, dost kalır.²⁶⁰

Açıktır ki değişmenin kendisi bizatihi bir değer değildir.²⁶¹ Onu şu veya bu şekilde anlamlandıran, insana olan nispetidir. Başka bir ifadeyle, insanın ona bakış açısı, değerlendirme biçimi, ilgisidir. Çünkü insan değişmeye hangi açıdan bakar, hangi ölçülerle değerlendirirse, dünyasını, kimliğini ve kültürünü o şekilde kurmuş olur. Değişmeye karşı olmak elbette ki yanlış ve anlamsızdır. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere, toplumun önemli bir unsuru değişmedir. Sorun şudur ki; değişmenin anlaşılabilmesi ve yanlış yorumlanmasıdır. Öte taraftan değişme kadar istismar edilen bir kavram pek azdır. Bu istismar dahi huzursuzluk kaynağı olabilmektedir. Değişme doğru şekilde anlaşılmasa, yani tüm maddi ve manevi değerlerin bakış açısı ve ölçüsüyle kavranıp değerlendirilmezse kimlik ve kültür yozlaşmasına sebep olur. O halde bir değişim hedefleniyorsa, geçmişteki değerleri görmezden gelerek gelişme ve ilerlemenin sağlanacağı zannedilmemelidir. Zira gelişme, toplum geleneğini, yani dini ve kültürel mirası koruyarak, onları yeni birtakım değişiklikler ve keşiflerle daha yetkin değerler haline getirmek demektir.²⁶²

Bu noktada ortaya çıkan sorun gelişmenin ne şekilde tanımlanması gerektiğidir. Sosyal gelişme gerçek gelişmeyi ifade ediyorsa, sorun yok demektir. Yabancılaşmaya ve yozlaşmaya doğru gidiyorsa sorun vardır ve bunların iyi tespit edilmesi gerekir. Bunun ölçütü çoğu zaman izafi ve belirsiz değildir. Yozlaşma ve yabancılaşma ile birlikte kendinden uzaklaşmak ve kimlik bunalımı açıkça

²⁵⁹ Köseoğlu, *Milli Kültür Ve Kimlik*, s. 169

²⁶⁰ Özyurt, *Kimlik Ve Farklılaşma*, s. 182

²⁶¹ Köseoğlu, *Milli Kültür Ve Kimlik*, s. 170

²⁶² Uyanık, "Çağdaşlaşma, Değişme Ve Dönüşme Tartışmalarında Sosyal Kimlikler Meselesi", *Din Kültür Ve Çağdaşlık*, s. 67

görülebilmektedir. Dahası bu tip sorunlar beraberinde daha kalıcı problemleri meydana getiren kültürel yabancılaşmayı ortaya çıkarır.²⁶³

Toplum açısından kimlik bunalımı ve yabancılaşma, soğuma sürecinin ortaya çıkış şekillerindedir; hayatın bütünlüğü bozulmaya, değerlerin sıralanması değişmeye başlar. Bunun temel sebebi iman zaafı²⁶⁴ olarak kabul edilir ve ilk tezahürleri aydın kesiminde görülür. Nitekim Yabancılaşma, kimlik bunalımı ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan bozulmanın temelinde aydını sorumlu görenler vardır.²⁶⁵

Yabancılaşma sürecinde toplum karşılaştığı hayat meselelerini çözemediği zaman, düşünen ve sorumluluk duyan aydın kesimlerde, giderek kendine ve kendi kültürüne olan güveni sarsılmaya başlar. Bu süreç giderek başka kültürlerle hayranlığa ve kendi kültürünü küçük görmeye, aşağılamaya kadar varır. Yabancı kültürlerin müesseseleri ve değerleri, bakış açıları üstün görünmeye başlanılır; en iyinin, en doğrunun, en güzelin kendi kültürlerinde olduğu inancı artık kaybedilmiştir. Böylelikle değerlerin sıralanışı, bakış ve değerlendirilme biçimleri değişir, hayat öncelikleri farklılaşarak toplum krizleriyle baş başa kalır.

²⁶³ Sezen, *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma Ve Kimlik*, s. 92

²⁶⁴ Köseoğlu, *Milli Kültür Ve Kimlik*, s.126

²⁶⁵ Sezen, *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma Ve Kimlik*, s. 149

SONUÇ

Farkında olsun ya da olmasın her insan bir dünya görüşünün kabullerine göre yaşamaktadır. Her bireyin, dünya görüşü tartışması yapmasını beklemek mümkün olmasa da, en azından bireylerin içinde bulunduğu ve kurallarına riayet ettiği, değerlerini bir şekilde kabul ettiği toplumların bir dünya algılayışı vardır. Dini temayül tümüyle olmasa da genel anlamda dünya görüşünün ana renklerini belirlemede etken kabul edilir. Bu açıdan ilahi kaynaklı olsun veya olmasın her din kendi değer ve inanç sistemine göre bir dünya görüşü sunmaktadır. Çünkü dinler dünya, gelecek, varlık, insan v.b hakkında zihne takılan sorulara cevap verebilme yetkinliğine sahiptir. Öte taraftan bir yaratıcı fikrini kabul etmeyen, aklın ve bilimin her türlü soruyu cevaplayabilme yetkinliğinin olduğu kabul edilen ve deney-gözlemin veri ve bilgileri dışında herhangi bir bilginin varlığı ve doğruluğuna inanmayan bilimsel dünya görüşü, metafizik alandan ve bilgiden bağımsız bir anlayış sunmaktadır.

Bireyin dünya görüşü, onun toplumundaki maddi ve manevi, soyut ve somut boyutlarına tabidir. Birey için bu kaçınılmaz bir gerçektir. Kişinin dünya hakkında sahip olduğu zihinsel suret, onun mensubu olduğu toplum ile benzer ve aynı ölçektedir. O halde kişinin dünya görüşü aslında onun nasıl düşündüğünün ve düşündüklerini ne şekilde yaşadığının bir ifadesidir. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, herkes dünyayı nasıl görüyorsa, aslında o şekilde yaşamaktadır.

Araştırmamın bulgularına göre, insan davranışlarını açıklamak için geliştirilmiş teorik bir yapı olan kişiliğin önemli bir bölümünü benlik oluşturmaktadır. Psikolojinin bir konusu olmasına karşın varılan bulgular doğrultusunda, benliğin aslında felsefesinin önemli bir konusu olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu açıdan batı felsefesi tarihi içinde çokça tartışılmış olan benlik konusu, Avrupa dışındaki birçok düşünürün de üzerinde fikir beyan ettiği bir kavram olarak gözükmektedir.

Genel anlamda benliğe dair yaklaşımlar iki ana başlık altında toplanmaktadır. Birincisi bilginin öznesi olarak benlik ve ikincisi ise bilginin nesnesi olarak benliktir. Bunun paraleli şeklinde benlik konusu maddeci ve maddeci karşıtı şeklinde de sınıflandırmak mümkündür. Buna göre Tanrı'nın varlığı ve bilgisini kabul eden filozoflar başta Descartes olmak üzere, rasyonalistler genellikle benliğin kaynağına

Tanrı'yı yerleştirmişlerdir. Ampirist geleneği takip eden deneyci filozofların ise daha çok benliğin nesne olan yönüne vurgu yaptıkları anlaşılmaktadır.

Kişiliğin gelişiminde değişik birçok faktörün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bunların bazıları kişinin biyolojik yatkınlığıyla ilgili iken, çevresel faktörler biyolojik olmayan tüm faktörleri kapsamaktadır. Kişiliğin gelişmesi süreci, sosyal hayata paralel olarak, bireyin tüm hayatı boyunca devam etmektedir. Bu açıdan değerlendirince, kişiliğin esasında, sosyal faktörlerin sürekli işlendiği ve neticede davranış biçimlerinin oluşturulduğu bir alan olduğu söylenebilir. Ayrıca bireyin dünya görüşü, onun yerine getirmesi gereken rolleri belirlemede etkin gözükmektedir. Ayrıca toplumda yaşanan değişim-dönüşümler, teknolojik araçlar, yazılı ve görsel medya, tümüyle olmasa da yine kişilik oluşumuna etki ettiği gözden kaçmayan başka bir husustur.

Kişinin daha çok sosyal bir yönü olarak ortaya çıkan kimlik kavramı, ortak değer ve çıkarlar doğrultusunda birleşme, ortak bir amaca hizmet etme anlayışını taşımaktadır. Bununla birlikte bireylerin kimlik algıları, mensubu oldukları grubun, toplumun değer yargılarına, inançlarına, milli ve dini değerlerine göre gerçekleşmektedir. Dinin önemli fonksiyonlarından biri sosyalleşme sürecini hızlandırmasıdır. Ayrıca önemli bir sosyal bütünleşme aracı olarak karşımıza çıkan din ve dolayısıyla dini dünya görüşü, kimlik oluşturmada tek başına yeterli olmamakla birlikte kimliğin oluşumu esnasında referans alınan önemli bir etkidir. Öte taraftan bireyler mensubu oldukları toplumun dünya görüşünden ayrı düşünülemezler. Bu açıdan ortak bağların oluşumunda ve kimlik şuurunun meydana gelmesinde zorunlu olarak dünya görüşünün etkisi vardır denilebilir.

Son yüzyılda yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler sadece bilim ve teknoloji ile sınırlı kalmamış, insanın sosyal hayatına da ciddi etkilerde bulunmuştur. Bu açıdan yaşanan çeşitli sorun ve sıkıntılar sosyolojik anlamda yabancılaşmayı hızlandırarak kimlik oluşu üzerinde çeşitli sıkıntılar meydana getirmiştir. Özellikle küreselleşme ile birlikte kimlik algısı üzerinde değişikliklerin olması kaçınılmaz olmuştur.

KAYNAKÇA

- ADANIR, Oğuz: **“Kimlik Mi Zihniyet Mi?”**, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, İzmir, Kasım 2002
- ADLER, Alfred: **İnsanın Doğasını Anlamak**, İlya Yayıncılık, İzmir 2003
- ADLER, Alfred: **Sosyal Duygunun Gelişinde Bireysel Psikoloji**, Hayat Yayınları, İstanbul 2002
- AKDENİZ, Hüsrev: **Toplum, İdeoloji, İnsan Ve Eğitim**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2012
- AKTO, Akif: **“Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü”**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2(2011)
- AKYÜZ, Niyazi: **“Din Ve Kültür”**, Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi, Gündüz Yayınları, Ankara 2011 ss. 341-348
- ALPAY, Şahin: **“Dünya Görüşü Ve Siyaset”**, Dünya Görüşü, Bersey İletişim Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2009, ss. 92-111
- ANIK, Cengiz: **“Toplumsal Zihniyet Aracılığı İle Sosyal Kontrol”**, Uluslar arası Güvenlik Ve Terörizm Dergisi c. 2/1, Trs.
- ANIK, Mehmet: **Kimlik Ve Çokkültürcülük Sosyolojisi**, Açılım Yayınları, İstanbul 2012
- ARIBOĞAN, Deniz Ülke: **“Katolikleşen Dünyada Belirsizlik Ve Strateji”**, Dünya Görüşü, Bersey İletişim Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2009, ss.12-32
- ATKINSON, Rita & Richard C. : **Psikolojiye Giriş 1-2**, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1995
- AYDIN, Mehmet S: **“İkbal’in Felsefesinde İnsan”**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c: 29, sayı: 1, Ankara 1987
- BAYAT, Bülent: **“Bireylerin Benlik Algısı (Benlik Tasarımları) Sistemi Ve Bu Sistemin Davranışları Üzerindeki Rolü”**, Kamu-İş Der. sayı:2, Ankara 2003
- BİLGİN, Nuri: **İnsan İlişkileri Ve Kimlik**, Sistem Yayınları, İstanbul 2001
- BOLAY, Süleyman Hayrı: **Türkiye’de Ruhçu Ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, Nobel Yayınları, Ankara Nisan 2008

- CEVİZCİ, Ahmet: **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999
- CEVİZCİ, Ahmet: **Felsefe**, Sentez Yayınları, İstanbul, Ekim 2008
- CUNDİOĞLU, Düccane: **“Dünya Görüşü Ve Dil”, Dünya Görüşü**, Bersey İletişim Enstitüsü Yay., İstanbul 2009, ss. 68-92
- ÇAĞATAY, Murat: **“Kimlik Ve Toplumsal Barış”**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996
- DESCARTES, René: **Metafizik Düşünceler**, MEB Basımevi, İstanbul 1967
- DESCARTES, René: **Yöntem Üzerine Konuşmalar**, Alter Yayıncılık, Ankara 2009
- DİNDAR, Bilal: **Personalizm**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002
- DOĞAN, Recai: **“Din Ve Eğitim”, Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi**, Editör: Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Gündüz Yay. Ankara, 2011, ss. 309-315
- ERİNCİK, Selçuk: **“Kimlik Ve Çokkültürcülük Sorunu”**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2(2011)
- EROĞLU, Feyzullah: **Davranış Bilimleri**, Beta Yay. 3. Baskı, İstanbul 1996
- ERTOY, Muhammet: **Yabancılaşma Kader Mi, Tercih Mi?**, Lotus Yayınları, Ankara 2007
- FİCHTER, Joseph: **Sosyoloji Nedir?**, Çev. Nilgün Çelebi, Atilla Kitapevi, Ankara 2001
- GİDDENS, Anthony: **Modernite Ve Bireysel-Kimlik**, Say Yayınları, İstanbul 2010
- GÖKBERK, Macit: **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitapevi, 23. Basım, İstanbul, Nisan 2012
- GÜLGEN, Haluk: **“Dünya Görüşü Ve İletişim”, Dünya Görüşü**, Bersey İletişim Enstitüsü Yay., İstanbul 2009 ss. 138-145
- G.W.Leibniz: **Monadoloji**, Milli Eğitim Yayınevleri, İstanbul 1962

- HAYYAM, Ömer: **Bütün Dörtlükler**, Cem Yayınevi, İstanbul, Mart 1998
- HUME, David: **İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma**, Çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986
- İKBAL, Muhammed: **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul Trs.
- İKBAL, Muhammed: **Toplum Ve Benlik**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999
- JUNG, Carl G: **İnsan Ruhuna Yöneliş**, Say Yayınları, Ankara 2012
- JUNG, Carl G: **"Kişiliğin Gelişimi", Kişilik Oluşumu Ve Sorunları**, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2005
- KANT, Immanuel: **Pratik Aklın Eleştirisi**, Türkiye Felsefe Kurumu, Çeviri Dizisi-2, 1999
- KAYAN, Ramazan: **Kimlik İnşası**, Çıra Yayınları, İstanbul 2000
- KAYAN, Ramazan: **Vahyin Gölgesinde Kimlik İnşası**, Çıra Yayınları, İstanbul 2010
- KAZANCI, Metin: **"Althusser, İdeoloji Ve İdeoloji İle İlgili Son Söz"**, Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, Trs.
- KEYDER, Çağlar: **"Dünya Görüşü Ve Toplumbilim"**, Dünya Görüşü, Bersey İletişim Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2009, ss. 32-53
- KOÇ, Emel: **"Klasik Materyalizm Ve Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi Ve İlk Yansımaları"** Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 1, sayı-2, Kasım 2009
- KÖSEOĞLU, Nevzat: **Türk Kimliği Ve Türk Dünyası**, Ötüken Yay., İstanbul 1998
- KUHN, Thomas S: **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, Çev. Nilgün Kuyaş, Alan Yayınevi, İstanbul 2003
- KULA, M. Naci: **Kimlik Ve Din**, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2001

- KURT, Abdurrahman: **“Din Ve Aile”**, Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi, Editör: Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Gündüz Yay. Ankara, 2011, ss.295-308
- LAHBABİ, Aziz: **İslam Şahsiyetçiliği**, Yağmur Yayınları, İstanbul 1972
- LEFEBRE, Henri: **Sosyalist Dünya Görüşü**, Çev. Doğan Görsev, Yordam Kitap, İstanbul 2010
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin: **Felsefe Antropolojisi**, İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay. 1971
- MISİROĞLU, Kadir: **İslam Dünya Görüşü**, Sebil Yayınları, İstanbul 2010
- MONTAIGNE, Michel De: **Denemeler**, Alkım Yayınları, İstanbul, Trs.
- MOUNIER, Emanuel: **Varoluş Felsefesine Giriş**, Say Yayınları, İstanbul 2007
- ÖKTEM, Ülker: **“Fenomenoloji ve Edmund Husserl’ de Apaçıklık Problemi”**, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 45-1, 2005
- ÖNER, Necati: **Felsefe Yolunda Düşünceler**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999
- ÖZDENÖREN, Rasim: **Müslüman’ca Düşünme Üzerine Denemeler**, İz Yayıncılık, İstanbul 2013
- ÖZEL, İsmet: **Üç Mesele**, Tiyo Yayıncılık, İstanbul 2013
- ÖZKAN, Fatih: **“Dünya Görüşü Öğretisi”**, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı/No: 1, Nisan 2012
- ÖZYURT, Cevat: **Kimlik Ve Farklılaşma**, Açılım Yayınları, İstanbul 2012
- SARTRE, Jean P: **Bulantı**, Çev. Volkan Ünal, Kutup Yıldızı Yay. İstanbul 2010
- SARTRE, Jean P: **Varoluşçuluk**, Çev. Asım Bezirci, Say Yay. İstanbul 2012

- SEZEN, Yumni: **Çağdaşlaşma, Yabancılaşma Ve Kimlik**, Rağbet Yayınları, İstanbul, Aralık 2002
- SÜLEYMEN, A. Ebu: **Kur’ani Dünya Görüşü**, Mahya Yayınları, İstanbul 2012
- SPINOZA, Baruch: **Ethica**, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012
- ŞERİATİ Ali: **Dünya Görüşü Ve İdeoloji**, Fecr Yayınları, Ankara 2011
- ŞERİATİ Ali: **İnsanın Dört Zindanı**, Fecr Yay. Ankara 2012
- ŞERİATİ Ali: **Kendisi Olmayan İnsan**, Fecr Yayınları, Ankara 2012
- TAN, Hikmet: **Aydın Kimdir?**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2012
- TOKAT, Latif: **Dünya Görüşü-Din İlişkisi**, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/1 C. 5
- TOURAINÉ, Alain: **Modernliğin Eleştirisi**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012
- TÜRKKAN, Zeynep: **“Kimliğin Oluşmasında Ve Korunmasında Dinin Rolü”**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011
- UYANIK, Mevlüt: **”Çağdaşlaşma, Değişme Ve Dönüşme Tartışmalarında Sosyal Kimlikler Meselesi”**, Din Kültür Ve Çağdaşlık, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, Mayıs 2007
- UYGUR, Nermi: **Edmund Husserl’de Başkasının Ben’i Sorunu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997
- ÜLGENER, Sabri: **Zihniyet, Aydınlar Ve İzmler**, Mayaş Yay, Ankara 1993
- YALÇIN, Şahabettin: **Modern Felsefede Benlik**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010
- YAMAN, Hülya: **“Husserl’de Başkasını/Yabancıyı Algılama Sorunu”**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Nisan 2009
- YANBASTI, Gülgün: **Kişilik Kuramları**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990

- YAPICI, Asım: **Din, Kimlik Ve Önyargı**, Karahan Kitapevi, Adana 2004
- YAPICI, Asım: **Din, Kimlik, Biz Ve Onlar**, Karahan Kitapevi Yayınları, Ankara 2004
- YILDIZ, Recep
& DEMİR, Sakine: **“Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet”**, DPÜ Fen Edebiyat Fak. Yay. Trs.
- YORULMAZ, Murat: **“Din Ve Kimlik Bağlamında Türkiye’de Kimlik Arayışları”**, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt:3 Sayı:2 Haziran 2012
- YURTTAŞ, Tahsin: **“Muhammed İkbâl Felsefesinde Benlik Kavramı”** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009
- ERİŞİMLER: [www.ilimler.org/ilimdunyasi/images/.../KisilikVelgiliKavramlar.pdf/](http://www.ilimler.org/ilimdunyasi/images/.../KisilikVelgiliKavramlar.pdf) 24.04.2013
- [www.mehmetcoban.com.tr/KULTURKITAB.pdf/](http://www.mehmetcoban.com.tr/KULTURKITAB.pdf) 10.03.2013
- <http://www.eminsert.org/component/content/article/54-insani-ve-sosyal-gelisim-merkezi/198-dunya-gorusu-ve-davrans.html/> 17.03.2013
- <http://www.kemalsayar.com/sayfalar.aps?s=22> /18.11.2012

ÖZET

Bu araştırmada bireylerin sahip olduğu dünya görüşünün kimlik ve kişilik oluşumuna etkisinin olup olmadığı konusu incelenmiştir. Araştırmada dünya görüşünün oluşmasına etki eden unsurların neler olduğu, ilgili eserler ve makaleler göz önünde tutularak ortaya konulmuş olup birinci bölümde dünya görüşü, temel başlıklar altında dayanakları ile birlikte ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde dünya görüşünün ben/benlik ve dolayısıyla da kişilik üzerindeki etkileri, ulaşılan bilgiler ve bulgular eşliğinde işlenerek, kişilik oluşumunda dünya görüşünün nasıl bir rol oynadığı ortaya konulmuştur. Buna göre bireyin dünya görüşünün, kişinin yerine getirmesi gereken rollerin şekillenmesinde önemli bir yer tuttuğu sonucuna varılmıştır.

Üçüncü bölümde dünya görüşü ile kimlik oluşumu arasındaki ilişki incelenmektedir. Yapılan inceleme ve araştırmalara göre birey ve toplum, her koşulda dünya görüşlerini meydana getiren unsurları kimliklerine yansıtmaktadırlar. Bu bölümde kimlik ile bireyin dünya görüşü arasında zorunlu bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca kimlik, bireyin sahip olduğu ve onu diğerlerinden ayıran, ırk, renk, cinsiyet, din, dil, meslek gibi özelliklere göndermede bulunur. Bu haliyle kimlik yalnızca olgusal düzeyde kalmaz, bireyin bilincine ve duygularına ve dünyayı algılayış biçimine de sirayet eder. Bireyin hayatına anlam katan kimliğin öğeleri birbirinden bağımsız değildir. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın üçüncü bölümünde kimlik ile dünya görüşü arasındaki yukarıda değindiğimiz ilişki incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Dünya görüşü, kişilik, kimlik, ben/benlik, başkası, değişme, yabancılaşma

ABSTRACT

In this study, it is examined if the world view of the individuals has an effect on identity and personality formation. In the research , it is presented that what are the factors that affect the formation of world view by taking into account the artifacts and the articles related to the subject and in the first section it is put forth under the main topics with its grounds.

In the second section it is presented that the effects of world view on ego/egoism and accordingly on personality and also the role of the world view in the personality formation by using facts and findings reached.

In the third section, it is analysed that the relation between world view and personality formation. According to examinations and researches, individual and society reflect the elements creating their world view to their identities. In this section, it is concluded that there is an compulsory relation between the identity and the world view of individual. Identity also refers to the characteristic(differiating individual from the others) which individual has such as race, color, sex, religion, language, occupation. In this state not only does identity appear in factual level but also it enures to individual's concious and feelings and the style of understanding life. The elements of the identity which gives meaning to individual's life are not separated from each other. In the third section of the study consisting of three parts, the relation between identity and world view which is mentioned above is examined.

Key words: world view, personality, identity, ego /egoism, the others, change, alienation